

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

**Туризм Черкащини:
реальність та перспективи сталого
розвитку**

Колективна монографія

За редакцією І. М. Поворознюк

Умань
ВПЦ «Візаві»
2018

*Рекомендовано до друку Вченою Радою
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 2 від 18 вересня 2018 року)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Чирва О. Г., доктор економічних наук, професор (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)

Шатохін А. М., доктор соціологічних наук, професор (Уманський національний університет садівництва)

Басюк Д. І. доктор економічних наук, професор (Національний університет харчових технологій)

Т86 Туризм Черкащини: реальність та перспективи сталого розвитку : колективна монографія / МОН України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Навч.-наук. ін-т економ. та бізнес-освіти ; за ред. І. М. Поворознюк; рец.: Чирва О. Г., Шатохін А. М., Басюк Д. І. – Умань : Візаві, 2018. – 198 с.

У монографії представлено результати досліджень професорсько-викладацького складу кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини за науково-дослідною темою «Теоретичні та практичні аспекти розвитку туристичного та готельно-ресторанного бізнесу в Україні» (номер державної реєстрації 0115U000072).

Розглянуто особливості розвитку туристичної сфери Черкаської області, проаналізовано її курортний та природно-рекреаційний потенціал. Розроблено практичні рекомендації щодо забезпечення ефективності розвитку ринку туристичних послуг Черкащини.

Рекомендовано читачам, що цікавляться проблемами та перспективами розвитку туризму, вченим, спеціалістам, аспірантам, викладачам та студентам.

УДК 338.48 (477.46) (02)
Т86

© Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
2018 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ	6
1.1. Стан та тенденції розвитку ринку туристичних послуг Черкащини.....	6
1.2. Характеристика туристичного потенціалу Черкащини.....	28
1.3. Особливості функціонування туристичного маршруту «Золота підкова Черкащини»	88
1.4. Розвиток сільського зеленого туризму Черкащини.....	99
1.5. Паломництво хасидів до могили цадика Нахмана як перспективний напрям туризму в місті Умань	115
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ ЧЕРКАЩИНИ.....	140
2.1. Проблеми та перспективи розвитку інклюзивного туризму на Черкащині.....	140
2.2. Основні складові механізму регулювання розвитку туризму у Черкаському регіоні	163
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	185

ПЕРЕДМОВА

Туристична індустрія сьогодні – це одна з найбільш перспективних галузей економіки, яка може стати стабільним джерелом доходів як для конкретного регіону, так і для національної економіки загалом. Перспективність розвитку цього напрямку економіки на рівні кожної області доведено і певний комплекс заходів щодо розвитку туризму запроваджено як на регіональному, так і на місцевому рівнях.

Черкащину по праву вважають серцем України, це край, де зароджувалася Україна, як держава. Саме тут близько 6 тис. років тому набула поширення всесвітньо відома трипільська культура – одне з найбільш яскравих явищ стародавньої історії Європи. Чудова черкаська земля – батьківщина Т. Г. Шевченка з її широкими ланами і садами, віковими лісами і гаями, ріками, ставками, роздольним Дніпром з водосховищами.

Область в сучасних умовах господарювання має достатньо потужний потенціал для розвитку туристично-рекреаційних послуг, а це, у свою чергу, спонукає до активізації з боку органів місцевого самоврядування, громадських туристичних та екологічних організацій, суб'єктів господарювання в сегменті туристичних послуг, науковців, засобів масової інформації та інших зацікавлених юридичних і фізичних осіб сприяти дослідженню наявних і перспективних для туризму ресурсів. Сприятливі кліматичні, географічні умови розташування Черкаської області, багатий культурно-історичний спектр туристичної атрактивності, вагомий сегмент архітектурно-краєзнавчої спадщини та інші притаманні Черкащині особливості, унікальність трипільської культури, літературно-мистецькі надбання тощо спонукають до пошуку методів, методик, інструментарію та прикладних важелів менеджменту для удосконалення туристичної логістики та рекреаційної інфраструктури.

У першому розділі «Сучасний стан та територіальні особливості туристичної інфраструктури Черкаської області» розглянуто стан та тенденції розвитку ринку туристичних послуг Черкащини, охарактеризовано її туристичний потенціал, визначено особливості функціонування туристичного маршруту «Золота підкова Черкащини», виявлено специфіку розвитку сільського зеленого туризму Черкащини та паломництва хасидів до могили цадика Нахмана як перспективного напрямку туризму в місті Умань.

У другому розділі «Проблеми та перспективи забезпечення ефективності розвитку ринку туристичних послуг Черкащини» охарактеризовано проблеми та виокремлено перспективні напрями вдосконалення інклюзивного туризму на Черкащині, проаналізовано основні складові механізму регулювання розвитку туризму у Черкаському регіоні.

Ступінь розвитку вітчизняного туризму у даний час оцінюється питомою вагою у дохідній частині бюджету регіону. Але туризм – це специфічна сфера, де економічна вигода та соціальна роль повинні взаємодоповнюватись, тобто туризм в Черкаській області повинен бути конкурентоздатним, високорентабельним та успішно при цьому виконувати свою важливу соціальну роль. Розробка програмних заходів, спрямованих на розвиток туризму на території області, в окремих районах, містах, селах, потребують поглиблення уваги до сфери підготовки фахівців туристичного супроводу, екскурсійної діяльності, набуття вмінь для формування привабливого туристичного пакету та цікавого туристичного продукту тощо. З метою створення відповідного середовища для розвитку туризму на Черкащині з одночасним збереженням та відновленням туристичних ресурсів, необхідно забезпечити виконання умов для збалансованого розвитку туристичного бізнесу із застосуванням принципів «державно-приватного партнерства» й відповідального менеджменту.

Авторами складових частин колективної монографії є:

- 1.1. – д.е.н., професор О. Г. Чирва; к.е.н., доцент І. М. Поворознюк;
- 1.2. – к.п.н., доцент Л. В. Кравченко; к.п.н., викладач Т. М. Бербец;
- 1.3. – викладач Н. Ю. Коган;
- 1.4. – д.т.н., професор Н. І. Штангєсва, викладач О. В. Литвин;
- 1.5. – к.е.н, доцент І. М. Кирилук;
- 2.1. – к.е.н, доцент Л. А. Слатвінська;
- 2.2. – д.е.н, професор М. А. Вуйченко.

Наприкінці хочеться виразити щире подяку рецензентам наукової праці за ретельне відношення до викладеного матеріалу, цінні зауваження та поради, які сприяли суттєвому покращенню колективної монографії.

РОЗДІЛ 1

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

1.1. Стан та тенденції розвитку ринку туристичних послуг Черкащини

На сучасному етапі господарювання коли з'являється та посилюється велика конкуренція, ми усвідомлюємо, що підвищується важливість трансформації структури національної економіки з метою збільшення обсягів надання послуг з удосконаленням процесів управління окремими секторами національного господарства, а саме сектором туризму. Тому, що наша Україна має значний рекреаційний потенціал, цінні культурні та історичні ресурси, вигідне географічне положення. І саме туризм спроможний забезпечити виконання економічних, соціальних, гуманітарних функцій, створити передумови для прискореного зростання суміжних секторів.

Як зазначає Всесвітня туристична організація (UNWTO), число міжнародних туристичних візитів склало 1 млрд. у 2016 році, а доходи від міжнародного туризму перевищили 1 трлн. доларів [88].

Тому для нашої країни існують усі необхідні передумови для розвитку ринку туристичних послуг. На даний час спостерігається в окремих регіонах нашої країни формування ринку цих послуг, що користуються великим попитом. Саме це робить питання пошуку нових шляхів розвитку туризму в Україні, а саме в Черкаській області.

У науковій літературі існує безліч визначень щодо сутності, структури та функцій ринку туристичних послуг. Перш чим розкрити структуру та функції ринку туристичних послуг треба розкрити його сутність.

Так О. О. Любіцева трактує ринок туристичних послуг, як систему багатоаспектну, поліструктурну, поліформну та багаторівневу, яка функціонує за законом урівноваження попиту і пропозиції, завдяки якому відтворюється об'єктивно обумовлена необхідність відповідності в часі і просторі вартісних та натурально-речових форм платоспроможного попиту і товарної пропозиції, що діє на основі коливань виготовлення та вживання турпродукту [70, с. 58].

1. Складова загального ринку товарів та послуг, що підпорядковується дії економічних законів товарного виробництва і товарного обігу.
2. Сфера реалізації товарів та послуг, що задовольняють потреби подорожуючих осіб у місцях їх тимчасового перебування.
3. Сукупність економічних відносин, що об'єднує попит і пропозицію для забезпечення купівлі-продажу специфічних туристичних товарів і послуг у даний час і у даному місці.
4. Сукупність усіх фактичних і потенційних споживачів, які купують або можуть купити товари і послуги туристичного призначення.

Тому з таких визначень можна сказати, що туристичний ринок формує в остаточному підсумку позитивний або негативний ефект від діяльності туристичних підприємств і тих послуг, що вони пропонують споживачам.

Механізм функціонування туристичного ринку – це система дій економічних важелів для збалансування попиту та пропозиції на туристичний продукт, обмін «гроші – туристичний продукт», грошові потоки та потоки туристичного продукту. Функціонування туристичного ринку можна представити за допомогою наступної схеми (рис. 1.2).

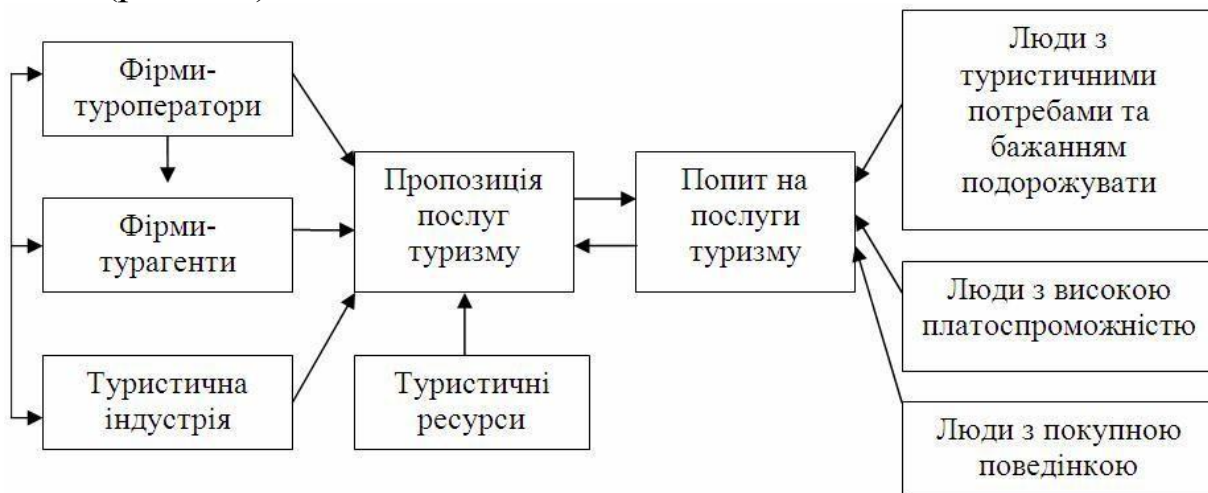

Рис. 1.2. Схема функціонування туристичного ринку [58]

Туристичний ринок, як і всі інші ринки, функціонує на основі дії законів попиту і пропозиції. В широкому аспекті ринок туристичних послуг означає місце, де відбуваються угоди купівлі-продажу туристичного продукту.

Н. В. Василюх у своїй праці зазначає, що економічний зміст ринку туристичних послуг розкривається через його функції, основними з яких є:

1. Регулятивна функція, яка полягає у тому, що ринок забезпечує збалансованість попиту і пропозиції, узгодження виробництва і споживання туристичних продуктів в цілому та по окремих сегментах зокрема.

2. Стимулююча функція – забезпечує стимулювання підвищення економічної ефективності виробництва туристичних послуг в умовах конкуренції та вдосконалення пропозиції відповідно до особливостей попиту в різних міжнародних регіонах.

3. Оптимізаційна функція – оптимізує використання факторів виробництва туристичних послуг, «показує» виробникам які, у якій кількості та для кого необхідно виробляти туристичні послуги.

4. Інформаційна функція – надає інформацію про усереднені параметри сукупних попиту і пропозиції на різні види туристичних послуг, забезпечує встановлення ціннісних еквівалентів для купівлі-продажу туристичних продуктів.

5. Сануюча функція – ринок вибирає з обігу ті туристичні послуги або їх виробників, які не можуть забезпечити мінімальний стандарт якості [24].

Таким чином, туристичний ринок за своєю сутністю є складним та динамічним явищем. Він являє собою інтегровану систему, яка охоплює майже усі сфери діяльності та життя людини, а тому є невід'ємною частиною сучасного світу. А функціонує він завдяки механізму постійної взаємодії попиту та пропозиції, адаптації підприємств сфери туризму до швидко змінюваного навколишнього середовища і координації їх діяльності. Тому для здійснювання правильної ринкової туристичної політики з позиції забезпечення своїх власних інтересів необхідно постійне і ретельне дослідження туристичного ринку.

Формування ринку туристичних послуг в Україні характеризується нестійкою динамікою. Продовж 2014-2016 років відбувається спад туристичних потоків майже удвічі порівняно з 2012-2013 роками. Наслідками цього є вихід з ринку значної кількості підприємств.

Це зумовлює здійснення ґрунтовного аналізу і оцінки туристичного ринку, а також вироблення стратегічних підходів до подальших напрямів його розвитку.

Згідно з даними Державної служби статистики України динаміка туристичних потоків зазнала значних змін упродовж 2012–2016 роки. Якщо кількість громадян, які виїжджали за кордон, суттєво не змінювалася за аналізований період, то негативна тенденція спостерігається серед іноземних громадян, які відвідали Україну: найбільший спад відвідувань припав на 2014-2015 роки, (зменшення на 51,5% іноземних туристів у 2014 р. порівняно з 2013 р., ще на 2,2% у 2015 р. порівняно з 2014 р.), що пов'язано з нестабільною політичною ситуацією в країні (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Динаміка туристичних потоків України за 2012-2016 роки*

Роки	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон		Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну		Кількість туристів, які обслуговують суб'єкти туристичної діяльності України		Туристи – громадяни України, які виїжджали за кордон, осіб	Внутрішні туристи, осіб
	Осіб	Зміни, %	Осіб	Зміни, %	Осіб	Зміни, %		
2012	21432 836	-	23012 823	-	3000 96	-	1 956 662	773 970
2013	23761 287	10,9	24671 227	7,2	3454316	15,1	2 519 390	702 615
2014 ¹	23761 287	5,6	12711 507	51,5	2425 89	29,8	2 085 273	322 746
2015 ¹	23141 646	3,1	12428 286	2,2	2019 76	16,7	1 647 390	357 027
2016 ¹	24668 233	6,6	13333 096	7,3	2549 06	26,2	2 060 974	453 561

¹без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

*Джерело: складено за даними [144].

Однак з 2016 р. до країни в'їхали 13,33 млн. іноземних громадян, що на 7,3% більше, ніж у 2015 р. (12,4 млн. осіб). Кількість туристів, яких обслуговують суб'єкти туристичної діяльності, у 2016 р. склала 2,550 млн. осіб, що на 26,2% більше, ніж у 2015 р., хоча розрив для досягнення рівня обслуговування туристів у 2013 р. є досить великим (904,7 тис. осіб).

У структурі туристів, яких обслуговували суб'єкти туристичної діяльності, зросла частка громадян України, які виїжджали за кордон, з 65,2% у 2012 р. до 80,8% у 2016 р., а частка внутрішніх туристів зменшилась з 25,8% до 17,8%. Негативна тенденція спостерігається серед іноземних туристів, які відвідали Україну: їхня частка зменшилась майже у 6 разів, тобто з 9% у 2012 р. до 1,4%. у 2016 р.

Проведений аналіз порівняльної динаміки осіб, які виїжджали за кордон, і осіб, які відвідали Україну, за 2012–2016 роки показує,

що у туристичних потоках 2012-2013 роках. співвідношення склало близько 49% на 51%, тоді як за період 2014-2016 років частка осіб, що виїжджали закордон, склала 65% проти 35% осіб, які відвідали Україну. Щоб розкрити туристичний потенціал країни необхідно проаналізувати показники прямого і загального внеску туризму у валовий внутрішній продукт, у зайнятість, частку доходів і витрат на туризм в експорті та імпорті країни (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

**Основні показники ринку туристичних послуг в Україні за
2012 - 2016 роки***

№	Показники	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.	2016р.
1.	Прямий внесок туризму у ВВП, млрд. грн.	29	30	22	29	35
2.	Частка прямого внеску туризму у ВВП, %	2,03	2,04	1,41	1,47	1,52
3.	Загальний внесок туризму у ВВП, млрд. грн.	105,1	111,3	86,6	109,1	128,5
4.	Частка загального внеску туризму у ВВП, %	7,5	7,6	5,5	5,5	5,6
5.	Прямий внесок туризму в зайнятість, тис. Осіб	382,4	368,0	224,1	213,4	247,2
6.	Частка прямого внеску туризму в зайнятість, %	1,9	1,8	1,2	1,3	1,3
7.	Загальний внесок туризму в зайнятість, тис. осіб	1 417,6	1 388,3	879,3	809,8	923,1
8.	Частка загального внеску туризму в зайнятість, %	7,0	6,8	4,9	4,9	5,0
9.	Капіталовкладення в туризм, млрд. грн.	6,5	5,8	5,0	5,3	5,7
10.	Частка капіталовкладень в туризм, %	2,4	2,3	2,2	2,0	1,9
11.	Частка доходів від туризму в загальному експорті країни, %	6,9	7,3	3,5	2,1	2,2
12.	Частка витрат в туризм в загальному імпорті країни, %	5,5	6,5	7,8	10,8	10,5
13.	Надходження туристичного збору в місцеві бюджети, млн. грн.	-	-	24,77	37,13	54,10

*Джерело: [142].

Аналізуючи табл. 1.2. бачимо, що внесок прямих надходжень від туризму у виробництво ВВП за 2012–2016 роки зменшився з 2,03% до 1,52%. Аналогічна тенденція спостерігається і за часткою загального внеску туризму у ВВП, яка склала 5,6% у 2016 р. проти 7,5% у 2012 р., що свідчить про низьку ефективність туристичної сфери та низький рівень використання туристичних ресурсів.

З 2016 р. до країни в'їхали 13,33 млн. іноземних громадян, що на 7,3% більше, ніж у 2015 р. (12,4 млн. осіб). Кількість туристів, яких обслуговують суб'єкти туристичної діяльності, у 2016 р. склала 2,550 млн. осіб, що на 26,2% більше, ніж у 2015 р., хоча розрив для

досягнення рівня обслуговування туристів у 2013 р. є досить великим (904,7 тис. осіб).

У структурі туристів, яких обслуговували суб'єкти туристичної діяльності, зросла частка громадян України, які виїжджали закордон, з 65,2% у 2012 р. до 80,8% у 2016 р., а частка внутрішніх туристів зменшилась з 25,8% до 17,8%. Негативна тенденція спостерігається серед іноземних туристів, які відвідали Україну: їхня частка зменшилась майже у 6 разів, тобто з 9% у 2012 р. до 1,4% у 2016 р.

Аналіз динаміки капіталовкладень у туристичний ринок відображає зростання грошових витрат протягом 2014-2016 років з 5,0 до 5,7 млрд. грн. Аналогічна тенденція спостерігається і в доходах, отриманих від туристичних послуг, адже їхня частка зменшилась із 7,3% у 2013 р. до 2,2% у 2016 р., а частка витрат у розвиток туризму зросла з 5,5% у 2013 р. до 10,5% у 2016 р. Однак з 2014 р. поступове зростання частки туристичної галузі у формуванні ВВП, зайнятості свідчить про відновлення важливої ролі туризму в Україні. Україна має всі передумови для належного розвитку економіки за рахунок туризму.

Так за складовими індексу туристичної конкурентоспроможності у 2017 р. Україна увійшла до десятки країн з найнижчим рівнем безпеки, посідаючи 127 місце; за сприятливим бізнес-середовищем – 124; за рейтингом культурних багатств – 51; в плані здоров'я та гігієни не все так погано, адже вона входить у першу десятку країн, посідаючи 8 місце; за ціновою конкурентоспроможністю – 45 місце; за показниками розвитку туристичного сервісу – 71; за рівнем міжнародної відкритості – 78; за інфраструктурою повітряного транспорту – 79; за наземною і портовою інфраструктурою – 81; за націленістю на туризм – 90; за природними ресурсами – 115; за людськими ресурсами і ринком праці – 41; за готовністю ІКТ – 81; за культурними ресурсами і діловими поїздками – 51; за показниками екологічної стабільності – 97 місце. Відповідно до загального індексу туристичної конкурентоспроможності Україна в рейтингу 136 країн посідає 88 місце [32].

Отже, маючи значний потенціал розвитку туризму, Україна хоч і повільно, але починає покращувати основні показники діяльності і зміцнювати позиції на внутрішньому та міжнародному ринках.

Формування ринку туристичних послуг у подальшому повинно будуватися на стратегічній пріоритетності даної галузі як на державному так і на регіональних рівнях.

Щоб сформувати стратегію розвитку ринку туристичних послуг на регіональному рівні, а саме в Черкаській області, перейдемо до його аналізу.

Черкаська область утворена 7 січня 1954 року. До її складу увійшли три міста обласного підпорядкування – Черкаси, Сміла, Умань і 30 районів Вінницької, Київської, Кіровоградської та Полтавської областей.

На даний час відповідно до адміністративно-територіального поділу область складається з 20 районів, 6 міст обласного підпорядкування (Черкаси, Ватутіне, Золотоноша, Канів, Сміла, Умань), 10 – міст районного значення, 15 селищ міського типу, 824 сільських населених пунктів.

Найбільшими населеними пунктами за чисельністю в межах області є міста: Черкаси (284,2 тис. осіб), Умань (85,9 тис. осіб), Сміла (68,5 тис. осіб), Золотоноша (29,3 тис. осіб) та Канів (25,0 тис. осіб) [27].

Площа Черкаської області становить 20,9 тис. км², що складає 3,46% території держави (18 місце в Україні).

По території області протікає 1037 річок, найбільша з них р. Дніпро (в межах області – 150 км), 7 середніх річок – Рось, Тясмин, Гнилий Тікич, Гірський Тікич, Супій, Ятрань, Велика Вись, а також малі річки, струмки.

Область багата на рослинність, славиться цінними мальовничими лісами, різноманітним тваринним світом. Станом на 31.12.2016 р. природно-заповідний фонд області нараховував 531 територію та об'єкт природно-заповідного фонду загальною площею 63938,17 га, в тому числі: 22 загальнодержавного та 509 місцевого значення.

Показник заповідності становив 3,1%. Природно-заповідний фонд області складають: Канівський природний заповідник, національні природні парки «Білоозерський» та «Нижньосульський», дендрологічний парк «Софіївка», Черкаський зоологічний парк, регіональний ландшафтний парк «Трахтемирів», 222 заказника, 192 пам'ятки природи, 59 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, 52 заповідні урочища [27].

Площу територій та об'єктів природно-заповідного фонду області в 2016 році збільшено на 774,2645 га.

У Черкаському районі відомими курортними територіями місцевого значення, що мають особливо цінні природні лікувальні ресурси, є санаторії «Світанок», «Україна» та «Мошногір'я».

На території області нараховується 5 родовищ мінеральних вод, з них одне – радонове та чотири – гідрокарбонатно-хлоридно-натрієві.

Ще одним важливим елементом рекреаційних ресурсів є туристичні бази. Найбільша їх частина зосереджена вздовж русла річки Дніпро, де поєднуються лісові ландшафти з водними (річки, канали, пляжі).

На державному обліку в області перебувають 9078 пам'яток з яких 7169 пам'яток археології, 1552 пам'яток історії, 184 архітектури, 173 монументального мистецтва.

Статус національних мають 93 пам'ятки, решта – категорію пам'яток місцевого значення.

Найвизначніші пам'ятки об'єднані у 8 заповідників, серед яких 7 історико-культурних заповідників та 1 історико-архітектурний заповідник.

Статус національного мають 3 заповідники:

- Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка»;
- Шевченківський національний заповідник;
- Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»;

Статус державного мають 5 заповідників:

- Корсунь-Шевченківський державний історико-культурний заповідник;
- Державний історико-культурний заповідник «Трипільська культура»;
- Державний історико-культурний заповідник «Трахтемирів»;
- Кам'янський державний історико-культурний заповідник;
- Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань».

На Черкащині створений єдиний в Україні й у Європі державний історико-культурний заповідник «Трипільська культура». У його склад включені останки одинадцяти великих (сотні гектарів площі) трипільських міст віком 5 тисяч років на території Тальнівського, Звенигородського та Уманського районів.

Черкаська земля є батьківщиною багатьох відомих усьому світові людей – видатного державотворця і політичного діяча Б. Хмельницького і велета духу українського народу Т. Г. Шевченка. Серед уродженців краю – відомі українські І. Нечуй-Левицький, М. Старицький, композитори С. Гулак-Артемівський, К. Стеценко, О. Кошиць, вчені М. Максимович, П. Юркевич, Л. Симиренко, воєначальники І. Черняхівський, К. Дерев'янка.

На Чигиринщині народився і жив видатний гетьман Богдан Хмельницький.

В с. Медведівка Чигиринського району розташована Залізнякава криниця – гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення, що отримала назву від родини Залізників, які її і викопали. Поблизу хутора Буда зростає дуб Максима Залізняка. Це один з найбільших у природі екземплярів дуба звичайного (найбільший за товщиною і об'ємом, та найстаріший в Україні). Висота дерева сягає 21,7 м.

На Черкаській землі в с. Моринці Звенигородського району народився геніальний український поет Тарас Григорович Шевченко. Тут у 1992 році створений державний історико-культурний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка», до якого входять також пам'ятки і пам'ятні місця в селах Вільшані, Будищах, пов'язані з життям та творчістю поета, літературно-меморіальний музей Т. Г. Шевченка у селі Шевченковому. У Каневі у 1925 році створено Шевченківський національний заповідник.

Корсунь-Шевченківський парк на р. Рось, створений в кінці XVIII ст. і розміщений на трьох островах в основі деревостану лежать широколистяні породи дерев, тому в насадженнях превалюють: дуб черешчатий, липа дрібнолиста, в'яз гладенький та ін., ростуть тут і екзотичні породи (гінкго дволопатеве, гіркокаштан звичайний, сосна Веймутова), всього налічується 70 видів деревних порід.

Територія парку являється історико-культурним заповідником до складу якого входять також історичний музей, художня галерея у Корсунь-Шевченківському, меморіальний музей композитора К. Г. Стеценка у с. Квітках, літературно-меморіальний музей І. С. Нечуй-Левицького у Стеблеві.

Для збереження та відновлення пам'яток історії та культури на узбережжі Дніпра між селами Трахтемирів і Бучак Канівського району у 1994 році створено державний історико-культурний заповідник «Трахтемирів». Під охороною заповідника перебувають унікальні пам'ятки археології, історії та природи. Серед них: Трахтемирівське скіфське городище, залишки храмів літописного Зарубського монастиря, багатощарове поселення на горі Городки, козацький цвинтар в с. Трахтемирів.

«Перлиною України» називають шедевр світового садово-паркового мистецтва дендропарк Національної Академії Наук України «Софіївка» у м. Умань. На сьогоднішній день цей

старовинний дендропарк має надзвичайно велике як естетичне, так і науково-пізнавальне значення.

Таким чином, провівши характеристику туристичного потенціалу Черкащини, можна з впевненістю сказати, що наш край має усі природньо-рекреаційні, історико-архітектурні, культурні ресурси для успішного розвитку туристичної діяльності.

Черкащина – це унікальна територія, що вирізняється історико-культурним значенням, географічним розташуванням та природно-рекреаційним потенціалом [156].

Аналіз ринку туристичних послуг Черкащини можна проаналізувати за розробленими туристичними маршрутами.

1. м. Умань. Казковим і легендарним є туристичний маршрут «Уманське диво» з відвіданням чарівного дендропарку «Софіївка», якому вже більше 200 років. Це один з найвідоміших пам'ятників садово-паркового мистецтва, побудований у 1796 р. графом Потоцьким і названий на честь його дружини гречанки Софії.

Також Умань є паломницьким центром для брацлавських хасидів. У 2017 року їх завітало більше 35 тисяч.

2. м. Корсунь-Шевченківський. Корсунщина – земля легендарного людського подвигу, адже тут точилися найжорстокіші бої під час національно-визвольної війни XVII ст., гайдамацького повстання Коліївщини, та в роки Великої Вітчизняної війни.

Тут також є музей І. Нечуя-Левицького (сmt. Стеблів), меморіальний музей К. Г. Стеценка (с. Квітки). Історичний музей. Художня галерея. Виставка зразків військової техніки часів Великої Вітчизняної війни.

3. м. Золотоноша. Тут є Свято-Покровський Красногірський жіночий монастир, який розташований поблизу міста Золотоноша. Монастир є цінною пам'яткою архітектури та духовного відродження.

4. м. Канів запрошує «На могилу Т. Г. Шевченка». Адже місцем упокоєння геніального українського поета стала Тарасова (Чернеча) гора, де у 1923 році створено Шевченківський національний заповідник. Тут екскурсійними об'єктами є: Шевченківський національний заповідник: музей Т. Г. Шевченка – «Тарасова світлиця». Успенський собор. Канівський природний заповідник. Михайлова гора. Трахтемирів, Межиріччя.

5. Звенигородський район с. Моринці, с. Шевченкове, с. Будище. Тут з зацікавленістю туристи відвідують «Батьківщину Т. Г. Шевченка». Мальовничі села Моринці, Шевченкове, Будище у

1992 році об'єднані у державний історико-культурний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка». Заповідник нараховує 43 пам'ятки історії та культури. Центр заповідника – колишня садиба Тарасових батьків у с. Шевченковому (Кирилівка), на території якої ще у 1939 р. відкрито літературно-меморіальний музей Т. Шевченка. За кількасот метрів – хата дядя, де навчався малий Тарас. У с. Моринцях є будинок, де народився поет, у с. Будищах – будинок пана Енгельгарда та велетенський дуб, у дуслі якого Тарас ховав свої малюнки.

6. Чигиринський район. Маршрут «Легенди Холодного Яру», Урочище Холодний Яр – комплексна пам'ятка природи і культури загальнодержавного значення. Серед лісів Холодного Яру розташований Свято-Троїцький Мотронинський монастир (XII ст.), заснований княгинею Мотроною. На хуторі є дуб Максима Залізняка, що є державною ботанічною пам'яткою природи місцевого значення.

Тут знаходиться братська могила мирних жителів, розстріляних німецькими окупантами в роки Великої Вітчизняної війни.

7. м. Чигирин. Маршрут «Місцями козацької слави». Чигиринщина – земля козацької слави. Це батьківщина великого сина України, видатного полководця Богдана Хмельницького.

У селі Суботів Іллінська церква – усипальниця великого гетьмана, залишки фортечних мурів, три криниці, побудовані за наказом Б. Хмельницького на честь полеглих у битвах запорожців.

8. м. Кам'янка. Кам'янський державний історико-культурний заповідник, який був заснований у 1995 році. В 1820–1822 роках це містечко відвідував О. С. Пушкін, а з 1865 по 1893 роки XIX ст. сюди щороку приїздив видатний російський композитор П. І. Чайковський.

До наших часів збереглися залишки старовинного парку Давидових, окрасою якого є Зелений будиночок та водяний млинок. Найдавнішою пам'яткою архітектури міста є грот, побудований в кінці XVIII ст. – улюблене місце відпочинку гостей Кам'янки.

Тому маючи такий туристичний потенціал області необхідно перейти до аналізу туристичних потоків Черкащини, щоб побачити динаміку його розвитку (табл. 1.3).

З табл. 1.3. бачимо, що у 2016 році кількість туристів обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності становила 11684 осіб, що на 3164 осіб більше ніж у 2015 р., а порівняно з базовим 2000 р. абсолютне відхилення становить (- 11046) особа. Можна

сказати, що кількість туристичних потоків в Черкаській області не великі. А кількість іноземних туристів у 2016 та 2015 роках взагалі відсутня. Це є одним з вагомих недоліків функціонування туристичної галузі Черкащини, а саме низька обізнаність потенційних іноземних туристів про потенціал українського туризму, в якому Черкащина, могла б займати одне з провідних місць. Тому необхідно розробити чітку програму стратегічних дій по зацікавленості туристами Черкаського краю.

Таблиця 1.3

**Туристичні потоки у Черкаській області
за 2000 - 2016 роки (осіб)***

Роки	Кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності України – всього ¹	Із загальної кількості туристів		
		Іноземні туристи	Туристи громадяни України які виїжджали за кордон	Внутрішні туристи
2000	22730	1010	600	21120
2001	23174	602	578	21994
2002	25261	576	533	24152
2003	34353	4110	1049	29194
2004	28322	1151	1900	25271
2005	34459	1449	3301	29709
2006	39046	1791	4884	32371
2007	40901	1112	6930	32859
2008	43049	953	10619	31477
2009	31702	441	6942	24319
2010	36289	712	8260	27317
2011	11375	13	7066	4296
2012	12260	34	8556	3670
2013	15984	11	10451	5522
2014	9694	12	7504	2178
2015	8520	–	6742	1778
2016	11684	–	10015	1669

*Джерело: [27].

2000-2010¹ роки за даними Головного управління інвестиційно-інноваційної політики, підприємництва та зовнішніх зносин Черкаської облдержадміністрації, починаючи з 2011р. за даними Головного управління статистики у Черкаській області.

Ще одним із напрямів функціонування туристичної сфери Черкаського регіону є і повинен бути розвиток внутрішнього туризму, особливо на тлі світового досвіду, який свідчить, що такий туризм може давати значні доходи.

Так у США внутрішній туризм становить близько 80% загальної структури надходжень від туризму. У них там немає

відомих архітектурних та історичних пам'яток як у нас, але у них створено понад 50 національних парків, які щорічно відвідують близько 50 млн. вітчизняних туристів. Тільки Йєлоустонський парк приносить щорічно дохід у розмірі 400 млн. доларів [97].

Вагома роль в оцінці рівня розвитку туристично-рекреаційної сфери належить стану матеріально-технічної бази. Кількість санаторно-курортних та оздоровчих закладів протягом досліджуваного періоду постійно зменшувалися (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Санаторно-курортні та оздоровчі заклади (СКОЗ)*

Роки	Санаторії та пансіонати з лікуванням		Санаторії-профілакторії		Будинки і пансіонати відпочинку		Бази та інші заклади відпочинку	
	Всього	у них ліжок, тис.	Всього	у них ліжок, тис.	Всього	у них місць, тис.	Всього	у них місць, тис.
1995	9	2,3	10	1,1	1	0,2	130	7,8
1996	9	2,3	11	1,2	1	0,2	125	7,6
1997	9	2,2	10	0,9	1	0,1	69	5,3
1998	9	2,2	9	0,9	1	0,1	67	4,2
1999	9	2,3	8	0,9	1	0,1	66	4,0
2000	9	2,3	8	0,9	-	-	63	3,3
2001	10	2,2	7	0,7	1	0,1	61	3,9
2002	10	2,1	5	0,5	1	0,1	63	4,2
2003	10	2,0	4	0,4	-	-	62	4,4
2004	10	2,1	5	0,4	-	-	66	4,8
2005	10	2,3	5	0,4	-	-	66	4,9
2006	11	2,6	5	0,4	-	-	68	4,4
2007	10	2,0	5	0,4	-	-	46	4,0
2008	9	1,9	4	0,3	-	-	48	4,5
2009	9	1,8	4	0,3	-	-	50	4,4
2010	9	1,8	4	0,3	-	-	47	4,1
2011	9	1,7	4	0,3	-	-	48	4,9
2012	9	1,7	3	0,2	-	-	38	2,8
2013	9	1,7	3	0,2	-	-	38	2,8
2014	9	1,7	3	0,2	-	-	39	3,8
2015	8	1,6	-	-	-	-	36	3,4
2016	8	1,7	-	-	-	-	36	2,4

*Джерело: [27].

Аналізуючи табл. 1.4, ми бачимо, що починаючи з 2007 року кількість СКОЗ зменшилася. Причиною закриття значної кількості СКОЗ пов'язано з недостатнім фінансування, занедбаністю, відсутністю сучасного устаткування для лікування, численними випадками незаконного відчуження закладів з державної власності через брак контролю за майном.

Невід’ємними структурними складовими сьогоденного туризму є готелі, адже всі туристи під час подорожі потребують розміщення. У 2016 р. в Черкаській області функціонувало 124 готелі, що на 5 закладів більше порівняно з попереднім 2015 роком (табл. 1.5).

Незважаючи на те що в Україні кількість готельних підприємств порівняно з минулим 2015 роком збільшилася на 5 одиниць і залишилася на рівні 2014 року, поряд із провідними країнами Європи їх кількість залишається недостатньою для Черкаської області. Відповідно до етапів формування стратегії просування готельних послуг в Черкаській області, необхідно визначитися із цільовою аудиторією та цілями просування для цих аудиторій.

Таблиця 1.5

**Колективні засоби розміщування в Черкаській області
за 2011 - 2016 роки***

Роки	Кількість колективних засобів розміщування, одиниць			Кількість місць, одиниць			Кількість розміщених, осіб		
	усього	у тому числі		усього	у тому числі у		усього	у тому числі у	
		готелів та аналогічних засобів розміщування	спеціалізованих засобів розміщування		готелях та аналогічних засобах розміщування	спеціалізованих засобах розміщування		готелях та аналогічних засобах розміщування	спеціалізованих засобах розміщування
2011	128	70	58	9055	2511	6544	107038	81643	25325
2012	115	66	49	7293	2680	4613	106398	87017	19381
2013	125	75	50	7528	2859	4669	129630	96654	32976
2014	124	73	51	8282	2636	5646	125489	99884	25606
2015	119	75	44	7806	2701	5105	133913	112194	21719
2016	124	80	44	6915	2872	4043	150386	129727	20659

*Джерело: [27].

Окрім того, готелі мають приймати участь у популяризації міста, в якому він розташований. Обґрунтовані стратегії просування дадуть змогу суттєво покращити конкурентні позиції українських підприємств гостинності.

Отже, проаналізувавши ринок туристичних послуг Черкащини можна дійти висновків, що інфраструктура туристичної сфери Черкащини слабо розвинена, низька купівельна спроможність українського населення, недобросовісна поведінка суб’єктів

туристичного ринку та недостатній рівень кваліфікації спеціалістів, що працюють у даній сфері.

Але оцінка потенціалу курортних, природних, лікувальних, історико-культурних ресурсів дає змогу стверджувати, що Черкащина має усі перспективи для подальшого розвитку туристичної галузі та бізнесу. Туристично-рекреаційний потенціал Черкащини має свою відмінність від інших областей України, що спроможний забезпечити розвиток вітчизняного туристичного продукту.

Тому першочерговим завданням розвитку ринку туристичних послуг України є удосконалення державного регулювання.

В Україні державне регулювання туристичної діяльності здійснюється на основі Закону України «Про туризм» від 15.09.1995 р. №324/95-ВР [3] та Закону України «Про курорти» від 05.10.2000 р. №2026-III [1]. Цими законами визначаються базові правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку туризму та курортів.

Щодо органу, який здійснює управління у сфері туризму виступає департамент туризму та курортів, який є самостійним структурним підрозділом апарату Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (Положення про департамент туризму та курортів: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 22.07.2016 р. №1202 [103]. Метою департаменту туризму та курортів є формування та реалізація державної політики у сфері туризму та курортів.

Як зазначає Биркович В. І., державне регулювання туристичної діяльності здійснюється з метою забезпечення прав громадян на відпочинок, відновлення та зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав; захисту прав і законних інтересів туристів і суб'єктів туристичного бізнесу; відновлення та збереження цілісності туристичних ресурсів України, їх раціональне використання й охорона під час планування та забудови територій, на яких розташовано об'єкти туристичних відвідувань; створення сприятливих умов для удосконалення й розвитку індустрії туризму, підтримки пріоритетних напрямів туристичної діяльності.

Завданням регіональної політики держави у сфері туризму є забезпечення комплексного і збалансованого розвитку цієї сфери з урахуванням її специфіки й особливостей конкретного регіону [12].

Що стосується регіону, а саме Черкаської області то необхідно переосмислити шляхи модернізації інфраструктури туристичної сфери. Із цією метою необхідно запровадити спеціальний інвестиційний режим для сприяння будівництву й реконструкції готелів та інших об'єктів туристичної інфраструктури, що має спонукати іноземних та вітчизняних інвесторів вкладати кошти в туристичну індустрію.

Водночас необхідне запровадження в практику прямого фінансування з державного та місцевих бюджетів, заходів щодо розвитку туристичної інфраструктури, зокрема, облаштування маршрутів, місць для відпочинку в лісах та гірських районах, громадських пляжів, оглядових майданчиків, центрів туристичної інформації, інформаційних стендів на дорогах тощо [73, с. 14].

На нашу думку регулювання розвитку сфери туризму в регіоні повинно залежати у кожному конкретному випадку від специфіки регіонів. Черкаський край має можливість розвивати сільський (зелений) туризм на високому рівні, адже йому сприяють усі ресурси області.

Початок 2017 року ознаменувався довгоочікуваним схваленням Кабінетом Міністрів України нової Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року [133]. У ній враховано сучасні тенденції, які перешкоджають розвитку туризму в Україні, й зазначено, за рахунок яких заходів планується підвищити ефективність ринку туристичних послуг. У стратегії зазначені контрольні показники, які планується досягти у 2019, 2022 та 2026 роках, та очікувані результати від її реалізації.

Але все таки, попри складених стратегічних завдань розвитку туризму в Україні на рівні держави необхідно більш ґрунтовно розробити шляхи удосконалення регулювання вітчизняної сфери туризму. На нашу думку головними з них є:

- створення сприятливого інвестиційного клімату;
- створення єдиної туристично-інформаційної бази, яка б надавала достовірну інформацію про різні туристичні об'єкти України та індустрію гостинності;
- надання державних позик на відновлення культурних пам'яток та започаткування туристичної діяльності;
- гарантування безпеки туристів, захисту їхніх прав, інтересів і майна;
- відповідність вітчизняного законодавства згідно стандартів ЄС;

– прийняття окремих нормативно-правових актів, які регламентуватимуть діяльність спеціалізованих видів туризму.

Також важливою умовою регіонального розвитку туризму повинен бути чіткий розподіл повноважень між центральними та регіональними, галузевими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Ринок туристичних послуг – це складний механізм, на діяльність якого впливає кілька основних рушійних сил. Основну конкурентну силу мають покупці, які формують попит. Від їх вибору залежить подальша стратегія діяльності ринку.

Досвід провідних туристичних країн свідчить про те, що дієвим засобом у проведенні ефективної туристичної політики є використання конкурентних стратегій, які забезпечують активний розвиток галузі туризму в країні чи в регіоні, сприяють створенню конкурентоспроможного туристичного продукту та допомагають зайняти вагоме місце на міжнародному ринку туристичних послуг.

Одним із методів проведення діагностики розвитку туристичного ринку є дослідження внутрішнього та зовнішнього середовища з використанням SWOT-аналізу.

SWOT-аналіз – метод проведення аналітичних досліджень стану об'єкта, який широко використовується в практиці стратегічного планування і має низку переваг, які впливають із алгоритму його проведення [151].

SWOT-аналіз це метод стратегічного планування (метод SWOT-аналізу), який дозволяє розділити всі чинники та явища на чотири категорії: сильних (Strengths), слабких (Weaknesses) сторін проекту, можливостей (Opportunities), що відкриваються при його реалізації, та загроз (Threats), пов'язаних з його здійсненням.

Тому, для розвитку ринку туристичних послуг Черкаської області нами проведений SWOT-аналіз який допоможе виділити слабкі і сильні сторони його розвитку (табл. 1.6).

Туризм є однією із найбільш перспективних галузей економіки Черкащини. Область має об'єктивні та вагомі передумови для її розвитку: природно-кліматичний та історико-культурний потенціал, мальовничі ландшафти, привабливі туристичні маршрути, архітектурні пам'ятки, мережу територій та об'єктів природно-заповідного фонду, рекреаційні можливості.

Черкащина є мононаціональною із значним проявом патріотизму серед краян, який сформувався на історичних витоках та збереженні автентичності місцевих традицій та звичаїв. Сьогодні

це є суттєвою перевагою, в тому числі у розвитку туристичної індустрії.

Таблиця 1.6

**Сильні та слабкі сторони ринку туристичних послуг
Черкаської області***

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Наявність великого туристичного потенціалу, в тому числі і рекреаційних ресурсів.	1. Недостатня проінформованість населення про туристичні маршрути області.
2. Розташування значної кількості об'єктів культурної спадщини та об'єктів природно-заповідного фонду.	2. Недостатній розвиток необхідної для туризму інфраструктури.
3. Велика кількість привабливих туристичних маршрутів.	3. Низький рівень розвитку туристичної індустрії, який відповідає наявному потенціалу.
4. Процвітання сільського туризму, завдяки збереженню місцевих звичаїв та традицій.	4. Відсутність туристичних інформаційних центрів.
5. Цікава історія краю.	5. Незадовільний стан дорожнього покриття (майже 80% зношеності доріг).
6. Наявність великої кількості річок та озер.	6. Незадовільний рівень очищеності водних туристичних ресурсів.
7. Наявність достатньої кількості зон для інвестування.	7. Брак іноземних інвестицій у галузь туризму.
8. Розміщення на перетині основних транспортних шляхів.	8. Нестабільний рівень сервісу.
9. Привабливі природні умови.	9. Висока вартість обслуговування.
10. Доброзичливе населення.	10. Негативне відношення великої кількості українців до внутрішнього туризму.
11. Наявність ресурсів до створення оздоровчих комплексів.	11. Недостатня кількість розроблених туристичних маршрутів в межах області.
12. Рівномірна густина населення.	12. Недостатня кількість об'єктів готельного господарства.
13. Наявність мережі санаторіїв, санаторіїв-профілакторіїв, баз відпочинку.	13. Неточність інформаційного забезпечення для туристів.
14. Унікальні природні та туристичні ресурси для розвитку туризму.	14. Низький рівень матеріально-технічної бази рекреаційної сфери.
15. Велика кількість унікальних туристично-рекреаційних об'єктів (замки, церкви, пам'ятки архітектури тощо).	15. Невідповідність якості рекреаційних послуг міжнародним стандартам.
16. Розширення мережі природно-заповідного фонду області.	
17. Наявність мінеральних вод.	

*Джерело: розроблено автором.

Важливим елементом розвитку туризму є реклама регіонального туристичного продукту. Тому створення центрів туристичної інформації – спеціалізованих установ, обладнаних

сучасною технікою, що можуть у стислі терміни надати туристам та іншим подорожуючим корисну інформацію про туристичний потенціал області, є однією з умов успішного розвитку галузі.

При цьому слід розуміти, що область у цій сфері конкуруватиме з іншими (у першу чергу сусідніми) областями, які також мають чималий туристичний потенціал. І перемога у цій конкурентній боротьбі значною мірою залежатиме від ефективності взаємодії всіх зацікавлених сторін.

Крім сильних та слабких сторін розвитку ринку туристичних послуг нами були оцінені можливості та обмеження функціонування туризму в Черкаській області (табл. 1.7).

Отже, проведений SWOT-аналіз, дає змогу засвідчити, що Черкаська область має потужний потенціал для здійснення більшості видів туристично-рекреаційної діяльності, використання якого суттєво лімітується низкою обмежень, для подолання яких слід обрати чітку стратегію дій.

Відповідно до проведеного аналізу основними очікуваними результатами від діяльності по реформуванню розвитку ринку туристичних послуг області є : зростання іміджу Черкаської області як туристичного регіону; активізація туристичної діяльності, взаємозв'язок інфраструктури туризму з іншими сферами соціально-економічного та культурного розвитку області; забезпечення врівноваженого розвитку області та управління туристичним середовищем; поживлення механізмів державно-приватного партнерства та концесійних угод у сфері інфраструктурних та туристичних проєктів; збереження та примноження історико-культурної та природної спадщини; розроблення нових комплексних туристичних продуктів; розвиток інфраструктури та сфери послуг навколо конкретних об'єктів та пам'яток; сертифікація об'єктів туристичної інфраструктури; маркетинг туристичного потенціалу області; створення системи інформування туристів; розвиток навичок у сфері сільського (зеленого) туризму; покращення кадрового забезпечення розвитку туристичної галузі та готельного господарства; покращення стану рекреаційних зон, у тому числі водних об'єктів.

Також при формуванні стратегії розвитку ринку туристичних послуг слід враховувати ризики: критичне падіння ВВП країни; зниження інвестиційного рейтингу країни і регіону; військові дії на Сході України; відсутність коштів у бюджеті; низька мотивація мешканців до участі в розвитку туризму області.

Таблиця 1.7

**Можливості та обмеження розвитку ринку туристичних
послуг Черкаської області***

Можливості	Обмеження
1. Покращення якості надання послуг у сфері туризму.	1. Недосконале податкове законодавство.
2. Дослідження туристичного потенціалу області.	2. Обмежене бюджетне фінансування.
3. Залучення вітчизняних та закордонних інвесторів.	3. Відсутність великої кількості професійних спеціалістів у галузі туризму.
4. Розроблення та впровадження нових туристичних маршрутів.	4. Низький рівень підготовки кадрів.
5. Розвиток курортного туризму на березі р. Дніпро та інших.	5. Неспроможність прийняття узгоджених рішень на різних щаблях влади.
6. Реконструкція та реставрація малих об'єктів туристичного обслуговування.	6. Низький рівень зацікавленості регіоном у іноземних інвесторах.
7. Розроблення нових видів турів.	7. Недооцінка значення туризму для розвитку регіону.
8. Покращення рівня обслуговування.	8. Зростання масштабів діяльності підприємств туристичного бізнесу у «тіньовому» секторі.
9. Покращення екологічної ситуації.	
10. Розширення асортименту наданих послуг.	
11. Вихід туристичного і рекреаційного бізнесу на міжнародний ринок.	
12. Використання світового досвіду в дослідженні, організації і управлінні ринку туристично-рекреаційних послуг.	
13. Дослідження та ефективне використання туристично-рекреаційного потенціалу Черкащини.	
14. Створення на державному рівні положень, нормативно-правових документів щодо перебування та проживання брацлавських хасидів в Умані.	

*Джерело: розроблено автором.

На нашу думку, стратегія розвитку туризму Черкащини повинна бути визначена як комплекс багатоступеневих рішень, спрямованих на визначення перспектив, пріоритетів і напрямів розвитку туристичної галузі, формування та ефективне використання потенціалу, забезпечення динамічного і сталого розвитку.

Необхідно зосередити увагу на розвиток таких напрямків, як внутрішній і в'їзний туризм, для цього варто усі зусилля направити на розширення туристичної інфраструктури, що дозволить зробити відпочинок привабливим як для наших громадян, так і для іноземців.

Це в свою чергу принесе в економіку кожного регіону додаткові кошти.

Дослідження показало, що ринок туристичних послуг Черкащини має великі перспективи розвитку сільського (зеленого) туризму.

Подальші дослідження доцільно зосередити на стратегіях розвитку окремих туристичних регіонів Черкащини.

Отже, туристичний ринок за своєю сутністю є складним та динамічним явищем. Він являє собою інтегровану систему, яка охоплює майже усі сфери діяльності та життя людини, а тому є невід'ємною частиною сучасного світу.

Важливу роль у туристичному бізнесі відіграє просування туристичного продукту до споживачів, яке охоплює комплекс заходів, спрямованих на створення та підготовку до реалізації туристичного продукту або окремих туристичних послуг.

Україна має всі передумови для належного розвитку економіки за рахунок туризму, однак суттєво програє в конкурентній боротьбі, відстаючи від провідних держав світу за рівнем розвитку туристичної інфраструктури та якості туристичних послуг.

Черкащина багата на природні ресурси, має значний історико-культурний потенціал, що створює усі можливості для всебічного задоволення пізнавальних і рекреаційних потреб туристів.

Але проведене дослідження, констатує той факт, що у 2016 році кількість туристів обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності України становила 11684 осіб, що на 3164 осіб більше ніж у 2015 р., а порівняно з базовим 2000 р. абсолютне відхилення становить (- 11046) особа. Можна сказати, те, що кількість туристичних потоків в Черкаській області не великі. А кількість іноземних туристів у 2016 та 2015 роках взагалі відсутня. Це є одним з вагомих недоліків функціонування туристичної галузі Черкащини, є низька обізнаність потенційних іноземних туристів про потенціал українського туризму, в якому Черкащина, могла б займати одне з провідних місць. Так само можна сказати про аналіз внутрішнього туризму, який в період з 2015 року зменшився на 109 осіб, а з 2000 року на 19451 особу. Це вказує на те, що українці мають обмежену інформацію щодо туристичних ресурсів нашої області.

Туризм є однією із найбільш перспективних галузей економіки Черкащини. Необхідно зосередити увагу на розвитку таких напрямків, як внутрішній, зовнішній та в'їзний туризм, для цього варто усі зусилля направити на розширення туристичної

інфраструктури, що дозволить зробити відпочинок привабливим як для наших громадян, так і для іноземців.

Для розвитку ринку туристичних послуг у Черкаській області, необхідно покращити рівень інфраструктури і обслуговування в готельному господарстві; в закладах харчування; сфері відпочинку та розваг; в туристичному та екскурсійному обслуговуванні; в створенні нових туристичних маршрутів; у покращенні рівня якості транспортних шляхів; в інформаційному обслуговуванні туристів; в системі просування туристичного продукту області на регіональні ринки; в кадровому потенціалі; у розвитку виставкової діяльності; проведення масових культурно-видовищних та релігійних заходів тощо.

Для забезпечення основних напрямів діяльності ринку туристичних послуг здійснений SWOT-аналіз, який сприятиме зростанню конкурентоспроможності туристичного бізнесу в Черкаському краї. Необхідно підсилити слабкі сторони розвитку ринку туристичних послуг Черкащини і максимально використати сильні сторони.

1.2. Характеристика туристичного потенціалу Черкащини

Однією з найперспективніших у туристичному відношенні областей України є Черкащина. Адже вона володіє значним історико-культурним потенціалом, унікальними природними ресурсами. Черкащина – центральна область України з конкурентоспроможною економікою, що дозволяє впевнено зберігати лідируючі позиції в багатьох секторах. Історико-культурний та природо-ресурсний потенціал області дає можливість розвивати та реалізовувати широкий спектр напрямків туристичної діяльності від традиційних до новаторсько-креативних, від економ-класу до VIP-відпочинку. Опишемо більш детально найпривабливіші місця Черкаського краю.

МІСТО УМАНЬ

Точний час заснування міста Умань невідомий, проте є гіпотеза, що датувати цю подію можна XI-им століттям. Офіційно назва «Умань» вперше згадується в судовому документі 1616-го року.

Походження назви міста суперечливе. За однієї з гіпотез – походить від річки Ума (Уманка). Інша версія – від слова Куманія (Гуманія). То була давня країна кочівників (куманів – половців). Розташовувалась вона в степах України, і сучасна Уманщина якраз була частиною Білої (Західної) Куманії, де під владою кочівників жило багато осілих селян. Вони займалися своїми традиційними справами і розмовляли давньою українською мовою.

На території міста Умань та його околиць виявлено залишки багатьох давніх поселень (всього 26 пам'яток). Деякі з них відносяться до трипільської культури, доби пізньої бронзи, чорноліської культури, скіфського часу, черняхівської культури, ранньослов'янських поселень, періоду Київської Русі тощо [59].

Протягом кількох століть землі сучасної Уманщини зазнавали нападів різних кочових народів, серед яких найбільш руйнівними були набіги монголо-татар.

З 1569 року Умань та навколишні її території перебувають у складі Польщі.

У 1609 році у сеймовому акті, «пустінь, іменована Уманью», була пожалувана у вотчинне володіння брацлавському та вінницькому старості Валенсію Олексію Калиновському. Вже в 1616 році в офіційних документах Умань згадується як містечко, що знаходилося на кордоні Польщі з Диким Полем. Саме в ті роки починаються роботи по спорудженню оборонних укріплень. В 1629 році в Умані вже була дерев'яна фортеця з ровами й валами, налічувалось 1064 двори [34].

З 1566 по 1793 рік, за винятком доби козацького правління, містечко належало до Брацлавського воєводства.

На початок XVIII-го століття припадає занепад міста. Війна 1670-1671 роки між Петром Дорошенком та Михайлом Ханенком призвела до руйнації Умані, зменшення кількості її жителів. У 1712 році за розпорядженням Петра I всі вцілілі уманчани були примусово переселені на лівий берег Дніпра.

Занепад міста продовжується аж до 1726 року, коли Умань з околицями переходить у володіння Франциска Потоцького. В навколишніх землях у цей час пожвавилися дії гайдамаків. Щоб зміцнити Умань, граф заохочує переселення сюди з інших своїх володінь селян та ремісників. Запрошує торгувати вірмен, греків, євреїв. Починає будівництво нового замку. Але гайдамаки роблять постійні наскоки на місто, вони здобувають його в 1737-ому та 1750-ому роках.

У 1760 році місту надається Магдебурзьке право. Відкривається синагога. В 1761 році зусиллями селян з навколишніх сіл закінчується будівництво замку. В 1764 році Потоцький засновує в Умані католицький базиліанський монастир. Монахи, в свою чергу, відкривають духовну базиліанську школу на 400 учнів [141].

У ці роки Умань була одним з найкращих міст України, важливим центром Правобережної Київщини та Черкащини. У 1768 році в місті вибухнула так звана Коліївщина – повстання проти польського панування. Ватажками його були Максим Залізняк та Іван Гонта. Під час цих сумнозвісних подій в місті було вирізано практично усю польську шляхту, католицьке духовенство та євреїв.

Після придушення цього повстання Умань знову занепадає. Населення майже не залишилось, торгівля зачахла [157]. У 1795 році в мальовниче місто на постійне проживання перебирається граф Станіслав Щенсний Потоцький. Він береться за відбудову міста. А 1796-го року він заклав знаменитий садово-ландшафтний парк Софіївка, названий на честь його дружини Софії Вітт-Потоцької [35].

Рис. 1.3. Костел Успіння Богородиці

У 1826 році в місті будується костел Успіння Богородиці. Він зберігся до наших днів. Був внесений до реєстру культурної спадщини України. Нині в будівлі знаходиться картинна галерея (рис. 1.3).

На початку XIX століття Умань перетворюється на центр іудейського релігійного руху – хасидизму. Цадик Рабин Нахман, правнук фундатора хасидизму рабина Баал Шем Това, останні свої роки прожив в місті Умань. Помер у 1810 році від туберкульозу. Як він і заповідав, його поховали на старому єврейському цвинтарі. На цьому ж цвинтарі поховані і жертви Коліївщини. Нині на місці, де жив рабин, побудована синагога.

У 1834 році Умань була конфіскована російським урядом у сім'ї Потоцьких. У 1838 році місто переходить у володіння відомства військових поселень Київської та Подільської губерній. В цей період розпочалась активна забудова аристократичної частини

міста. Вулиці покривають бруківкою й заповнюють гасовими ліхтарями, будують торгові ряди.

У 1859 році в Умань переносять з Одеси Головне училище садівництва. Тепер – Уманський національний університет садівництва (УНУС).

З другої половини XIX століття населення Умані значно зростає. Станом на 1860 рік в ньому постійно проживають 10 тисяч мешканців. А в 1897 році – 29 тисяч, в 1914 році – уже близько 50 тисяч мешканців. На ці показники вплинуло і з'єднання міста залізницею з Києвом (1890 рік) та Одесою (1891 рік). У місті переважала торгівля (в основному збіжжям) та ремісництво [59].

Свого часу в Умані проживали деякі з визначних людей, які вплинули на хід історії. У 1805 році в місті проходив військову службу Іван Котляревський. Пізніше Умань стало притулком декабристів. У 1819 – 1825-х роках тут жив Сергій Волконський. До нього часто приїжджали Павло Пестель і Василь Давидов. Також в місті бували Олександр Пушкін, Максим Горький, Леся Українка.

На кінці XIX століття Умань перетворюється на типове єврейське містечко. В 1900 році з 30 000 населення, 21 500 складали євреї. В Умані було 3 синагоги, 13 єврейських молитовних будинків, 4 приватних єврейських училища. В місті знаходилися 4 церкви та католицький костіол. Був свій театр.

Рис. 1.4. Умань 1941 р.

У передвоєнні роки місто стає центром сільськогосподарського району. На цей період припадає відкриття Уманського національного університету садівництва.

Під час Другої світової війни Умань 1 серпня 1941 року окупували німецько-фашистські

війська (рис. 1.4). Під містом в оточення попали шоста та дванадцята радянські армії. Фашистські окупанти влаштували в Умані концтабір Уманська яма для полонених червоноармійців та євреїв. За даними німецького командування, 14 серпня 1941 року в Уманському таборі знаходилося 50000 радянських військовополонених. Наприкінці липня – початок серпня 1941 року відбулася битва під Уманню, в ході якої був дуже пошкоджений Парк Софіївка. На його території був влаштований цвинтар для загиблих воїнів вермахту.

Місто було визволено 10 березня 1944 року, внаслідок проведення Умансько-Ботошанської операції. Після війни м. Умань стає районним центром.

Майже вся центральна частина міста перерита вздовж і впоперек катакомбами, появу яких датують XVII-XVIII століттями. Краєзнавці зазначають, що є свідчення про те, що стіни їх викладені цеглою. А самі ходи в деяких місцях широкі настільки, що ними могла проїхати карета. Точні місця і карти більшості підземних ходів невідомі, хоча, за словами істориків, карта підземних ходів існувала в Уманському та Московському краєзнавчих музеях. Час від часу провалюються під землю різні об'єкти – так дають про себе знати вікові «гонтівські» катакомби.

Умань не тільки друге по величині місто в Черкаській області, а ще й за кількістю збережених пам'яток посідає горде перше місце в області [148].

Головне училище садівництва (архітектурний комплекс).

Майже на території дендропарку «Софіївка» знаходяться корпуси Уманського національного університету садівництва. Головний корпус цього закладу вражає своєю пишністю та

Рис. 1.5. Головне училище садівництва

архітектурною довершеністю. А почалась його історія в 1859 році, після того, як до Умані з Одеси перевели Головне училище садівництва. Для училища збудували великий навчальний корпус та пансіонат, які стояли поряд. А в 1863 році архітектор Микола Марков звів хатню церкву Марії Магдалини, якою з'єднав корпус і пансіонат в

єдину споруду (рис. 1.5).

Ще одна, не менш колоритна споруда – навчальний корпус з оранжереями – один із найстаріших в усьому ансамблі університету. Збудований Л. Х. Метцелем ще за життя графа Ст. Щ. Потоцького, тобто до 1805 р. Початково будинок мав два поверхи. На рівні другого поверху, на фасаді, зверненому до парку «Софіївка», знаходився балкон.

Після конфіскації маєтків графа О. Потоцького до російської скарбниці (1832 р.) і переходу Умані під юрисдикцію військових поселень (1836 р.) оранжереї, що знаходились на той час у

незадовільному технічному стані, були відремонтовані коштом військово-поселенського начальства. У 1861 р. було проведено реставрацію головної оранжереї. Очевидно, саме тоді було добудовано третій поверх корпусу. Загалом пам'ятка є унікальним творінням архітектури початку ХХ ст., яке поєднує функції навчального закладу та рідкісного типу споруд садово-паркової архітектури [148].

Будинок В. П. Максимчака.

Величезна садиба з фруктовим садом, що йшов аж до самої «Софіївки» і до дороги на Нову Умань, на початку ХХ ст. належала пані Змігородській. Вона була заміжня за агрономом В. П. Максимчаком і з часом місцеві жителі стали називати садибу будинком Максимчака, забувши, хто, власне, є господарем усіх володінь (рис. 1.6).

25 квітня 1920 року у будинку Максимчака було відкрито дитячий клуб із дитячим майданчиком, а згодом створено дитячий будинок. З часом при дитячому будинку запрацювали столярна і швейна майстерні, гуртки: духовий, фото, шаховий, хоровий, танцювальний. Була своя кролеферма та свиноферма.

Рис. 1.6. Будинок В. П. Максимчака

9 вересня 1971 року дитячий будинок закрили. В приміщенні розпочав свою діяльність дитячий садок №22. Він проіснував тут аж до 16 вересня 1996 року.

До 1999 року будівля пустувала. 16 лютого 1999 року на сесії міської ради було прийнято рішення передати будинок в безоплатне довгострокове користування Уманському державному педагогічному університету імені Павла Тичини (аж до 19 лютого 2048 року). Сьогодні тут знаходиться кафедра музики і хореографії університету.

Свого часу з 1970 і по 1984 роки на території маєтку Максимчака знаходилось Уманське екскурсійне бюро [148].

Будинок графа Волконського.

У цьому будинку в 1825-1826 роках (до арешту) жив декабрист і граф Сергій Григорович Волконський. За чутками, саме тут на той час базувалась масонська ложа чи то її відділення, адже

С. Волконський був активним її членом. На таємні наради до графа приїжджали В. Давидов і П. Пестель (рис. 1.7).

Рис. 1.7. Будинок графа Волконського

У 1825 році разом із чоловіком тут проживала дружина – Марія Миколаївна Волконська (із роду Раєвських), оспівана О. С. Пушкіним та М. Некрасовим. Сам будинок, споруджений у 1825 році, був дерев'яним. З фасаду прикрашений колонами, мезонін мав балкон. Після арешту С. Волконського, у січні 1826 року, приміщення перейшло у власність графа О. Потоцького та було

значно перебудовано.

У 1852 році тут проживали дивізійні генерали. А в 1882 році у будівлі розміщувалося управління повітового військового керівництва. З 1909 року тут була квартира для командира полку. А в радянські часи тут мешкали приватні особи.

Зараз немає ні колон, ні балкона. Мезонін до початку 60-х років ще зберігся, але споруда була так занедбана, що його довелося розібрати. Після реконструкції будівлю віддали дитячо-юнацькій спортивній школі [148].

Костел Успіння Богородиці.

Єдиний в Умані католицький храм почав розбудовуватись ще 1780 року на території старого польського кладовища. Тоді було закладено лише кам'яний фундамент, після чого будівництво надовго завмерло, ймовірно, через брак коштів. Воно було відновлене лише на початку 1820 року, а через шість років доведено до кінця (рис. 1.8). 15 липня 1826 року відбувся урочистий акт посвячення на вшанування пам'яті Успіння Пресвятої Богородиці.

Рис. 1.8. Костел Успіння Богородиці

У приміщенні сучасного Центру здоров'я розташовувались кімнати для проживання ксьондзів, а вулиці, що проходить ліворуч споруди і донедавна називалась вул. Піонтковського, повернуто історичну назву – Костельна.

Розвиток костелу у ХХ столітті видається досить неоднорідним. Еміграція поляків у

1918-1923 роках, викликана громадянською війною та непривітним ставленням радянської влади до розвитку релігійного життя у союзних республіках, фактично завершила діяльність костелу, хоча офіційно він вважався діючим до 1934 року. Потім, внаслідок зменшення чисельності римо-католиків в Умані, костел закрили, і будівля певний час виконувала роль філії Уманського краєзнавчого музею, а пізніше була передана під склад різних знарядь.

Розвиток споруди у XX ст. можна висвітлити на основі наступних дат: 1930 р. – частина католицького цвинтаря відходить до території хлібзаводу; 1964 р. – у костелі проведено капітальний ремонт для його майбутнього використання в культурних цілях.

З березня 1974 року тут розміщено картинну галерею – художнє відділення Уманського краєзнавчого музею.

З 1995 року щонеділі католицька громада міста в приміщенні костелу відправляє богослужіння [148].

Свято-Успенська церква.

Свято-Успенська церква була збудована впродовж 1905-1907

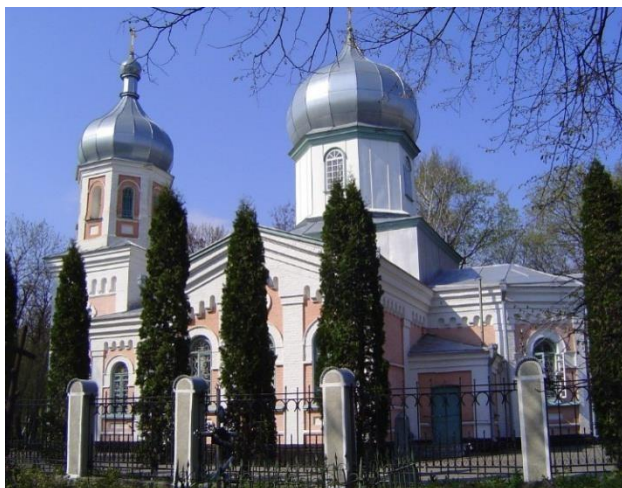

Рис. 1.9. Свято-Успенська церква

років (рис. 1.9). Парафія її була невеликою: у 1910 році парафіян налічувалось 441 особа, а до 1913 року їх чисельність подвоїлась. На території парафії розміщувалось 113 $\frac{1}{4}$ двору, мешканцями яких було 927 осіб. Таку кількість парафіян обслуговував церковний причт у кількості лише двох осіб – священика та псаломника. Оскільки церква не мала землі, то їм доплачували щорічно

відповідно 300 і 100 рублів. Крім того, церква отримувала також і «кружечные доходы» в розмірі 1000 рублів. На території парафії діяв цегельний завод, який робив благочинні внески на користь храму та його причту. Причт храму дбав про церковнопарафіяльну школу на Міщанці, яка функціонувала тут ще з кінця XIX ст. Його діяльність у цьому напрямку була досить успішною: у 1913 році в школі навчалось 62 учні (39 хлопчиків та 23 дівчинки) [148].

Свято-Миколаївська церква.

Свято-Миколаївська церква була побудована впродовж 1809-1812 років архітектором Томашем Етлінгером на місці, де колись

стояв католицький костюл (рис. 1.10). Ініціаторами будівництва виступили жителі міста.

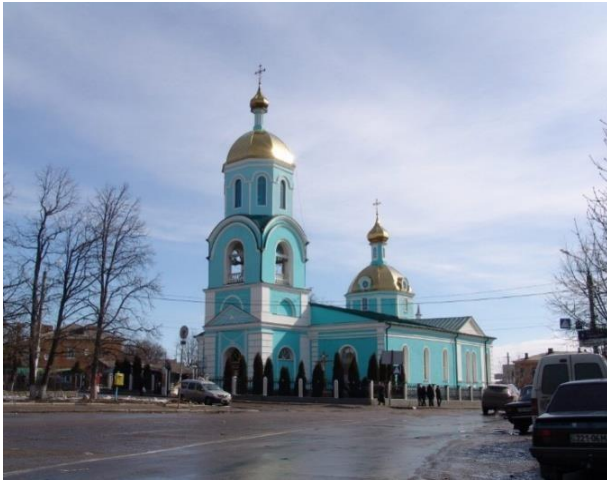

Рис. 1.10. Свято-Миколаївська церква

Парафіяльною церква лишалась до 1843 року, коли набула статусу собору, і з цього часу перетворюється на головний православний храм Уманського повіту. В кінці 1846 року (6-18 грудня) Миколаївський собор було освячено протоієреєм А. Стаховським. У 1861 році в соборі було відкрито недільну школу. У 1895 році він отримав назву Успенського, а у 1911 році внутрішню частину собору було

переобладнано і прикрашено орнаментами та іконами на зразок київського Володимирського собору (худ. Д. Верещака).

На початку 30-х років Успенський собор був зачинений на тривалий період. На короткий час храм відновив роботу лише у 1944 році для відправлення богослужінь старослов'янською та українською мовами.

У 60-і роки ХХ ст. було зроблено капремонт крилоса та хорів, поновлено старий настінний іконопис. 30 липня 1963 року будівлю собору передано у відання заводу «Мегомметр», її планували переробити під клуб. Проте аж до 1977 року ніяких робіт тут не проводилось. З 1977 року розпочались роботи щодо перетворення собору в музей атеїзму.

Він знаходився на балансі краєзнавчого музею. В процесі відновлювальних робіт було відбудовано покрівлю, але настінні розписи, на жаль, загинули.

19 грудня 1989 року храм знову почав працювати. Велись реставраційні роботи, зводився іконостас. 1990 року храм перейменовано на собор Святителя Миколая. У 1998 році почалось зведення дзвіниці на притворі собору, у 1999 році – встановлено купол з хрестом на вершині [148].

Прибутковий будинок. Будинок споруджений протягом 1898 – 1900 років на замовлення Б. Ланда. Судячи з форм та декору, належить до творів того ж архітектора, що і жіноча гімназія (рис. 1.11). На відміну від багатьох інших розкішних будівель Умані, він був оснащений каналізацією: у дворі збереглися чотири дореволюційних каналізаційних люки.

Під час фашистської окупації будинок був місцем ув'язнення, страти, тортур місцевого населення. Під час визволення Умані у колишній прибутковий будинок потрапив снаряд, який сильно пошкодив будівлю.

Рис. 1.11. Прибутковий будинок

Відновлювальні роботи були виконані В. Гайшуком під керівництвом директора технікуму механізації Н.Є. Родіна. Під час їх проведення було втрачено багатий ліпний декор інтер'єру – розетки плафонів, пілястри, карнизи.

Після відновлення у 1950 році споруда була пристосована під гуртожиток технікуму.

Залізничний вокзал.

Створюється у 1890-1891 роках майже одночасно з відкриттям залізничних гілок Умань-Київ та Умань-Одеса (рис. 1.12).

Рис. 1.12. Залізничний вокзал

Вокзал збудований за береговою схемою (будівля розташована паралельно залізничним коліям).

Споруда зведена за типовим проектом з асиметричним кутовим плануванням.

Тут використано тенденції раціоналістичної архітектури, що проявилось у чіткому функціональному зонуванні різних частин будівлі: в одноповерховому об'ємі розмістились касова зала та зала очікувань, у двоповерховому центральному об'ємі – кімнати для

відпочинку, в кутовому триповерховому блоці передбачено розміщення адміністрації та квартири начальника станції.

В архітектурному оформленні будинку використані мотиви неороманського стилю. Загалом пам'ятка є характерним зразком вокзалу, збудованого за береговою схемою, яка була поширена в Україні наприкінці XIX ст. [148].

Василіанський монастир.

Василіанський монастир в Умані було засновано у 1765 році за сприяння воєводи Київського Францішека Салезія Потоцького. Одним з будівничих кляштора був Шафранський. При монастирі діяло шестикласне училище, яке розпочало роботу 1766 року. Його першим ректором був Гераклій Костецький. Згідно з документом про заснування при монастирі повинні були знаходитись 14 василіан, 4 місіонери, 4 професори, а також 400 учнів (рис. 1.13.).

Рис. 1.13. Василіанський монастир

Історія Уманського Василіанського монастиря має такі етапи:

1. 1765 – червень 1768 р. – заснування монастиря та початок становлення навчального закладу при ньому;

2. осінь 1768 – 1794 р. – відродження монастиря і трансформація релігійного навчального закладу у центр світської освіти;

3. 1796 – листопад 1830 р. – розквіт уманського монастиря та

школи;

4. листопад 1830 – березень 1834 р. – призупинення діяльності освітнього осередку в монастирі та його остаточна ліквідація російським урядом.

Після конфіскації маєтків власника Умані графа О. Потоцького до російської казни василіанську школу було закрито (1832 р.). Будівля монастиря перейшла у відання місцевої влади, деякі речі було вивезено до музею Київського університету св. Володимира. Частину утварі передано до католицького костелу Успіння Пресвятої Богородиці в Умані.

Після переходу міста до відомства військових поселень, будівлю монастиря було зайнято управлінням та шпиталем поселень, а монастир перетворено на православну церкву.

У 1858 році тут було створено артилерійські казарми, в подальшому тут відбувались засідання Уманського окружного суду. За часів радянської влади у приміщенні монастиря спочатку діяв «пролетарський театр», пізніше його було передано у відання військової частини. Лише у 1998 році військові звільнили це приміщення.

З 2006 року Василіанський монастир знаходиться на балансі Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань» [148].

Торгові ряди (ратуша).

Торгові ряди було споруджено у 1780 році за проектом архітектора Тепінгера (рис. 1.14). Будівля була квадратною в плані, мурованою з цегли, мала просторий внутрішній двір із двома в'їздами (на плані 1795 р. їх уже чотири). Зсередини двору було понад 40 комор для зберігання товарів приїжджими купцями. Східне та західне крила торгових рядів мали по два поверхи та вежі на

Рис. 1.14. Торгові ряди

кожному розі будівлі. З підвалів під будівлею йшли підземні ходи. Основна торгівля велась у внутрішньому дворі, в центрі якого було збудовано кам'яні лавки. Таке планування будинків для торгівлі відноситься до періоду будівництва дворів-фортець кінця XVII – початку XVIII ст. і зустрічається дуже рідко. Планування будівлі впродовж її історії кілька разів змінювалось. Наприклад, на плані 1842 року торгові ряди мали уже не чотири, а три в'їзди. План і фасад тогочасної будівлі були складені відповідно до розпорядження Київської губернської комісії. Тут планувалось розмістити «присутственные места», повітовий суд, скарбницю, острог для арештантської роти.

Під час огляду цієї будівлі архітектором Фурманом у 1851 році було рекомендовано знести цю будівлю. Причиною такого рішення став аварійний стан приміщень. Проте місцева влада тривалий час не вживала ніяких конкретних заходів у цьому приміщенні. Лише після

того як під час пожежі 1857 року гостинний двір було значно пошкоджено, врешті вирішено було розпочати його ремонт. Впродовж 1859 – 1861 років на кредитні кошти було здійснено капітальний ремонт торгових рядів під керівництвом підрядника Лейби Айзенера.

На кінець вересня 1860 року основний обсяг робіт було виконано, розпочалось зовнішнє оформлення будинку (оштукатурювання, фарбування даху, труб тощо). Після завершення відновлювальних робіт у 1861 році складається детальний опис цієї будівлі: «Гостинный двор каменный одноэтажный, под железною крышею, построенный для помещения торговых лавок в виде замка на четыре фасада с двенадцатью фронтонами, четырьмя парапетами, двумя проездами в середину двора. Здание длиною с двух фасадов по Николаевской и Купеческой улицам по 42, а остальные два фасада по 39 2/3 саженьей. Під час перебудови обабіч торгових рядів було проведено вулицю (Миколаївську). Виправлена споруда була передана у відання Ратуші (з 1861 року – міської Думи). У подальшому лавки гостинного двору здавались в оренду. У 1863 році кутові вежі та другі поверхи на входах були зняті. Зараз ця споруда представляє собою прямокутне кільце з двома бічними арочними проїздами [148].

Готель «Європа» («Ново-Європейський»).

Розташований у центральній історичній частині міста на розі вулиць Небесної сотні (в минулому Миколаївської) та Незалежності (Двірцевої) готель «Європа» (за іншими даними, готель «Ново-Європейський») займає визначне місце у формуванні центральної площі міста (рис. 1.15). Ім'я архітектора готелю невідоме.

Рис. 1.15. Готель «Європа»

У довоєнні часи на розі будівлі знаходилась невелика вежа, але під час окупації вона була втрачена. Фасади будинку багато оздоблені декоративним ліпленням та скульптурою, зорієнтований на площу балкон на розі споруди підтримують два атланти. Будинок прикрашають різьбленні вікна та двері, кована огорожа балконів.

У приміщенні готелю з листопада 1897 року діє бібліотека, створена з ініціативи представників ліберальної інтелігенції міста – нотаріуса З. І. Краковецького та лікаря Ю. Л. Крамаренка. На початку роботи бібліотеки для неї виписувалось по 7 назв газет та журналів. Вхід туди коштував 3 коп.

Зараз у приміщенні колишнього готелю «Європа», крім бібліотеки, функціонують численні адміністративні установи міста [148].

Міська управа.

Автором колишньої адміністративної будівлі, у якій знаходилась міська управа, вважають одеського архітектора Юрія Дмитренка (рис. 1.16). Будувалась вона у 1912 році як прибутковий будинок із магазинами та кондитерською на першому поверсі. У

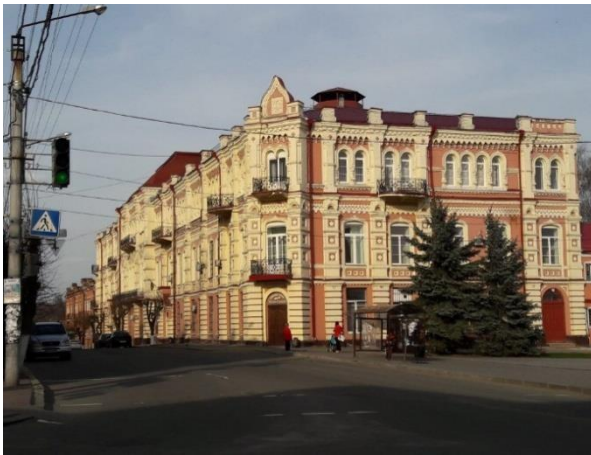

Рис. 1.16. Міська управа

1930 році тут було відкрито інститут соціального виховання у складі чотирьох факультетів: фізико-математичного, соціально-економічного, літературного та біологічного. Після першого набору тут навчалось 120 чоловік. У 1933 році інститут було реорганізовано у педагогічний з 4-річним терміном навчання.

Проте через два роки в зв'язку з гострою потребою у педагогічних

кадрах інститут перепрофілюється на учительський, а термін навчання скорочується до двох років. Після призначення на посаду директора інституту Миколи Борисовича Шакало у 1937 році діяльність навчального закладу активізується: проводиться перша студентська наукова конференція, педагогічні виставки, з 1937 року складаються випускні державні екзамени; підвищується якість навчання і навчальна дисципліна тощо. Станом на 1941 рік в інституті навчалось близько 900 студентів. Після початку війни багато викладачів та студентів пішли на фронт, деякі – стали членами підпільних груп або пішли у партизани, як, наприклад, Андрій Петрович Романщак.

12 травня 1944 року згідно з постановою Раднаркому УРСР Уманський учительський інститут відновлює свою роботу (працювало 18 викладачів та 287 студентів). У вересні 1956 року учительський інститут було реорганізовано у педагогічний. У 1970

році збудовано 5-поверховий гуртожиток, а близько 1980 року – 9-ти поверховий. 4 вересня 1998 року Уманський державний педагогічний інститут ім. Павла Тичини отримав статус університету.

Осташівський став.

Створений на річці Уманка, притоці річки Ятрань в центрі міста. Його довжина 2,15 км, ширина 200 м (максимально 410 м) Центральна частина водоймища має рівномірну глибину до 3,2 м,

Рис. 1.17. Фонтани

шар мулу до 0,5 м. Точної дати створення ставу немає, але відомо, що з 1788 року діяло 4 водяних млини: на Осташівській греблі, на Зарембовій, на греблі біля теперішнього підприємства «Іскра» і на греблі навпроти господарчого двору заводу «Мегомметр» (дві останніх не збереглися). Ставом опікується Уманське товариство мисливців

і рибалок. Щодня тут рибалять до 200 людей. Став використовується для технічного водопостачання промислових підприємств. На лівому березі сільськогосподарські ділянки місцевих жителів в окремих місцях підходять майже до води, залишається тільки вузька прибережна стежка. Осташівка – найбільший став в місті, він має площу 58 гектарів.

На березі ставу 25 червня 2017 р. у сквері Тараса Шевченка відкрили найбільший у центральній Україні світломузичний комплекс фонтанів (рис. 1.17). Струмені фонтану б'ють у супроводі музики і світла. Це унікальний комплекс фонтанів на суші та на воді. Основна чаша фонтану на суші з світломузичним шоу і шоу на водному екрані, світлодинамічний плаваючий фонтан на Осташівському ставку і три статичні фонтани зі світлодинамічною підсвіткою, колір якої не повторюється протягом дня. Чаша головного фонтану – 450 квадратних метрів, водний екран площею майже 200 квадратних метрів. Висота струменя води плаваючого фонтану на Осташівському ставку становить 19 метрів, а статичних 1,9 метрів. За оцінками фахівців, уманський світломузичний комплекс фонтанів увійшов у трійку найбільших в Україні [148].

Національний дендрологічний парк «Софіївка».

В Умані знаходиться одна з найвизначніших пам'яток ландшафтного мистецтва в Європі – Національний дендрологічний парк Софіївка.

Історія Софіївського парку бере свій початок у 1785 році, коли кохана графа Станіслава Потоцького, Софія, написала йому натхненного листа про свої гостини в Криму, де її до глибини душі вразив парк Аркадія: «Правда, мій милий друг, що в нас буде такий же сад в Криму?» – запитувала вона в нащадка гетьмана Речі Посполитої.

У ті часи маєток Потоцьких був майже розорений, і він не міг собі дозволити навіть затишного закутку на березі моря, проте це не стало перешкодою для графа, який був осліплений чарами Софії.

Вона була однією з найкрасивіших жінок того часу – сучасники називають її українською Анжелікою та Мата Харі. Для когось вона – всього-на-всього дочка грецької куртизанки та купця, а для когось – символ витонченості, краси та мудрості.

Одне залишається незаперечним – за серце цієї жінки боролись найвпливовіші чоловіки того часу, які були готові на все заради прихильності красуні.

Будувати Софіївський парк було доручено польському артилерійському офіцеру Людвіку Метцелю, котрий мав за плечима великий досвід у військовій топографії та інженерії. Однак, саме дендропарк Софіївка став вінцем його кар'єри та найвизначнішим проектом всього життя – на його могилі у Варшаві викарбувані слова, що це підтверджують: «Тут похований прах будівничого Софіївки».

Дендропарк Софіївка повинен був стати не лише найбільшим, але і найкрасивішим у Європі: з живописними схилами, дивними скелями та підземними водоймами.

На превеликий жаль, схеми планувань парку не збереглися до наших часів, тому ми можемо тільки здогадуватися, як мала виглядати пам'ятка, якби її будівництво було завершено. Відсутність будь-яких креслень і планів породила головний міф Софіївки про те, що будівництвом і плануванням займалися самі селяни на свій смак та розсуд.

У хибності цієї теорії не виникає сумнівів: лише для зведення та планування водної системи були необхідні глибокі знання в інженерії та чіткий графік робіт по заготівлі гранітних блоків, плит та постаментів. Ще один спростований міф про Софіївку –

використання безкоштовної праці селян, котрих насильно примушували займатись будівництвом. Насправді над проектом працювало близько 800 робітників, котрі за свою роботу отримували платню.

Невідомим залишилось також ім'я садівника, котрий займався численними посадками масивів дерев на сусідніх пагорбах, та окремих екзотичних рослин, що повинні були стати окрасою парку.

Відомо тільки, що у 1799 році Метцель попросив графа Потоцького привезти йому вавилонські берези та ліціум, що мали прикрашати схили ріки.

Поруч зі звичними для наших широт деревами були посаджені привезені з Лівану, Атласу та Антиподів екземпляри, доставлені в Умань через Одесу з Азії та Італії. Саме з Софіївки більшість рідкісних дерев були розповсюджені по всій території сучасної України.

Зайшовши в Софіївський парк, що простягнувся на 179,2 гектари, можна зустріти безліч статуй давньогрецьких богів, мислителів та героїв (Сократ, Аристотель, Еврипід, Гомер, Паріс, Орфей та багато інших).

Є тут і амфітеатр, і Єлисейські поля, і головна прикраса – фонтан Змія (рис. 1.18), що встановлений посередині Нижнього озера. З широко розкритої пащі хижої рептилії піднімається стовп води висотою майже 20 метрів! Це справді неймовірне видовище, позмагатися з яким під силу ще одному природному чуду парку – великому водоспаду, що розташований на висоті 18 метрів над

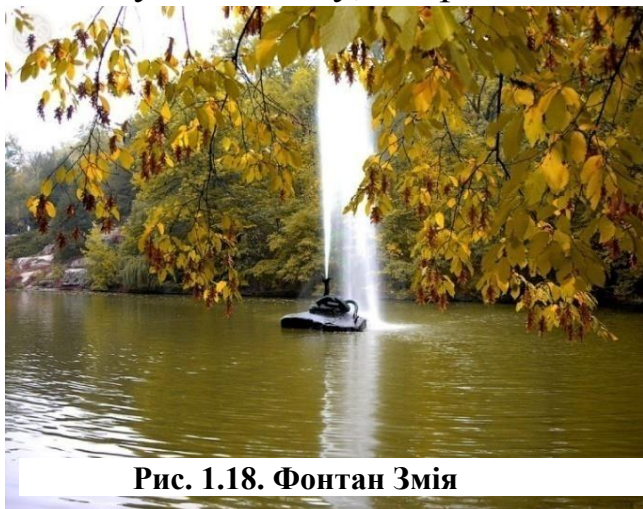

Рис. 1.18. Фонтан Змія

землею, і стікає в мальовниче спокійне озеро, в якому можна зустріти білих лебедів.

А ось найбільш романтичним закутком парку можна назвати затишний «Острів кохання» (рис. 1.19), що розмістився на Верхньому озері. Офіційна назва острова «Анти-Цирцея» добре знайома любителям давньогрецьких

міфів. Богиня Цирцея була могутньою чарівницею, яка в гніві перетворила всіх супутників Одиссея, котрий дістався берегів її острова, на свиней. Давньогрецький бог зміг не тільки зламати 43

Рис. 1.19. Острів кохання

щастя. Якщо ти щасливий, то стань ще щасливіше». Згідно повір'ю, кожен, хто зайде до печери, забуде про горе на незгоди. Люди вірять в ці пророчі слова, тому прозвали це місце «Печера Щастя» (рис. 1.20).

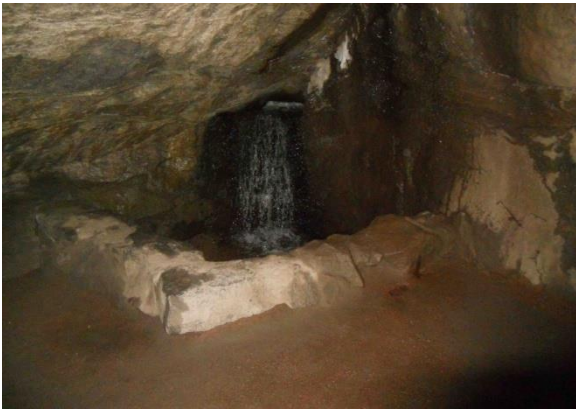

Рис. 1.20. Печера щастя

Рис. 1.21. Великий водоспад

(рис. 1.21).

Ідея створити парк у стилі римських та давньогрецьких міфів належала особисто Софії.

У 1996 році оригінали мармурових скульптур перенесли до музею, а на їх місці установили копії.

могутні чари, але і підкорити серце гордої богині, з якою вони провели незабутній романтичний рік на усамітненому острові.

Парк Софіївка оточений атмосферою містики, таємничості та романтики. Згідно наказу Потоцького, при вході до однієї з печер було написано: «Забудь про біди та прийми вічне

Романтична історія створення національного дендрологічного парку залишила по собі безліч загадкових міфів та легенд.

Туристи, спускаючись по річці, просять човняра починати маршрут з кінця – згідно давньогрецьких міфів, початок ріки

– це життя, а кінець – смерть. Розпочинаючи шлях з кінця ріки, ви повертаєтесь до життя, залишивши позаду всі незгоди та переживання.

Якщо побувати біля Венери і випити води з її джерела, тіло покинуть всі недуги та хвороби.

У людини, на котру не впаде жодна краплина води під час проходу під Великим водоспадом, здійсниться найзаповітніша мрія

У 1980 році частина об'єктів була зруйнована паводком, однак були оперативно проведені ремонтні роботи, що повністю відновили попередній вигляд пам'яток. Можна з упевненістю сказати, що Софіївка – уманське диво, яке варто відвідати хоча би раз у житті, щоб поринути у загадковий світ любові, містики та давнього світу [131].

МІСТО КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ

Корсунь-Шевченківський – одне з найдавніших міст України. Ще у 1032 році князь Ярослав Мудрий заснував місто-фортецю Корсунь, яке стало могутнім блок постом на шляху кочівників, а Рось – природною перешкодою. У XI-XII ст. місто було надзвичайно важливим оборонним центром.

Тисячолітня історія Корсунщини промовляє до людей багатьма пам'ятками археології, архітектури, історії, мистецтва та природи, зосередженими у Корсунь-Шевченківському державному історико-культурному заповіднику.

У м. Корсунь-Шевченківському, кожний елемент є пам'яткою архітектури загальнодержавного значення. Зокрема, збудований у стилі романтизму з елементами неоготики палац Лопухіних-Демидових, де зараз знаходиться музей історії Корсунь-

**Рис. 1.22. В'їзні ворота музею історії
Корсунь-Шевченківської битви**

Шевченківської битви та історичний музей (рис. 1.22). Відвідуючи палац кожен турист може здійснити подорож у XIX ст.

Музей історії Корсунь-Шевченківської битви (до 1957 р. називався історичним музеєм) був заснований 28 липня 1945 р. для увічнення перемоги радянських військ у Корсунь-Шевченківській операції. Під музей було віддано колишній палац найясніших князів Лопухіних-Демидових на острові

Коцюбинського у м. Корсуні-Шевченківському.

У створенні музею активну участь взяли відомі письменники Д. І. Бедзик (який і став його першим директором), М. П. Бажан і П. Г. Тичина. Перша експозиція була відкрита у 1947 р. у 3 залах (площа – 158 м²). 1952 р. експозиція вже складала 12 залів (площа –

670 м²). У 1969 р. до 25-річчя Корсунь-Шевченківської битви було проведено реекспозицію.

Рис. 1.23. Корсунь-Шевченківський палац

Палацовий комплекс складається з в'їзних воріт, прибудованої до них стайні-кадетної, самого палацу, швейцарського будинку, манежу, контори управляючого маєтком, лазні та інших споруд (рис. 1.23). Навколо Корсунь-Шевченківського палацу розбитий чудовий парк. Спроекований він був архітектором Ж. А. Мунц ще в 1782 році. Тут дуже багато

водоймищ, від тихих ставків до вируючих проток, безліч видів дерев та рослин.

Корсунь-Шевченківський палац був заснований у 1782 році племінником польського короля Станіслава Августа Понятовського, князем Станіславом Понятовським. Проект для нього розробили архітектори Ж. А. Мунц та Я. Д. Ліндсей. Зводився він як заміська резиденція польського аристократа. Будівництво тривало сім років, аж до 1789 року. За рік був побудований одноповерховий дерев'яний флігель, який згодом з'єднувався з палацом за допомогою ордерної галереї. У 1787 році Корсунь відвідали польський король Понятовський та австрійський імператор Йосиф II. Їхній увазі було представлено макет майбутнього палацу, виготовлений із дерева, в натуральну величину, який вони схвалили. Корсунь-Шевченківський кам'яний палац був виконаний у

Рис. 1.24. Зразки радянської військової техніки

новому на той час стилі – в стилі неоготики. Це була ледь не перша неоготична споруда в Україні.

На майданчику біля музею виставлені зразки радянської військової техніки періоду Другої Світової війни: танки, міномети, артилерійські знаряддя тощо (рис. 1.24). При музеї були відкриті відділи: 1977 р. – художня галерея, 1981 р. – історико-краєзнавчий

музей. З 1994 р. музей історії Корсунь-Шевченківської битви працює на правах науково-експозиційного відділу Корсунь-

Шевченківського державного історико-культурного заповідника. У 2001-2004 роках проведена реекспозиція музею у наукову концепцію якої покладено неупереджене висвітлення історії Корсунь-Шевченківської наступальної операції в контексті Другої Світової війни.

За 12 км від Корсунь-Шевченківського в селі Квітки знаходиться меморіальний музей К. Г. Стеценка присвячений життю і творчості українського композитора.

Він створений 1959 р., відповідно до рішення виконкому сільської ради села. Ініціаторами його створення були вчитель хімії місцевої школи Петро Йосипович Базько та бібліотекар Іван Романович Паливода.

Спочатку музей знаходився в будинку культури, а з 1970 р. його було перенесено до приміщення колишньої церковно-парафіяльної школи (однокласного народного училища).

Будівля на той час знаходилась в аварійному стані, тому виконавчий комітет Квітчанської сільської ради 13 травня 1981 р. прийняв рішення про реставрацію меморіального музею. Для проведення реставраційних робіт 15 травня 1981 р. із загального присадибного фонду сільською радою була виділена ділянка землі площею 0,44 га. Уже 5 червня 1981 р. відведення земельної ділянки було погоджене в районній інспекції з використання та охорони земель. 17 червня 1981 р. виконком Корсунь-Шевченківської районної ради прийняв рішення про реставрацію приміщення музею К. Г. Стеценка. Восени 1981 р. старе приміщення було зруйноване і розпочалися будівельні роботи по спорудженню нового. Об'ємно-планувальне рішення було здійснене на основі ретельних замірів існуючої будівлі. Збережено зовнішній вигляд приміщення, розмір, малюнок столярних виробів (вікна, двері, стеля, підлога). Відмінності нової будівлі – кам'яний цоколь, цегляні стіни, відкритий ганок. Центральний коридор будинку був переділений стіною – внаслідок чого з'явилася ще одна кімната.

Урочисте відкриття меморіального музею К. Г. Стеценка відбулося 24 травня 1982 р.

У 1970 р. біля музею було встановлено пам'ятник композитору (скульптор – народний художник України Галина Никифорівна Кальченко, архітектор – народний художник України Анатолій Федорович Ігнащенко).

Авторами існуючої експозиції були завідувача музеєм Надія Павлівна Квітка та завідуючий історичним музеєм – відділу Музею

історії Корсунь-Шевченківської битви Анатолій Георгійович Ніколенко. Художнє оформлення виконали художники-проектанти Шатілови – Євген Андрійович та Любов Солтанівна.

Площа музею – 182 м². Експозиція побудована за хронологічно-тематичним принципом. У чотирьох залах музею було подано близько 400 музейних предметів, що розповідають про життя і творчість Кирила Григоровича Стеценка, у переважній більшості – це документи, фотографії, ноти, книги, предмети побуту, посуд та одяг останньої чверті XIX ст. Серед поданих експонатів – 206 оригіналів.

Тематична структура музею така: Зал №1 – Дитячі роки композитора, проведені в с. Квітки.

Зал №2 – Київський період життя та творчості композитора (1903 – 1907 роки), навчання та початок творчої діяльності; білоцерківський період життя та творчості (1908 – 1909 роки), повернення до Києва (1909 – 1910 роки); тиврівський період життя та творчості (1910 – 1911 роки); період життя та творчості у с. Голово-Русаві (1911 – 1917 роки); період життя та творчості у с. Голово-Русаві (1911 – 1917 роки); життя та творчість у Києві (створення першої Української національної капели, К. Г. Стеценко – співробітник Дніпросоюзу, створення мандрівних капел).

Зал №3 – Життя та творчість композитора у с. Веприк.

Зал №4 – К. Г. Стеценко в українській музичній культурі.

Рис. 1.25. Літературно-меморіальний музей І. С. Нечуя-Левицького

Ще одним об'єктом Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника в селищі міського типу Стеблів є літературно-меморіальний музей І. С. Нечуя-Левицького, присвячений життю і творчості письменника-класика української літератури (рис. 1.25). Створений відповідно по постанові Ради Міністрів УРСР від 9 жовтня 1968 р. (у 1960-1967 роках

працював на громадських засадах). Загальна площа музею 175 кв.м. З 1994 р. музей є філіалом Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника.

**Рис. 1.26. Експозиція музею
І. С. Нечуя-Левицького**

Фонд музею – близько 3 тисяч одиниць збереження, переважна більшість яких присвячена життю і творчості класика української літератури Івана Нечуя-Левицького (1838-1918 роки) (рис. 1.26). Серед предметів, що зберігаються в фондах, також є роботи представниці українського народного малярства Катерини Кайдаш-Машківської (1913-1992 роки), повне видання творів Адама

Міцкевича польською мовою, матеріали про відомого українського хореографа Василя Авраменка (1895-1981 роки).

Експозиція музею розповідає про життєвий шлях та письменницьку діяльність І. С. Нечуя-Левицького, вшанування його як класика української літератури; у музеї відтворено меморіальну кімнату та робочий кабінет письменника.

Зокрема, музей налічує 5 кімнат:

I зал – побут, родинний уклад сім'ї Левицьких, речі побутового вжитку: настінний годинник, фотографії, картини, книги, сімейний альбом;

II, III зали – висвітлюють дитячі та юнацькі роки, початок педагогічної діяльності письменника;

IV зал – відтворено робочий кабінет київської квартири І. С. Нечуя-Левицького. Зокрема, в цій залі міститься цікавий експонат – кабінетний рояль фірми «Беккер», що був подарунком кумі письменника Надії Іванівні Сольській– жінці, якій симпатизував Іван Левицький, хоча їм і не судилося бути разом (рис. 1.27).

Рис. 1.27. Рояль фірми «Беккер»

V зал (меморіальний) – присвячений вшануванню пам'яті Івана Семеновича Нечуя-Левицького.

Поруч із музеєм – садиба Головинських, на якій знаходиться будинок Головинських, збудований після 1778 р. У гостях у Головинських свого часу бували Адам Міцкевич, Михайло Грабовський, Марко Вовчок, Микола Костомаров. Неподалік від музею, за будинком культури, на горі Спаса біля церкви знаходяться могили діда і батька І. С. Нечуя-Левицького.

Біля музею у 1968 р. встановлений пам'ятник письменнику (скульптор Г. Кальченко, архітектор А. Ігнащенко; бронза, граніт). У 2000 р. між будинком культури і музеєм встановлена паркова скульптура «Нимидора» (героїня повісті «Микола Джеря», скульптор Е. Кунцевич) [18].

МІСТО ЗОЛОТОНОША

Красногірський Свято-Покровський жіночий монастир.

Релігійна пам'ятка Черкащини – Свято-Покровський Красногірський жіночий монастир – один із п'яти найстародавніших в Україні монастирів. Знаходиться в Антипівці, поблизу міста Золотоноша (рис. 1.28).

Легенда про заснування монастиря каже, що у XVI столітті одному константинопольському ченцю явилась у сні Діва Марія й вказала місце, де варто заснувати монастир. Це місце виявилось на Красній горі. Монастир зведений ще у 1771 році у стилі українського бароко, архітектор І. Григорович-Барський. Але монастир має багату історію заснування. Були то часи, коли по річці Золотоношка ходили козацькі чайки. Невідомо яким чином, але монах приїхав на вказане місце й викопав тут печеру. Про

**Рис. 1.28. Красногірський
Свято-Покровський жіночий
монастир**

відлюдника почув власник земель – багатий козак. Він виділив кошти на заснування монастиря. Новина про появу монастиря облетіла весь край. Чисельність монахів почала стрімко зростати. Перший храм звели із очерету й присвятили Георгію Змієборцю.

У XVII столітті Свято-Покровська обитель на Красній горі вже була впливовим козацьким монастирем. На місці

очеретяного храму вже стояв новий дерев'яний. А 1687 року побудували дерев'яну Покровську церкву.

Монастир тривалий час фінансувався козаками. Відповідно він був шпиталем для поранених та притулком для старих і немічних. Але крім того він був осередком поширення козацького духу та козацької військової науки. Монастирі у XVII-XVIII століттях були своєрідними козацькими інститутами. Межигірський, Трахтемирівський, Мотронинський, Лебединський, Жаботинський та інші монастирі існували за рахунок козаків, але й були джерелом поширення козацтва. Таким монастирем був і Красногірський.

У 30-ті роки XVIII століття ігуменом монастиря був відомий християнський праведник Софроній Іркутський (уродженець Березані – містечка, що нині у Баришівському районі Київської області). Звідси його призначили намісником Олександрівської лаври, а звідти у 1754 році відправили єпископом до далекого Іркутська. Софроній повіз із собою велику кількість помічників-послідовників із України. У Іркутську він проповідував православну релігію місцевим народам. Помер Софроній у 1771 році в Іркутську де й був похований. 1903 року його мощі знайшли нетлінними та чудотворними. 1918 року Софронія було канонізовано.

1767 року Софроній перебуваючи у Іркутську ініціював будівництво Спасо-Преображенського собору в Красногірському монастирі та виділив кошти на цю справу. Собор зводили за проектом видатного українського архітектора Івана Григоровича-Барського. У 1771 році будівництво закінчили, але Софроній так і не побачив цієї перлини українського бароко.

Власник цих земель, козак Іван Шебет-Слюжка вирішив посприяти ченцю в створенні монастиря, звісно ж, чоловічого. Ця вість невдовзі облетіла навколишні села і до першого поселенця стали приєднуватися ще бажаючі. З часом монахи збудували перший храм із верболозу в честь великомученика Георгія Переможця. Але цій церкві не судилося довго проіснувати. Потім був храм, збудований козаками, далі Покровський дерев'яний теплий храм, в 1767-1771 роках кам'яний Спасо-Преображенський собор за кошти святителя Сафронія, єпископа Іркутського, а в 1859 році був побудований ще й кам'яний Покровський храм.

Треба сказати, що монастирі, засновані українським козацтвом, були не лише твердинею православної віри, а й осередками вченості, мудрості та джерелом знань, у тому числі й у військових. Саме в монастирях зберігалась і вдосконалювалась козацька військова

наука. Виконували козацькі монастирі й ряд інших функцій – кожна така свята обитель була водночас фортецею і шпиталем для поранених та хворих, притулком для старих та немічних козаків. Саме з цієї причини, поневоливши Україну, російський царат не міг миритися з існуванням козацьких монастирів. Їх закривали, а багато з них із часом перетворили на жіночі – менш небезпечні з погляду нових московських господарів. Особливо сильного розмаху процес нищення козацьких монастирів набув після придушення Коліївщини.

У 1786 році царський уряд ліквідував чоловічий монастир на Красній горі. А через чотири роки сюди перевели дівочий монастир. З тих пір обитель існувала як жіноча.

Доля стати жіночою судилась і Красногірській обителі.

Найбільшого розквіту з часів, коли монастир став жіночим, обитель досягла якраз перед жовтневим переворотом. Але вже в 1922 році більшовики пограбували й закрили Красногірський монастир, а понад 700 черниць та послушниць вигнали геть. З приходом більшовиків для монастиря настали важкі часи. П'ять років якось він ще існував, але у 1922-му був пограбований і закритий. У будівлях розмістили санаторій для інвалідів, монастирські землі націоналізували. 1941 року монастир знову відкрили. З тих пір він більше не закривався, але існував у страшних злиднях. Монахині, щоб якось заробити на життя наймалися на земельні роботи до селян із Антипівки і Бакаївки. Церква Святої Покрови, збудована у 1859 році, та Спасо-Преображенський собор стояли напівзруйнованими. А поряд із монастирем працювала школа-інтернат для розумово-відсталих дітей. На території обителі розташувався будинок для інвалідів, а всі монастирські святині були

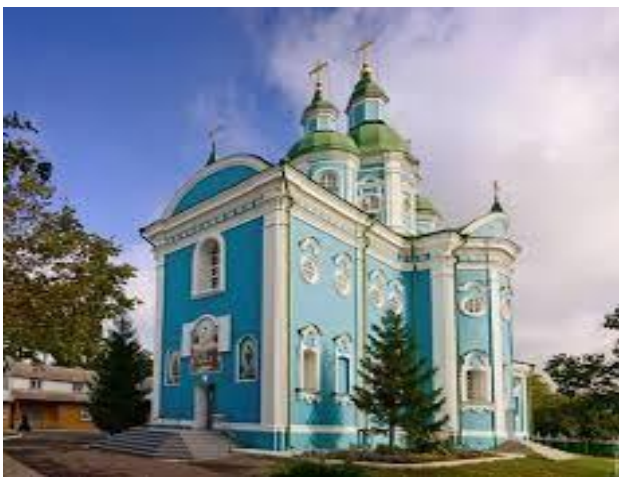

Рис. 1.29. Красногірський Свято-Покровський жіночий монастир

передані до Черкаського міського музею. Доля цих святинь по сей день залишається невідомою.

Відновлення монастиря збіглося з німецькою окупацією Черкащини. З дозволу німецької влади обитель починає функціонувати у листопаді 1941 року. Відтоді монастир не припиняв своєї діяльності.

Остаточне ж відродження обителі приходить на кінець 1980-х

років, коли був відреставрований Спасо-Преображенський собор і Покровський храм. У 2003 році обителі була повернута земля, яка належала їй до 1922 року.

Тепер монастир є місцем паломництва та туристичним об'єктом (рис. 1.29). Хоча фотозйомка, не кажучи вже про відео, тут, як і в усіх жіночих монастирях Московського Патріархату, суворо заборонена [18].

Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка».

Належить до сфери управління Міністерства культури України. Управління здійснює Державна служба з питань національної культурної спадщини.

Загальна площа – 27,3 га. Об'єднує історико-культурні комплекси: літературно-меморіальний музей Т. Г. Шевченка в с. Шевченкове, Музей історії смт Вільшана, Моринський музейний комплекс, с. Будище.

До складу заповідника входять 43 об'єкти культурної спадщини, що мають історичну, наукову та культурну цінність.

Загальна кількість фондів одиниць зберігання – 7800.

Меморіальний музей с. Шевченкове.

Село Шевченкове, а раніше Кирилівка (Керелівка) знаходиться в Черкаській області. На околиці села в далекому 1816 році стояла убога хатка, в яку переїхали жити батьки Тараса Шевченка з усією родиною. У 1816 р. Яким Бойко викупив у кирилівського селянина для свого зятя Григорія Шевченка стару хату, у якій і виріс Тарас Шевченко. Батьки майбутнього поета були кріпаками місцевого пана Енгельгардта і до 1816 року жили у хаті Тарасового діда, закріпаченого козака Якіма Бойко.

Коли Тарасу було 9 років, померла мати – Катерина. Батько взяв нову дружину, але й сам довго не прожив – помер у 1825 році. В 11 років Тарас Шевченко вже був круглим сиротою.

Шевченкове та Моринці, село, де народився Тарас Шевченко, разом із прилеглими селами Будище і Вільшана об'єднані у Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка». У Будищах знаходиться маєток пана Енгельгардта.

Чи не в кожному вірші Шевченко з болем та сумом згадує рідні місця, до яких він мріяв повернутись, але лише тричі за все своє життя зміг відвідати.

Хата Шевченків, яка після смерті батька – Григорія перейшла у спадок до старшого брата Микити, зруйнувалася ще у XIX ст. У

1908 р. на місці цієї хати поставили перший пам'ятний знак – жорнове коло з написом: «Тут була хата Тараса Григоровича Шевченка». Місцевий лікар Нетесюк виявився ініціатором збереження пам'яті Кобзаря, тому на початку ХХ ст. зібрав сільську

Рис. 1.30. Пам'ятник 13-річному Т. Шевченку. Село Шевченкове

громаду і запропонував обнести огорожею Тарасове подвір'я, на якому згодом встановили погруддя і пам'ятник.

Перше погруддя поета встановили у 1917 р., яке через декілька років замінили на невеликий пам'ятник генія, зображеного одягненим у кожусі

(рис. 1.30). У 1927 р. на постаменті було встановлене нове погруддя, яке виготовив з цементу і піску

звенигородський скульптор Каленик Терещенко. Облаштування самого музею розпочалося у 1935 р., у цьому ж році почали споруджувати нове приміщення, яке відкрили у 1939 р. до 125-річниці від дня народження Кобзаря.

У 1989 р. було проведено реконструкцію та капітальний ремонт приміщення, встановлено бронзовий пам'ятник 13-річному Тарасові, який зображений у полотняній одежині, босоногим, з ясними очима, з чобітками за плечима, він збирається у світову подорож, наче щойно вийшов з рідної хати. А з 1992 року заповідник має статус національного і охороняється державою.

З 1791 року села Моринці, Шевченкове, Будище, Вільшана належали генерал-лейтенанту Василю Васильовичу Енгельгардту, дійсному таємному раднику, сенатору Російської імперії. До 1827 року поміщик жив у Петербурзі, потім переїхав до Вільшани. Тут був розміщений один із маєтків Енгельгардта. Будинок був великий, з високими східцями, обіч яких, за переказами, лежали два камінні леви. Кімнати багато убрані, з дорогоцінними прикрасами. Вільшанці згадують, що під час революційних подій Енгельгардтові вироби із золота, срібла, порцеляни та кришталю були без жалю вкинуті в криницю – пан такий був лихий до людей, що хотілося знищити навіть пам'ять про нього. Мабуть, з тієї ж причини було вщент зруйновано і панський будинок: немає знаку навіть від фундаменту.

У 1828 році Василь Васильович помирає, залишаючи села Вільшанського куща у спадок своєму синові Павлові. Саме в цей період Енгельгардтів кріпак Тарас Шевченко шукає маляра, який би навчив його малювати. Дяк із Хлипнівки, придивившись до хлопця, бачить його здібності, дає згоду на навчання. Одна біда: Тарас – кріпак, негоже тримати поміщицького хлопчика у себе без посвідки. Т. Г. Шевченко чимчикує до Вільшани, де мешкає Енгельгардтів управитель Дмитренко, просити свідоцтво на проживання у хлипнівського маляра.

Дмитренко, розговорившись із хлопчиком і помітивши його розум, замість того, щоб видати посвідку, призначає його кухарчуком на панській кухні. Юнак, що уявляв уже себе учнем маляра, змушений вичищати з плити попіл, носити дрова, воду, мити посуд, виконувати інші вказівки панського кухаря. Часом Тарас, не витримавши, кидав недочищені сковороди і каструлі, покидав пекарню, йшов у сад і там на деревах та кущах розвішував свою колекцію малюнків, які призбирував де тільки траплялася нагода. За такі відлучки з пекарні не раз отримував лозиною від кухаря.

Зрештою, управитель зрозумів, що Тарас не для кухні, тому, випроваджуючи його до панського двору у Вільно, рекомендував його як майбутнього «покойового маляра». Великі пани того часу держали у себе з власних кріпаків не тільки слуг і майстрів, а навіть художників, музик, співаків і акторів. У вільшанському маєтку також був кріпацький оркестр. Та, не зважаючи на рекомендацію Дмитренка, Енгельгардт взяв Тараса за покоєвого козачка.

Часто згадує пізніше Тарас Шевченко Вільшану в своїх листах і творах. Вільшана – невід’ємна часточка України, її історія – то історія нашої Батьківщини. Тут, як і по всій Україні, просили волі козацькі душі, закипала кров від панської несправедливості: бунтували і повставали вільшанці, гайдамацькі загони наганяли страх на шляхту. «Гомоніла Україна» – писав Тарас Шевченко, вихований на гайдамацьких бувальщинах свого діда Івана. Дійсні історичні події, які сталися у Вільшані під час селянського повстання під назвою Коліївщина описує поет у поемі «Гайдамаки».

Прокотилися по цій землі бурі повстань, революцій і воєн. Перша звістка про революцію 1905 року підняла також вільшанців, незабаром вони одні з перших ділили поміщицьку землю, потім будували школи, лікарні, Будинки культури. Організували колгосп, який був свого часу мільйонером, а зараз це одне з кращих господарств району.

Кожного дня, кожної години пишеться книга буття Вільшани, виписуються наступні рядочки і сторінки, вписуються нові істини про вічну красу і неповторність нашого краю.

Рис. 1.31. Експозиція музею

У селищі, у приміщенні Будинку культури розташований музей історії села Вільшана. Кожен етап історії селища висвітлено статистичними даними, фотознімками та експонатами. На стендах – портрет славного вільшанця Максима Кривоноса: народ у своїх думках називає його Максим Ольшанський; Тараса Шевченка, шлях до світової слави якого почався саме з Вільшани; братів Кличків, коріння роду яких зросло на вільшанській землі; Йосипа Хижого – першого голови колгоспу; Валерія Кожушка – воїна-афганця, одного з перших підприємців селища. У застаклених вітринах – фотографії воїнів-визволителів селища та вільшанців, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни. Не менш цікавими є фотознімки Вільшани кінця XIX століття, портрети жителів Вільшани у колоритних українських строях та бравих вояків часів громадянської війни.

У музеї широко представлені предмети побуту: рублі і качалки, жлукто і бодня, макітри і копістки, миски на миснику, різьблене ярмо і батіг, перші праски і калькулятори. І ще багато різних цікавинок та історичних фактів побачать і почують ті, хто відвідає Вільшанський краєзнавчий музей (рис. 1.31).

Музейні матеріали розповідають про життя та творчість Т. Г. Шевченка. Привертають увагу оригінальні речі – стіл, лава з Шевченкової хати, меблі з Енгельгардтового маєтку, стародруки, мистецькі вироби народних майстрів с. Керелівки, подарунки, що надійшли від родичів Т. Г. Шевченка.

Моринська земля має свою дуже давню історію і зберігає безліч таємниць. До цього часу залишився нерозгаданим вік села, і не встановлено напевне, від чого ж саме походить його назва. У одній із легенд розповідається, що перші поселенці прибули від південного моря, поселились тут на пагорбах, створили став і назвали його Морин, а село – Моринцями. Інша версія: на цій території свого часу лютувала чума, від неї померли всі перші

поселенці, а ті, що поселились пізніше, від слова «мор» і дали назву селу. Ще одна версія: в сиву давнину наші предки морили бджіл димом і таким чином добували мед. Можливо, що назва села походить від слова «морити».

Вперше Моринці згадані в історичних документах першої половини XVII ст. Але на південній околиці села та на узліссі є земляні вали, насипані в XI ст. за часів Ярослава Мудрого для захисту Київської Русі від нападу половців, печенігів. Можливо, Моринці вже були у той час і моринчани брали активну участь у обороні.

У XIV ст. спустошені татарами землі Центральної України потрапили під владу литовських князів, а у XVI ст. були завойовані поляками. Соціальний, національний і релігійний гніт польської шляхти привів до великого селянсько-козацького повстання, очолюваного Северином Наливайком. На початку 1596 року повстанці проходили моринськими землями, йдучи з уманських лісів на Корсунь. Під час відпочинку в одній із балок біля села вони викопали криничку, яку потім жителі села назвали Наливайковою. За переказами старожилів, вода в ній була смачною і мала цілющі властивості.

А ще в Моринцях було знайдено бивень мамонта та рештки кам'яних молотів чи сокир, кам'яне зубило. Як переказують старі люди, коли в Моринцях рили один із ставків, викопали людський череп гігантських розмірів. Проте сучасна наука замовчує такі артефакти, оскільки вони не вписуються у брехливу концепцію еволюційного походження людини.

На території Моринець знаходиться близько 30 мальовничих ставків, деякі з них об'єднані в каскади. Чисельні балки села покриті густими садками. Територія Моринець та прилеглих сіл є заповідною територією. Село входить, і більше того, є одним з центрів туристичного маршруту «Золота підкова Черкащини».

У селі Моринці створюються всі необхідні умови для туристичного відпочинку. Розвивається сільський зелений туризм, розробляються туристичні маршрути. В селі всі бажаючі можуть ознайомитися з народними промислами та мистецтвом цього краю. У Моринському мисливському господарстві можна поспостерігати за життям диких тварин, що заселяють моринські ліси. У Моринцях можна чудово відпочити на природі, скуштувати свіже – відкачаного меду, придбати красиві сувеніри та просто чудово провести свій час.

З кожним роком збільшується кількість людей охочих відвідати Моринці. Адже цей край приваблює собою не лише глибоких знавців Тараса Шевченка, які приїжджають уклонитися землі, що дала людству Великого Кобзаря, але й серед дослідників козащини та більш ранніх історичних та археологічних культур, та серед людей які цінують мальовничу природу.

Саме в цьому селі у березні (за новим стилем) 1814 року народився Тарас Григорович Шевченко. Батьки майбутнього поета були кріпаками місцевого пана Енгельгардта і жили у хаті Тарасового діда, закріпаченого козака Якіма Бойко. Наприкінці 1816 року вони переїхали у сусіднє село Кирилівку (нині Шевченкове), звідки родом був Григорій Шевченко. В Моринцях Тарас не одноразово бував у дитинстві та юності. Він часто описував село у своїх творах. А описувати було що, адже розкидане на численних пагорбах воно і нині дуже красиве.

Історія Національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка» розпочалася з історії садиби, на якій пройшло дитинство поета Т. Г. Шевченка. Дворище не було дідовщиною Шевченка, а належало селянинові Тетерюкові. На ній стояла хата з яблунею, клуня, повітка й інші господарські споруди. Все це 1816 року відкупив батько Тараса, Григорій Іванович Шевченко, при добрій грошовій допомозі свого батька та рідного дядька. Після смерті батьків садибу успадкував старший син Микита, а по ньому – його діти.

Будівництво літературно-меморіального музею почалося 1935 року, а на початку березня 1939 р., в переддень 125-ї річниці з дня народження поета, музей відкрили для огляду.

Заповідник створено постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 1992 р. як Державний історико-культурний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка» на базі нерухомих

Рис. 1. 32. Селянська хата (с. Шевченкове)

пам'яток культурної спадщини та природи сіл Звенигородського району Черкаської області: Шевченкового (колишня Керелівка), Моринців, Будища, відтворених меморіальних садиб у Моринцях та Літературно-меморіального музею Т. Шевченка в с. Шевченковому (існує з 1939 р.), пов'язаних з дитинством, життям і

творчістю Тараса Шевченка, з метою збереження Шевченківських меморіальних місць. Указом Президента України № 74/2006 від 26 січня 2006 року заповіднику надано статус національного з подальшою назвою – Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка».

У центрі Моринець є подвір'я, на якому стоїть так звана чумацька хата. Свого часу у ній був розташований музей етнографії першої половини XIX століття. У 1964 році, з нагоди 150-річного ювілею з дня народження Кобзаря, в селі перебував заслужений діяч мистецтв України І. М. Гончар. Його ідея створити хату-музей з інтер'єром часів Тараса Шевченка була підтримана ентузіастами з Моринців (рис. 1.32). Такий музей міг би зібрати під своїм дахом зразки чумацького знаряддя, народного мистецтва, одягу, речей домашнього вжитку першої половини XIX століття. Не випадково вирішили взяти під музей хату Мефодія Тютюнника, чумака, яка на той час простояла пустою більше ста років. Адже Моринці, Керелівка лежали на одному з восьми чумацьких шляхів Звенигородщини. Інвентарна грамота 1845 року зазначає, що селяни «занимаються чумацтвом и извозом тяжестей по найму». Про чумаків і чумакування в селах збереглося багато спогадів і переказів. Чумакували ті, в кого скотина була: їздили в Адес та Крим, возили переважно вироби з дерева: колеса, граблі, дуги, кісся, вила, зроблені з дерева, дехто возив пшеницю.

1989 року до 175-річниці з дня народження Кобзаря було відтворено дві селянські хатини: хату Якіма Бойка – діда Тараса по його матері, та хату Копія, у якій півтора року жила сім'я Шевченків. З 1992 року вони увійшли до складу історико-культурного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка». У такій хаті у Якіма та Параски Бойків 1783 року народилася донька Катерина, мати Тараса Шевченка, тут пройшли її дитячі та юнацькі роки.

Тин навколо подвір'я виплетений з вербової лози, подвір'я охайне та затишне. Поруч з хатою цікава пам'ятка народної архітектури – дерев'яна надвірня комора, або клуня, перенесена на це місце із Шевченкового.

З дня побудови її більше ста літ. Клуня була майже у кожному дворі. У ній молотили та зберігали збіжжя, соломі, а влітку навіть ночували. За коморою стоять вулики. В інвентарній книзі села Моринці за 1796 рік записано, що сім'я Якіма і Параски Бойків має ниву, леваду, віз, пару волів, а також пасіку на 34 колоди. У ті часи

вулики виготовляли із соснових колод. Бджоли, які поселялися у такому штучному гнізді, опоряджали своє «житло»: шпаклювали вічко, щоб туди не проникали інші комахи, відтягували стільники. Запах живиці сприяв активному роїнню, а смолиста деревина була

Рис. 1.33. Експозиція музею.
Село Шевченкове

додатковим утеплюючим матеріалом, що захищав сім'ї від вимерзання в суворі зими. Крім того, завдяки прополісу і воску як дезинфікуючим матеріалам дерево практично не гнило.

Хата споконвіку виконувала своє природне призначення – родинного вогнища, де народжувались, оберігалися традиції: любов до батьків, природи, пісні, до праці. Всередині хати, як правило, розміщення речей було однотипним, подібним, але кожна господиня, звісно ж, намагалася додати щось своє, створити затишок у домі (рис. 1.33).

Покуть – давній святий кут селянської хати, завше спрямований на схід сонця. У почесному кутку ікони Ісуса Христа та Божої Матері (рис. 1.34). Для них спеціально виготовляли більших розмірів вишитий рушник, який у народі називався божником. Окрім будніх, були й святкові рушники-божники – їх вивішували на великі свята.

Рис. 1.34. Експозиція музею.
Село Шевченкове

Зверху божницю прикрашали паперовими або ж засушеними квітами рути-м'яти.

Як і в давнину, поблизу порога була піч, в якій варили борщ та інші страви у глиняних горщиках. Їжу насипали в розмальовані полив'яні мисочки. В такій печі випікали запашний хліб. Витягши його на припічок, клали на спеціально зроблену для цього полицю, накривали рушничком.

Спати родині доводилось не тільки на лежанці, полу-тапчані, печі, а навіть на долівці та на струганій широкій лаві. Місце на печі,

зазвичай, виділялося стареньким або дітям – тим, хто найбільше потребував тепла. Адже піч топили щодня і влітку, і взимку для того, щоб приготувати їжу.

На жердці над тапчаном висів повсякденний одяг, у кутку стояла скриня для святкового одягу, рушників, полотна, приданого. Дівчині потрібно було заздалегідь готувати придане, крім того, обов'язковим атрибутом було добре коралове намисто. Аж тоді, коли дівчина мала його, вважалося, що вона готова до видання.

От у такій хатині готувала придане і Бойко Катерина Якимівна. Побравшись у 1802 р., подружжя Шевченків вирішило жити в Керелівці у батьків Григорія. Та сім'я була великою, тому у 1810 році молода родина з дозволу пана В. В. Енгельгардта переселилась до Моринець в хату Андрія Колесника (по-вуличному Копія). Господар в той час був у засланні, а хата його пустувала.

Хатка була вже старенька, мала всього лише три підсліпуватих віконця. Чимало зусиль доклали Шевченки, щоб навести в ній лад. Незабаром оселя була побілена, прибрана, стала красивою та охайною.

Ось тут 9 березня (25 лютого за старим стилем) 1814 року і народилася четверта дитина у сім'ї Шевченків. Народження на Тарасія (релігійне свято) дало привід назвати хлопчика Тарасом, що у перекладі з грецької означає «бунтар».

Недовго прожили Шевченки у цій хатинці. Копій втік з покари, зібрав собі ватагу в дрімучому лісі серед боліт і виходив на дороги з Пустих Ярів та Братерського лісу. Роздягнувши там не одного пана, Копій здебільшого роздавав награване бідним. Тривожним був притулок для сім'ї Шевченків. Темними ночами Копій навідувався до них, вважаючи що Григорій мав платити належне йому за те, що користувався його ґрунтом і хатою. Тому у 1815 році сім'я повернулася у Керелівку.

Тут засвітилася зірка, якій судилося світити крізь століття осяйним промінням. Кожен небайдужий до долі України, хто схиляється перед силою слова Шевченка, повинен відвідати місця, які наситили життєдайною енергією, наповнили вщерть душу малої дитини безмежною любов'ю до своєї Батьківщини, бажанням боротися за свободу свого народу, незважаючи ні на що.

Село Будище.

За 25 кілометрів від міста Черкаси, між грядою Мошенських гір, річкою Вільшанка та сосновим лісом розкинулося мальовниче село Будище.

Рис. 1. 35. Маєток Енгельгардтів

Перша згадка про населений пункт Будище датована 1036 роком. Однак історія сучасного села розпочалася більше двох віків тому – у другій половині XVIII століття. Свого часу село Будище належало князю Воронцову. Саме з його іменем місцеві історики пов'язують появу у селі

майже 60-ти метрового «Святославового стовпа» або «Святославової вежі», названої на честь київського князя Святослава. В ясну, сонячну погоду із верхівки вежі було видно навіть Канів, Лівобережжя і дзвіницю Києво-Печерської лаври.

Проіснувала будищенська «Святославова вежа» аж до 1943 року. Тоді, під час Великої вітчизняної війни її як стратегічний об'єкт зруйнували німці. А саме село – майже вщент спалили.

Відбудовувати Будище почали відразу після війни. Втім, за твердженням жителів, розквіт села розпочався із незалежністю України. Нині Будище – найбільше село у Будищенській сільській раді, до складу якої, між іншим, входять ще три села – Лозівок, Єлизаветівка та Новоселівка.

Відвідувачі батьківщини Тараса Шевченка обов'язково мають побувати в Будищі.

**Рис. 1.36. Дуб, в якому
Т. Г. Шевченко ховав свої малюнки**

За часів Т. Г. Шевченка тут був маєток Енгельгардтів, в якому малий Тарас служив козачком у 1829 році (рис. 1.35). Сьогодні від маєтку зберігся будинок, льох, сад та алея каштанів, що веде до будинку. Колись парк був дуже гарний, з каскадом озер і тінистими алеями. Тут влітку служив козачком юний Тарас.

Зберігся й дуб, в якому Тарас Шевченко ховав свої малюнки (рис. 1.36).

Рис. 1.37. Старовинний вітряний млин

Над дорогою на Будище – старовинний вітряний млин (рис. 1.37). Він один зберігся з діючих 28 млинів часів Тарасового дитинства. Колись млини будували з дерева без єдиного цвяха. Біля них відпочивали подорожуючі, вітряки також служили для мандрівників орієнтиром [77].

Дупло дуба заплomboвано, маються підставки під гілки. Дуб є живим свідком молодого Т. Шевченка, коли той служив козачком у пана Енгельгарда. Він отримав в народі назву «Шевченків дуб». Його вік біля 1000 років. Росте він в яблуневому саду. Дуб огорожений, але не має охоронного знака.

Обхват стовбура 8 м, а висота його – 20 м.

КАМ'ЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК

Рис. 1.38. Герб Кам'янки

Кам'янка – місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на річці Тясмині, притоці Дніпра (рис. 1.38). Населення – 14,8 тис. чоловік (на початок 1971 року).

Засновано Кам'янку на початку XVII ст. кріпаками-втікачами з Поділля, Київщини, Полтавщини, які селилися на кам'янистих берегах річки Тясмину (звідси й назва поселення). Вперше слобідка Кам'янка згадується в історичних документах періоду визвольної

війни українського народу 1648–1654 рр. Рятуючись від народного гніву, її власник Житкевич утік до Польщі, а Кам'янку 27 березня

1649 року було передано в спадкове володіння Богдану Хмельницькому.

Через п'ять років цар Олексій Михайлович жалуваною грамотою підтвердив права Хмельницького на неї [85].

Після Андрусівського перемир'я 1667 року, коли з Правобережна Україна знов відійшла до шляхетської Польщі, до Кам'янки прибув новий управитель маєтками Житкевичів. Разом з уніатським протопопом Лаврентієм вони силоміць ополячували населення, нав'язували уніатську віру. Ігумен православного Мотронинського монастиря в листі до польського короля писав, що уніати вриваються в церкви, б'ють священників, накладають на селян великі грошові штрафи.

З 1730 року Кам'янка перейшла у володіння магнатів Любомирських. За тодішнім адміністративним поділом вона була центром Кам'янського ключа, який входив до складу Смілянського староства. В 1756 році Кам'янці надано статус містечка. Основну його частину обнесено високою дерев'яною стіною з сторожевими баштами, перед стіною викопано глибокий рів. У центрі містечка розміщувалися дерев'яний будинок управителя та різні службові приміщення. Далі один до одного тулилися будинки міщан, селян, кріпаків. У 1787 році кам'янський маєток продано князю Г. Потьомкіну, який разом з іншими населеними пунктами подарував його своїй племінниці К. М. Самойловій. Вийшовши заміж за Л. Д. Давидова, вона оселилася в Кам'янці.

На початку 20-х років XIX ст. її молодший син полковник В. Л. Давидов, учасник Вітчизняної війни 1812 року – пішов у відставку й оселився в Кам'янці. У нього часто гостювали його бойові товариші генерал М. М. Раєвський, що жив неподалік у своєму маєтку в с. Бавтищі, генерал О. П. Єрмолов, прославлений партизан і поет Д. В. Давидов та інші.

Саме в той час Кам'янка стала одним з центрів декабристського руху на Україні. В. Л. Давидов, який 1820 року вступив до «Союзу благоденства», зблизився з керівником Південного товариства декабристів П. І. Пестелем і брав активну участь у діяльності товариства. Давидов віддав у розпорядження декабристів свою кам'янську садибу. С. Г. Волконський так писав про нього: «Василь Львович Давидов – людина чудова за розумом і теплотою почуттів до справи. Я назову його ватажком щодо впливу його сміливих переконань і влучних захоплюючих розмов, а місцеперебування його в с. Кам'янці Чигиринського повіту щороку було збірним

пунктом для нарад». Одна з перших нарад у Кам'янці, як свідчить у своїх «Записках» декабрист І. Д. Якушкін, відбулася у листопаді 1820 року. Із створенням у 1822 році Кам'янської управи Південного товариства, яка, за задумом її керівників В. Л. Давидова і С. Г. Волконського, мала підготувати до повстання полки військових поселенців, розташованих поблизу Кам'янки, наради стають систематичними. На них були присутні П. І. Пестель, С. І. Муравйов-Апостол, М. П. Бестужев-Рюмін, М. Ф. Орлов, І. Д. Якушкін та інші. Тут обговорювалась програма майбутнього республіканського устрою Росії «Руська правда» П. І. Пестеля, розроблявся план повстання.

З розвитком промисловості у містечку все ширше розгорталася торгівля. 1842 року тут було п'ять купців 3-ї гільдії, які мали близько 30 крамниць і рундуків. Кожної неділі відбувалися базари, річний оборот яких досягав 7 тис. крб. Економічному розвитку Кам'янки сприяло її зручне географічне розташування. Тут перетиналися три шляхи, якими рухався безперервний потік підвід з товарами: з Києва на Катеринослав, від Дніпра й Черкас вглиб херсонських степів, з Чигирина до торговельного містечка Златополя. У торгівлю поступово втягувалося і хліборобське населення, але кріпосництво гальмувало розвиток капіталістичних відносин, у сільському господарстві.

Внаслідок реформи 1861 року кріпосні селяни Кам'янки стали особисто вільними, але одержали мізерні наділи, з яких не могли прохарчуватися. 766 селянським господарствам за великий викуп було передано лише 1827 десятин землі, тоді як поміщик мав 5427 десятин, а церква – 147 десятин. Селяни не мали можливості тримати худобу, бо луками і сіножатями володів поміщик. Малоземелля, постійні панські утиски спричинювали справедливе обурення селян, які вимагали надати їм випаси на більш вигідних умовах. Селяни рішуче заявили мировому посереднику, викликаному Давидовим у 1886 році, що коли випаси не будуть їм надані, вони самі їх візьмуть. Але сила була на боці поміщика, і селяни лишилися без сіножатей.

У післяреформений період розвиток Кам'янки пішов значно швидше. Економічне життя в ній особливо пожвавилось після прокладення тут 1876 року залізниці та спорудження залізничної станції. Через містечко вивозилися хліб, цукор, м'ясо, велика рогата худоба, будівельні матеріали. Перше місце посідала пшениця. Якщо в 1903 році зі станції Кам'янка її відправлено 243 тис. пудів, то у

1912 році – 406,7 тис. пудів. Залізницею вивозилася і продукція сірникової фабрики «Сатурн», – спорудженої наприкінці 90-х років. 1907 року на ній працювало 78 робітників.

Зростало містечко, збільшувалося його населення. Так, якщо в 1862 році налічувалося 4319 жителів, то 1900 року – понад 8,8 тис. На центральній вулиці були розташовані магазини і склади, що належали купцям і поміщикам. У хаотичному безладді тулилися халупи дрібних ремісників, чиновників та бідноти. Така тіснота пояснювалась тим, що власники Кам'янки забороняли селитись далі встановленої межі. Зелені було мало, вулички вузькі, криві. Тісне і брудне містечко виглядало ще більш непривабливим поряд з поміщицьким маєтком, з його красивим одноповерховим будинком і великим тінистим парком, заходити до якого місцевому населенню було заборонено.

Історія містечка другої половини XIX ст. тісно пов'язана з іменем П. І. Чайковського. Вперше великий російський композитор приїздив до своєї сестри Олександри Іллівни, яка була дружиною сина декабриста В. ІІ. Давидова, у 1865 році. Відтоді протягом майже 30 років Кам'янка стала для композитора другим домом. Щоб створити братові сприятливі умови для творчості, Давидова відвела для нього маленький флігель на три кімнати. Молоді було суворо заборонено турбувати Петра Ілліча під час роботи. «Я знайшов у Кам'янці те відчуття миру в душі, якого марно шукав у Москві та Петербурзі», – писав композитор у листі до рідних від 6 липня 1878 року. Останній раз Чайковський приїздив сюди незадовго до смерті у січні 1893 року. Тут і у Вербівці (за 12 км від Кам'янки) він працював над операми «Мазепа», «Євгеній Онєгін», «Орлеанська діва», над балетами «Лебедине озеро», «Спляча красуня», 2-ю симфонією, 2-м фортепіанним концертом, збірником п'єс «Пори року». В Кам'янці він збирав і вивчав українські народні пісні, мотиви яких було використано ним у його творах. У 80-х роках композитор організував гурток аматорів з молоді, сам брав у ньому участь як режисер.

Становище переважної більшості кам'янців, особливо селян, було надзвичайно тяжким. У першому десятиріччі XX ст. на 832 селянські двори Кам'янки припадало всього 1657 десятин землі, тобто менше ніж по 2 десятини на двір, в той час, як поміщик мав 6335 десятин. Не маючи достатньо землі, селяни наймалися до поміщиків на «строк». На роботу «строковики» виходили вдосвіта і працювали, поки сонце зайде. Платили їм по 12–14 крб. на місяць. За

кожний пропущений день нещадно штрафували, за харчування вираховували майже половину зароблених грошей.

У середовищі селян зрів протест проти нещадної експлуатації і тяжких умов життя. 1904 року в Кам'янці виник революційний селянський гурток, організатором якого був місцевий житель Г. К. Грабовий. Активну участь в його роботі брали селяни Ф. П. Билина, С. В. Явтушенко, М. І. Гуренко і муляр А. І. Соловійов. Гурток мав зв'язки з соціал-демократичними організаціями Умані, Києва та Єлисаветграда, звідки приїздили агітатори, надходила нелегальна література. У квітні і жовтні 1905 року в містечку, на залізничній станції і навколишніх селах поліція виявила листівки і прокламації революційного змісту. В червні 1906 року в Кам'янці був заарештований агітатор з Умані. Під час обшуку в нього знайдено багато революційної літератури. Під впливом соціал-демократичної агітації і революційних подій у країні в 1905–1907 рр. селяни Кам'янки та навколишніх сіл піднімалися на боротьбу проти своїх гнобителів. Вони вимагали підвищення оплати праці, протестували проти використання найманих сільськогосподарських робітників з інших місць, спільно з робітниками цукрових заводів проводили страйки.

Чигиринський повітовий справник у своєму рапорті київському губернатору від 13 червня 1906 року повідомляв: «через надзвичайно тривожний настрій у зв'язку з початком збирання хліба та одержанням землевласниками погроз, що це збирання селяни не допустять, я був змушений 11 червня перевести півескадрону Бузького драгунського полку з Чигирини до Кам'янки». Та селяни не відступили. В тому ж рапорті справника повідомлялося, що в ніч на 11 червня була підпалена Миколаївська економія в Кам'янці, де розташувалися драгуни. Три великих господарських будівлі згоріли вщент, бо ніхто з селян не з'явився їх гасити. Через два місяці спалахнула Покровська економія. В Кам'янці почалися арешти. 21 селянина власті притягнули до відповідальності. П'ять учасників революційного гуртка заслано до Вологодської й Архангельської губерній.

Революція 1905–1907 рр. зазнала поразки, і селяни Кам'янки лишилися такими ж безземельними, як і раніше. Незадовільними були медичне обслуговування, стан освіти. На початку ХХ ст. в лікарні працювали один лікар і 6 чоловік середнього медичного персоналу, які обслуговували Кам'янську, Триліську, Олександрівську, Цвітнянську та Телепинську волості з населенням

понад 40 тис. чоловік. Містечко мало дві церковно-парафіяльні і одну двокласну міністерську школи.

У 1921 році в Кам'янці організовано ініціативну групу для створення комсомольської організації. Члени її засновували комсомольські осередки на підприємствах Кам'янки, в селах волості. На початку 1922 року комсомольський осередок у складі 13 чоловік виник на сірниковій фабриці. Влітку Кам'янська волосна комсомольська організація налічувала близько 100 чоловік.

Протягом 1920–1922 рр. колишні міністерська та церковно-парафіяльна школи перетворено в семирічну та чотирирічну. Будинки колишніх багатіїв переобладнано під робітничі клуби і сельбуду.

22 вересня 1929 року створено артіль «Жовтень». Із 45 господарств, що вступили до колгоспу, 27 – селянські і 18 – робітничі родини. Було усупільнено 92 га землі, 5 пар коней, 18 корів тощо. Головою правління обрали комуніста С. О. Джулая. Вже через рік до колгоспу вступили 55 % господарств села, у т. ч. 105 бідняцьких, 6 наймицьких, 209 середняцьких, а також 34 родини робітників. Всього в артілі налічувалося 911 працездатних. Господарство мало 950 га землі, 80 коней, 9 волів. За 1929/30 господарський рік артіль одержала понад 117 тис. крб. доходу. На трудовень колгоспникам видано по 3,7 кг зерна. Так, родина Л. Петренка одержала 197 пудів хліба і 817 крб., О. Засядька – 167 пудів і 687 карбованців. 1930 року в Кам'янці створено ще дві артілі: ім. Ворошилова та ім. Червоної Армії.

Друга половина 30-х років принесла трудящим села нові досягнення в господарському будівництві. На базі сірникової фабрики «Червона Зірка» створено завод «Шарикопідшипник», який поклав початок машинобудуванню в Кам'янці. На повну потужність працювали цукровий, спиртовий, маслоробний і цегельний заводи, розширено електростанцію.

Визначними подіями культурного життя Кам'янки було урочисте відзначення 100-річчя від дня народження П. І. Чайковського в 1940 році, відкриття пам'ятників О. С. Пушкіну і П. І. Чайковському, заснування літературно-меморіального музею цих двох геніальних діячів російської культури.

Музей розташовано у флігелі (Зелений будиночок) в колишньому маєтку Давидових, де в свій час поет і композитор написали чимало чудових творів (рис. 1.39).

Рис. 1.39. Літературно-меморіальний музей м. Кам'янка

Економічний і культурний розвиток села обірвала Велика Вітчизняна війна. Партійні і радянські органи очолили перебудову господарства на воєнний лад. На місце чоловіків, що пішли захищати соціалістичну Вітчизну, ставали жінки, підлітки, представники старої робітничої гвардії. Колгоспниця артілі «Жовтень» А. Власенко звернулася

до всіх жінок району із закликом сісти за кермо трактора і «працювати так, щоб перевиконувати виробничі завдання». Радянські патріоти вивозили на схід заводське устаткування, відправляли колгоспну худобу, щоб не дісталася ворогу.

5 серпня 1941 року гітлерівські війська окупували Кам'янку. В серпні було сформовано партизанський загін, до якого увійшло чимало жителів Кам'янки і району. Командиром загону призначено комуніста А. Куценка, комісаром Г. Беркіна. 4 серпня на загальних зборах бійців і командирів загону присвоєно ім'я К. Є. Ворошилова і урочисто вручено прапор. Партизани прийняли присягу і поклялися не випускати із рук зброї, поки не буде вигнаний ворог з рідної землі [85].

Дії партизанів були ефективними, бо вони мали в Кам'янці та інших селах надійних помічників.

10 січня 1944 року частини механізованого корпусу 5-ї гвардійської танкової армії 2-го Українського фронту під командуванням генерал-полковника П. О. Ротмістрова вибили фашистів з Кам'янки. Радянським воїнам, які загинули при визволенні села, встановлено пам'ятник.

У 1945 році на базі колишнього невеликого шарикопідшипникового заводу почалося спорудження машинобудівного підприємства. З різних міст країни на завод надходили верстати. Із Московського заводу «Червоний пролетарий», Ленінграда, Саратова, Білорусії прислали токарні верстати, з Горьковського і Єрewanського машинобудівних заводів ішли фрезерувальні верстати. Прибували кваліфіковані спеціалісти з Московського і Ленінградського технологічного інститутів, Орловського машинобудівного технікуму. Наступного року стали до ладу ливарний цех і заводська теплоелектростанція. Підприємство

приступило до виготовлення обладнання для текстильної промисловості.

У Кам'янці народилися народний артист України М. О. Задніпровський (1924 – 1980 роки), художник-графік П. Я. Куценко (1908 – 1983 роки), мистецтвознавець І. О. Волошин (1908 – 1986 роки), композитор Л. З. Любовський (1937 роки), фольклорист і етнограф Т. Ф. Онопа (1902 – 1971 роки).

Нині у місті діє Кам'янський державний історико-культурний заповідник, який створений на базі Кам'янського літературно-меморіального музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського Постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.95р. № 541 та згідно з розпорядженням голови Черкаської облдержадміністрації від 28.09.95р. №54 з метою збереження комплексу пам'яток історії культури та природи м. Кам'янки.

Площа заповідника – 10,1 га. До складу заповідника входять:

3 музеї: літературно-меморіальний музей О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського; історичний музей; картинна галерея; 4 пам'ятки національного значення: флігель садиби Давидових (Зелений будиночок), в якому розташований літературно-меморіальний музей О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського; водяний млин, побудований на початку 1825 року – унікальна пам'ятка архітектури господарського призначення; парк, закладений в кінці XVIII ст. та архітектурна краса цього парку – грот, також побудований в кінці XVIII ст.; 2 пам'ятки історії: будинок сестри П. І. Чайковського та могила Марії Давидової; 5 пам'яток мистецтва – пам'ятники декабристам, О. С. Пушкіну, П. І. Чайковському, стела Декабристів і пам'ятний знак при в'їзді в Кам'янку, 2 пам'ятки природи – Тясминський каньйон і скеля Пушкіна [52].

Пушкін до Кам'янки втрапив 1820 року на запрошення братів Василя та Олександра Давидова з Кишинева, де перебував на висланні. Потім приїздив ще двічі, щороку, і подовгу гостював у Давидових. За радянською версією «демократизації» поета тут він брав активні участі у таємних нарадах декабристів. Нині модно говорити про те, що Давидови були масонами. То ж можна легко пов'язати візити Пушкіна зі зборами масонської ложі.

Пам'ятник Пушкіну спорудили в парку декабристів у 1975 року за проектом В. Шатух. Відсутність постаменту створює ілюзію живої людини, яка прогулюється парковими алеями.

Пам'ятник композитору П. І. Чайковському роботи М. Константинової та В. Г. Незділова встановлено того ж 1975 року

в іншій частині парку, поблизу так званого Зеленого будиночка. Свою назву будинок одержав від переважно зеленого кольору (дах, віконниці, тераса). У 19 ст. в будиночку розміщувалася бібліотека Давидових, більярдна та ігрові столи.

Кам'янський державний історико-культурний заповідник є науково-дослідним та культурно-освітнім закладом, який вивчає та популяризує історико-культурні та природні пам'ятки, забезпечує їх охорону та раціональне використання і проводить роботу по таких напрямках: науково-дослідна, науково-освітня та експозиційно-виставочна робота, облік та збереження музейних фондів, облік і охорона нерухомих пам'яток, господарча діяльність. Щороку заповідник відвідує понад 30 тисяч чоловік.

Літературно-меморіальний музей, заснований в лютому 1937 року, розміщений в одному з флігелів колишньої садиби Давидових, так званому Зеленому будиночку, спорудженому на початку XIX ст. У цьому будиночку бували видатні герої Вітчизняної війни 1812 року – Денис Давидов, Микола Раєвський, Михайло Орлов, проводили свої наради декабристи.

Літературно-меморіальний музей О. С. Пушкіна та П. І. Чайковського, Кам'янського історико-культурного заповідника завжди лишиться носієм духовності і просвітництва, та ще багато десятиліть вражатиме, захоплюватиме своєю поетично-музичною аурою, даруватиме відвідувачам насолоду і натхнення.

Вище по течії Тясмина на його крутому правому березі розкинувся парк, який за радянських часів дістав назву парку Декабристів (рис. 1.40). Це лиш невеликий шматочок великого садибного парку маєтку Давидових.

Давидовим Кам'янка дісталася від все того ж Потьомкіна, як посаг його племінниці Катерині Самойловій, вдові Раєвського, другим чоловіком якої став Лев Давидов.

На високій горі над Тясмином стояв двоповерховий будинок польського магната Любомирського, що обрисами нагадував замок. У ньому і оселилися Давидови. Навколо розбито мальовничий парк. Ряд довгих тінистих алей терасами спускався до річки. Алеї в центрі парку були викладені червоною шліфованою цеглою. В східній частині були висаджені південні дерева та рідкісні квіти. Парк прикрашався різноманітними альтанками та скульптурами.

Рис. 1.40. Парк Декабристів

зумовила те, що Тясмин в районі Кам'янки має вигляд гранітного каньйону [52].

Окрасою міста Кам'янки, що в Черкаській області, є річка Тясмин. Ця річка майже замкнутим колом звивається навколо Холодноярського плоскогір'я. Може видатись дивним, але від витоків річки до місця її впадіння в Кременчуцьке водосховище по прямій лінії всього 25 кілометрів. Це при тому, що протяжність течії річки майже 200 кілометрів. Підвищена хвиляста поверхня Придніпровської височини

МІСТО КАНІВ

Територія Канева та його околиці здавна були заселені. В археологічних культурних шарах знаходяться останки матеріальної та духовної культури, починаючи з палеоліту (25 тисяч років тому). Тут знайдені поселення доби мезоліту, всесвітньо відомої трипільської культури (IV-III тис. до н. е.), середньодніпровської культури бронзового віку (II тис. до н. е.), скіфські древності (VI-IV ст. до н. е.), зарубинецькі (III ст. до н. е. – I ст. н. е.), черняхівські (II-V ст. н. е.), ранньо-слов'янські (VI-VII ст.), давньоруські (VIII-IX ст.) пам'ятки. Всього – більше 30 пам'яток. Але чи не найбільш визначною та дослідженою археологічною пам'яткою цього регіону є Княжа гора – літописне давньоруське місто Родень. Відомі тут й інші укріплення часів давньоруської держави, зокрема, Канів, Заруб, Товарів.

Про походження назви міста є кілька гіпотез. Дві тлумачать Канів як слово татарського походження, що означає «ханський перевіз» або «місце крові». За народним переказом, Канів походить від назви птаха-канюка. А перша літописна згадка про Канів відноситься до 1144 року. Тоді київський князь Всеволод заснував тут церкву св. Георгія, яку пізніше назвали Успенським Собором. Вона і сьогодні прикрашає міста. Дані 1149 року розповідають про перебування в Каневі князя Глеба, одного із синів Юрія

Долгорукова. 1155 року Канів відомий як офіційне місце переговорів руських князів з половецькими послами.

1240 року місто захопила монголо-татарська орда хана Батия. Багата років в Каневі перебували ханські баскаки, намісники та збирачі податей.

Близько 1362 року Каневом заволоділи литовські феодали. Через місто проходив важливий торгівельний шлях з Аравії, Індії, Ірану до північних країн.

З середини XV століття тут формувалося українське козацтво.

1511 року канівським старостою стає Остафій Дашкевич, який посилював утиски, чим викликав незадоволення місцевого населення, навіть повстання. Потім тут сидить старостою Дмитро Вишневецький. Десь з того часу Канів стає своєрідною козацькою

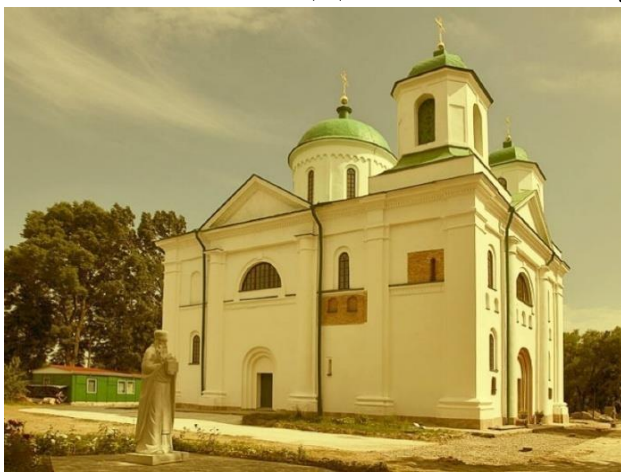

Рис. 1.41. Успенський собор

святинєю. Сюди приїзять літні запорожці, оселяються поруч з Канівським монастирем на чернечій горі. 1574 року тут поховали гетьмана Якова Шаха, а 1578 року козаки перевезли сюди останки скараного у Львові Івана Підкови. Канів є місцем народження та поховання відомого козацького ватажка Самійла Кішки.

Успенський собор у Каневі (рис. 1.41 та 1.42) – оригінальне місце, яке нагадує церкви Києво-Печерської лаври. Таке враження створене відповідною архітектурою храму – київською архітектурною школою першої половини 12-го століття.

Храм у Каневі – явище величне. Його фасади прикрашені малими нішами та оздоблені оригінальними фресками. Як засвідчує літопис, в 1144 році 9 червня у Каневі було закладено церкву «Каневская святаго Георгия, великимъ княземъ Всеволодомъ Ольговичемъ».

Складаючи «Историческое описание Киевской губернии» у 1852 році, І. Фундуклей записав легенду, що передавалась із покоління в покоління серед місцевого населення відносно побудови Канівської церкви.

Рис. 1.42. Успенський собор

Легенда говорить, що в давні часи дві церкви, невідомо ким побудовані, пливли з Царгорода по Дніпру і одна з них зупинилася в Каневі, а інша – в Києві. Георгіївська церква – це шестистовпний храм з одним верхом. Він був характерною спорудою ранньохристиянської Русі. Схожими на Канівський собор є Успенська церква і собор Кирилівського монастиря у Києві, та собор Євцького монастиря у Чернігові. Всі ці храми побудовані майстрами, що належали до Києво-Чернігівської школи зодчества XII ст., постають у вигляді шестистопних одноглавих храмів, відзначаючись простотою та лаконічністю; їх центральна баня з круглим надбанником спирається на чотири внутрішні стовпи-пілони об'єднані між собою арками. Проміжки між луками виконані у вигляді сферичних трикутників. Від сходу розташовані напівкруглі аспіди. Пілястри, що були у рівній мірі конструктивним та декоративним елементом будівлі, позначували поперечні нави на бокових стінах. Крівля клалась безпосередньо на склепіннях, через що набирали пливких та хвилястих ліній. Зовнішня декорація стін була скромна й витримана. Вузькі арочні вікна, розташовані у верхніх частинах стін, давали багато світла всередину храму. Площини стін розбивали ряди декоративних ніш, розташованих безпосередньо під вікнами. Досить довгий час зовнішні стіни. На відміну від внутрішніх, не оштукатурювали. Тому монументальні споруди різко відрізнялись від навколишніх білуватих хатинок червоно-коричневим кольором, стверджуючи свою силу та могутність. Внутрішні стіни Канівського храму були оздоблені фресковим розписом, який, на жаль, не зберігся. Долівку було викладено з різнобарвних глазурованих керамічних кахлів.

Як і всі тогочасні храми, церкву було зведено із цегли-плінфи, яка мала здебільшого прямокутну форму, а розчин, на який вона клалася, замішувався на яйцях. Не один десяток років знадобився для підготовки будівництва храму. Лише процес приготування та

гашення у ямах вапняного розчину для кладки стін повинен був тривати до п'ятдесяти років. У ті часи обпалену плінфу (цеглу) замочували у воді та клали на напівсухий розчин, отримуючи з часом суцільний моноліт. Завдяки такій технології змогла дійти до нас єдина кам'яна будова у місті, що лишилась з князівських часів, переживши усі лихоліття історії [53].

Як стверджував Михайло Максимович, у середині XII століття Юріївська єпископія знаходилась у Каневі при церкві Святого Юрія.

У 1239 році кочові племена Батия частково зруйнували церкву але через деякий час вона була відбудована.

З деяких малоросійських літописань видно, що в 1587 році козаки привезли в канівський монастир і тут поховали тіло знаменитого лицаря Івана Підкови (Серпяги), страченого у Львові. Серпяга – український гетьман в 1577 році, був запрошений на молдавське господарство, але підступно вбитий у Львові. Похований у Каневі своїм другом, гетьманом Шахом. За іменем Серпяги була названа Серпяжним шляхом дорога, що йшла від Канева в бік Пекарів. Народні українські думи про Самійла Кішку хоронять тут і цього запорізького ватажка. Це свідчить про те, що Канівський монастир особливо поважали в той час козаки, хоча недалеко у них був свій монастир – Трахтемирівський, подарований їм в 1576 році королем Баторієм, разом з містечком Трахтемировом [140].

Повага до Канівського монастиря у козаків виражалась іще й тим, що вони часто наділяли його своїм майном, а малоросійські гетьмани збагачували його земельними угіддями, бо в середині XIX століття до соборної церкви належало 40 десятин сіножатних земель на Дніпрових кручах.

Юріївська церква відома як Успенський православний чоловічий монастир з XVI століття. З канівських ігуменів найбільш відомий в історії Макарій Токаревський, архімандрит Овруцький, ігумен Пінський, Канівський. Народився в 1605 році в Овручі, в багатій сім'ї. Його батьків, щирих прихильників православної віри, закатували унії. З 7 до 12 років Макарій виховувався в монастирі. Був істинним православним священником. З 1672 року стає канівським священиком. Не корився ні унії, ні татарам. Благословляв гетьманів і козаків. Прийняв смерть від турків під час спустошення Канева і монастиря у вересні 1678 року.

У XVII столітті (у 1630 і 1678 роках) Канів двічі безжалісно руйнували турецькі і татарські нападники. Під час цих нападів дах Успенського монастиря було зруйновано, і лише в 1810 році

уніати-базиліани з допомогою приватних пожертв канівського поміщика Казаринова відремонтували його для своїх католицьких потреб. Можливо під час цієї реконструкції над храмом поряд з головною банею-ліхтарем постали дві вежі меншого розміру. За довгий час свого життя хам пережив велику історію. У часи нападу ворогів будівля служила сховищем для міщан.

З 1833 року «височайшим наказом» храм перейшов у володіння православного духовенства, у 1844 році церква була оголошена соборною, в той час їй належало 40 десятин землі.

Історики кажуть, що біля стін храму, на початку його будівництва, готувалося оборонне укріплення від половців після невдалого походу князя Ігоря. За переказами, біля церкви ще й нині можна віднайти залишки славнозвісного муру [140].

З Успенським собором пов'язують й ім'я Тараса Шевченка. Тут брати Шевченка хотіли поховати видатного Кобзаря України. У 1861 році у Соборі стояла домовина з тілом Тараса Шевченка, тут була відслужена панахида по поетові, виголошено прощальне слово настоятелем Собору протоієреєм Гнатом Мацкевичем.

За Української Народної Республіки в храмі правила автокефальна церква. Богослужіння велось українською мовою. Наприкінці 20-х років більшовики пристосували приміщення Успенського собору під склад мінеральних добрив. За німецької окупації церковна служба відновилася. Після війни Успенський собор до 1961 року був діючою церквою. Потім, за розпорядженням уряду, парафію ліквідовано, і довгий час, майже тридцять років, в приміщенні собору зберігалась колекція музею народно-декоративного мистецтва Середньої Наддніпрянщини. Остання реконструкція Собору була зроблена в 1989 році. Під час облаштування навколишньої території було виявлено плінфу XI-XII ст., фрагменти керамічного та скляного посуду різних часів, вістря списів, стріл, шматки від кольчуги, ядра, монети, сережки, бронзове дзеркало та інші речі козацької доби. Сьогодні собор належить Українській Православній Церкві [149].

Повертаючись до історії Канева, зазначимо, що перепис населення 1552 року фіксує навколо міста невеликі козацькі хутори. У 1600 році Каневу надано Магдебурзьке право.

Населення Канева брало найактивнішу участь у козацько-селянських повстання XVI-XVII ст. Тут відбулися такі відомі битви, як з литовцями 1536 р., з поляками 1625 р., 1844 р. козаків під

проводом І. Брюховецького з військами С. Чернецького і гетьмана Тетері.

Під час національно-визвольної війни 1648-1654 років тут містився Канівський полк, який мав у складі близько 3000 козаків, керований полковником Юрієм Голубом та Семеном Павичем. Двічі був у Каневі Богдан Хмельницький, 1654 та 1655 роки Канів був місцем багатьох козацьких рад.

1667 року Канів відійшов до Польщі, 1672 року – до Туреччини, 1674 року – до Росії. Згідно «Вічного миру» 1686 року територія Канева стала нейтральною зоною, хоча польська шляхта фактично відновили тут свої права. Після придушення Коліївщини Канів відійшов у власне володіння польського короля Станіслава Августа (1775 р.), а ще через два роки місто було подаровано небожу – короля Станіславу Понятовському.

У 1793 році Канів увійшов до складу Російської імперії і один рік був повітовим містечком Київського намісництва. Пізніше у 1840-х роках Канів знову стає центром Канівського повіту, сюди переїзять із Богуслава поліція, повітова управа, для купців та городян вводяться пільги. Розробляється план забудови міста (1844 р.). У місті діє лікарня, парафіяльне училище, працює цегельня, 16 млинів, 18 крамниць, трактир, 11 пивних рундуків.

Рис. 1.43. Вітряк в с. Прохорівка

Влітку 1859 року, перебуваючи в с. Прохорівці у свого давнього приятеля М. О. Максимовича, Тарас Шевченко не раз переправлявся човном на правий берег Дніпра, щоб побувати в с. Пекарях і в місті Каневі та підшукати клопоту землі для садиби й хати. Його чарували канівські краєвиди. Один з них «Біля

Канева» він замалював в альбом.

За 17 км від Канева між Дніпром та сосновим лісом знаходиться мальовниче село Прохорівка.

У самісінькому центрі села знаходиться вітряк, тож не помітити його важко. Модерний вітряк побудований в минулому столітті за проектом В. Стрільця (рис. 1.43).

Незвично бачити на Черкащині такого типу вітряки, зазвичай тут поширені стовпові вітряки.

Неподалік вітряка збереглась Свято – Іллінська церква 1709 року (рис. 1.44). На жаль про неї дуже є мало інформації. Ходять чутки що саме цю церкву описував Гоголь, але то все просто чутки.

Рис. 1.44. Свято – Іллінська церква

Високо над селом розкинувся хутір Михайлова Гора, де з 1845 року близько 30 років прожив видатний український учений-природознавець, філолог, історик, фольклорист і письменник М. О. Максимович – перший ректор Московського університету, перший ректор Київського університету, організатор і видавець журналів, різнобічний учений і патріот вітчизняної науки. З видатним українським – природознавцем, істориком, фольклористом М. О. Максимовичем Т. Г. Шевченко познайомився 1843 року в Києві.

У червні 1859 року Шевченко приїжджав у гості до М. О. Максимовича в село Прохорівку, яке належало тоді до Золотоніського повіту Полтавської губернії. Тут, на хуторі Михайлова Гора, у будинку свого друга, Тарас Григорович прожив більше тижня. Він намалював за цей час портрет Максимовича та його дружини Марії Василівни, працював над поемою «Марія». Поет ходив у село, розмовляв з селянами. В липні того ж року Тарас Григорович знову вирушив у Прохорівку на Михайлову Гору.

Мальовничі місця Прохорівки, Михайлова Гора, звідки видно далеко навкруги, полонили поета, і Максимович запропонував йому оселитися тут, проти чого Тарас, очевидно, не заперечував, бо в листі до свого друга, написаному 22 липня 1859 року з Мошен, він зазначає: «На той рік, може, буду вашим сусідом...» Однак як видно з листа поета до троюрідного брата В. Г. Шевченка, написаного 2 листопада 1859 року з Петербурга, від рішення поселитися біля Михайлової гори його утримувало одне: «... не коло Дніпра, от моє лихо! Видко Дніпро, та здалека, а мені його треба коло порога...»

Відвідував М. О. Максимовича на хуторі Михайлова Гора М. Гоголь. У своїй повісті «Вій» він використав матеріали з життя старої Прохорівки, описав Успенську церкву, збудовану

запорожцями 1774 року. Красу Дніпра біля Прохорівки, як вважають, Гоголь оспівав у знаменитих рядках: «Чуден Днепр при тихой погоде...». В селі неподалік від Шевченкового дуба росте сосна Гоголя.

Існує тісний зв'язок між селом Прохорівка Канівського району і творчістю Миколи Гоголя. «Вій» писався з натури, у творі йдеться саме про Прохорівку. Саме тут Гоголь почув від місцевих оповідь про панночку-відьму, яка нібито ще за козацьких часів жила в селі. На сільському кладовищі стоїть великий чорний валун. Є версія, що тут і похована та сама панночка. Більше того, церква, в якій за сюжетом «Вія» Хома малював магічне коло, проіснувала аж до 1943

Рис. 1.45. Могила М. О. Максимовича

року. Кажуть, що храм було збудовано із залишків козацьких чайок, які неодноразово брали участь у боях. А святі у церкві були намальовані з оселедцями.

Тут же знаходиться і могила М. О. Максимовича (рис. 1.45).

22 травня 1861 року Т. Г. Шевченка поховали на Чернечій горі, яка з того часу в народі названа Тарасовою.

Тарасова (Чернеча) гора в Каневі вважається однією зі святинь

Рис. 1. 46. Тарасова (Чернеча) гора

українського народу. З XI ст. в Каневі був заснований печерний монастир, звідси й назва Чернеча гора.

Якось Тарас Шевченко, гуляючи цими місцями, хотів придбати тут ділянку, спорудити будинок та ці плани не здійснились. Поета відправили у заслання. А після смерті його

поховали на Смоленському кладовищі в Петербурзі. Та не там йому судилося лежати. Стараннями доброго друга поета, Григорія Честахівського, його тіло було перевезено до Києва, де з ним попрощались міщани і студенти, а далі пароплавом 10 травня 1861 року труну з прахом Шевченка перевезли до Канева. Як і було сказано в заповіті, Тараса Григоровича поховали на Дніпрових схилах. На Тарасовій горі був насипаний курган та поставлений

хрест. Тут, після прощання з ним в місцевій Успенській церкві, труну поклали на віз, запряжений не волами, а людьми, і потягли на Чернечу гору. Там і спочив «перший українець Російської імперії» (рис. 1.46)

У Каневі відкрили музей «Тарасова світлиця» у будинку доглядача за могилою І. Ядловського. 1925 року відкритий музей-заповідник Шевченка. 1939 року встановлений найбільший на території України пам'ятник Т. Г. Шевченка. 2010 року відреставровано меморіальний музей [137].

1896 року в Каневі жила Марко Вовчок, 1913 року – Г. М. Хоткевич. Тут багато років мешкав відомий український вчений, археолог, етнограф й організатор музейної справи М. Ф. Біляшевський. У Каневі постійно жив і працював директором повітового училища поет і педагог А. Гаврик (В. С. Гнилосиров).

З наростанням революційного руху на початку ХХ ст. в Росії росте і кількість відвідувачів Тарасової гори. До могили поета їдуть віддати свою шану з усіх куточків України і Росії : Марко Кропивницький, Іван Бунін, Максим Горький, Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Михайло Старицький, Микола Лисенко, Микола Леонтович, Кирило Стеценко, Марія Заньковецька та багато-багато інших видатних особистостей.

Неподалік від Канева на правому березі і заплавлених островах Дніпра розташований Канівський природний заповідник. Ці місця вже в кінці ХІХ на початку ХХ ст. привертати увагу вчених-біологів, геологів, географів, істориків, археологів. Саме тоді академік В. В. Різниченко відкрив геологічну унікальність тепер відомих у всьому світі Канівських дислокацій. На схилах глибоких ярів, як на сторінках книги, можна прочитати геологічний літопис краю. Порооди залягають вузькими шарами від найдавніших, що утворилися 150 мільйонів років тому, до сучасних. Відклади різних геологічних епох зсунуті з місця свого первинного залягання дислоковані. Нерідко шари старшого віку знаходяться над молодшими. Походження Канівських «гір» вчені пов'язують з рухами земної кори і активною дією потужного льодовика.

На одній з таких гір Княжій в результаті археологічних розкопок академіком М. Ф. Біляшевським у 1892 році були відкриті залишки літописного Родня одного з перших міст східних слов'ян. Пізніші розкопки виявили на території заповідника поселення скіфів та полян.

Значна розчленованість рельєфу створює велику різноманітність мікрокліматичних умов ґрунтового і рослинного покриву та видове багатство фауни.

Усе це і стало причиною створення ще в 1923 році Канівського природного заповідника одного із найстаріших в Україні. Його статус і територія за 75 років неодноразово змінювалися.

На даний час загальна площа Канівського природного заповідника становить 2027 га. До його складу входить так звана «нагірна частина» покриті лісом яри та пагорби на правому березі Дніпра (1415 га), два заплавні острови Дніпра – Круглик (92 га) і Шелестів (394 га) та Зміїні острови на Канівському водосховищі (116 га) останці лівобережної тераси.

Основними функціями заповідника є охорона еталонних та унікальних природних комплексів Лісостепу України, збереження біорізноманіття, моніторинг (стеження) за динамікою природних процесів.

Ще в недалекому минулому Канівські «гори» були лісовим краєм. Ковилово-різнотравний степ займав, в основному, верхівки горбів і південні крутосхили. Та вже до початку ХХ століття завдяки людській діяльності лісовий покрив значно зменшився.

Неодноразове вирубування лісу призвело до заміни основної породи дуба, грабом. Після зведення лісів на крутосхилах почалася страшна ерозія. Внаслідок цього яри займають нині майже третину території заповідника. Деякі з них Сухий потік, Маланчин потік, Комашиний яр сягають глибини 30-40 м. До заповідника входять і відроги Хмілянського яру, одного з найбільших у Європі.

У лісовому покриві домінує граб з домішкою дуба черешчатого, кленів гостролистого і польового, липи серцелистої, берези бородавчатої, ясена звичайного. Грабова діброва заповідника знаходиться на східній межі поширення європейських грабових лісів. Тут знаходяться також найбільш північні та східні місцезростання ряду європейських рідкісних рослин: підсніжника звичайного, скополії карніолійської, цибулі ведмежої, ранника весняного. На затінених північних схилах та в тальвегах зустрічаються реліктові рослини, що збереглися тут з льодовикових часів багаторядники Брауна та шипуватий, голокучник дубовий, грушанка мала. На добре освітлених південних схилах можна зустріти реліктів вже більш теплого міжльодовикового періоду. Це чина ряба, шоломниця висока та ін. Всього в заповіднику зростає 22 види судинних рослин, занесених до Червоної книги України.

У науковому плані значний інтерес представляють екосистеми заплавлених островів. Саме їх можна віднести до еталонних. Після створення на Дніпрі каскаду водосховищ таких островів практично не залишилося.

Неповторно мальовничі заповідні Зміїні острови. Значну їх частину займають столітні дуби і сосни, із багатим підліском і трав'яним покривом. Лише тут на одній ділянці можна зустріти сон-траву, очерет і конвалію. Це пов'язано із підтопленням островів водами водосховища. У типові комплекси інтенсивно вселяються болочні види. Відбувається перебудова природної екосистеми.

За даними останньої інвентаризації судинні рослини представлені в заповіднику 974 видами, що становить майже 20% флори України. Виявлено також 1120 видів грибів, 170 лишайників, 138 мохоподібних.

Багата й фауна заповідника. В районі Канівських дислокацій виявлено понад 10 тисяч видів безхребетних тварин (всього по Україні 25 тисяч видів). Тільки комах у заповіднику близько 7800 видів, з них 36 видів занесені до Червоної книги України. Серед них дибка степова, красотіл пахучий, жук-олень, вусач великий дубовий, джміль моховий, бджола-тесля, сколія-гігант, ктир гігантський, бражник «мертва голова», ведмедиця Гера, махаон, поліксена та ін. Більше 200 видів налічують павукоподібні, багатоніжки 42 види, в т. ч. рідкісний полідесмус український. Знайдено в заповіднику і майже 150 видів молюсків.

Хребетні тварини представлені 226 видами птахів, 51 видом ссавців, 11 видами земноводних, 8 видами плазунів. Серед них також є цілий ряд рідкісних видів. Щороку на Дніпрі біля заповідних островів зимує до 14 орланів-білохвостів, а з 1996 року цей птах загіздився в заповіднику. Зустрічається на прольоті чорний лелека. На Зміїних островах неодноразово спостерігалися зміїд і балобан. На Круглику знаходиться велика колонія сірої чаплі близько 150 гнізд. На прольоті у порівняно великій кількості спостерігаються на островах велика та мала білі чаплі.

Велике значення має заповідник і для відпочинку перелітних птахів. Восени в затоках та затопленому лісі на Круглику можна побачити сотенні зграї качок, куликів, мартинів.

Звичайними в заповіднику є козулі, кабани, лисиці, зайці, борсуки, зустрічаються лосі. На островах постійно живе кілька сімей бобрів, біля води можна побачити сліди видри та норки.

Із земноводних численні гостроморда, трав'яна, ставкова жаби, сіра ропуха, квакша, часничниця. Зустрічаються звичайний та гребінчастий тритони.

Серед плазунів найбільш численні зелена та прудка ящірки, вуж, рідше зустрічаються веретільниця, мідянка, гадюка звичайна чорна та плямиста форми.

Без перебільшення можна сказати, що екосистеми Канівського заповідника є одними з найбільш вивчених в Україні. Опубліковано більше 3500 наукових праць, присвячених заповіднику. На основі цих матеріалів захищені десятки докторських дисертацій і написано десятки монографій. Науковцями заповідника складено 30 томів «Літопису природи», який ведеться з 1968 року. На постійних пробних площах проводяться регулярні спостереження за річною та сезонною динамікою рослинного покриву, накопичений досвід ведення комплексних екологічних досліджень, складені геоботанічна, ландшафтна та ґрунтова карти заповідника, проведена інвентаризація основних груп рослин, тварин і грибів.

Актуальним і перспективним для заповідника є вивчення сукцесійних процесів, що дає вихід на прогнозування розвитку екосистем, збереження рідкісних видів та підтримання біорізноманітності.

Не менш важливим для заповідника є вивчення інтродукованих видів рослин і тварин. Деякі з них ведуть себе досить агресивно по відношенню до місцевих видів. Так, акація біла, клен американський та аморфа кущова вже займають значні площі, потіснивши аборигенні деревні та чагарникові види. Завезена десятки років тому американська норка витісняє європейську. Тому актуальним стало прогнозування подальшого розвитку природних комплексів в цілому і стану окремих популяцій місцевих та інтродукованих видів.

Розташування заповідника в густонаселеному районі, поблизу одного з найбільших туристичних центрів України (Тарасову гору щороку відвідують до 300 тисяч туристів) створює значні рекреаційні навантаження на охоронну зону та його околиці. Науковцями розроблена екологічна стежка для організованих екскурсій з метою пропаганди природоохоронних знань та підвищення рівня екологічної культури. Великою популярністю у туристів користується музей природи на садибі заповідника, в якому експонуються унікальні археологічні, палеонтологічні, зоологічні та ботанічні знахідки Канівщини. Саме приміщення музею є

меморіальним будинком академіка М. Ф. Біляшівського. Останнім часом все більшого попиту набуває науковий туризм.

Канівський заповідник традиційно вважається одним з центрів підготовки молодих спеціалістів біологів, географів, екологів. Щороку на його садибі проходять практику до 700 студентів Київського університету ім. Тараса Шевченка та інших вузів.

Серед заповідників України Канівський посідає особливе місце: він один представляє лісостепову зону України, що займає третину території України. Взагалі, Канівське Придніпров'я є винятково розчленованим природним районом, де первісні лісостепові ландшафти практично не збереглися. Типові природні комплекси найповніше виражені саме на території Канівського заповідника та на його околицях : лісостепові ландшафти поєднуються тут з унікальними «свідками» і результатами давньої геологічної історії та археології – горами, глибокими ярами, зсувами, скіфськими городищами та ін.

Територія заповідника в дореволюційний час належала місцевим поміщикам та Канівській міській управі. У 1897 р. вчений – археолог М. Ф. Біляшівський придбав тут невелику ділянку землі для проведення археологічних досліджень. У 1926 р. це місце разом з прилеглими лісовими угіддями було передано Академії наук України.

Особливо багато й плідно працював над вивченням рельєфу та геологічної історії краю академік В. В. Різниченко. Він описав форми рельєфу, численні відслонення верств гірських порід, багатих скам'янілостями та відбитками тварин і рослин, нашарування неогенової, палеогенової, крейдової та юрських епох, в яких навіки закарбовані зміни життя протягом мільйонів років геологічної історії.

Лісостеповий заповідник імені Т. Г. Шевченка був створений постановою уряду Радянської України в 1931 р. У 1933 р. заповідник був перейменований на Державний Середньодніпровський із включенням до його складу заплавної та борової терас масиву Конча-Заспи, розташованого під Києвом. В 1939 р. РНК УРСР передала його Київському державному університету.

Великих збитків завдали заповіднику жорстокі бої, що тривали на Дніпрі в 1941 р., 1943-44 роках. Майже всі його наукові надбання були повністю знищені фашистськими загарбниками. Після звільнення Канівського району Раднарком УРСР спеціальною постановою відновив діяльність заповідника. Протягом 7 років

велися роботи по впорядкуванню його території та вивченню природи.

Нині Канівський заповідник традиційно залишився у віданні Міністерства освіти та науки України і безпосередньо підпорядкований Київському державному університету ім. Т. Г. Шевченка.

Зараз нагірна грабова діброва заповідника і заплашний острів Круглик займають понад тисячу гектарів. Щоб послабити негативний вплив діяльності людини на заповідник, в 1973 р. навколо заповідника виділено охоронну зону, площа якої значно перевищує територію самого заповідника (1830 га). Більшу її частину займають угіддя держлісфонду, а решту становлять колгоспні поля, ліси й луки, акваторія Кременчуцького водосховища, зелені насадження біля музею Т. Г. Шевченка.

Найбільше враження на всіх, хто приїздить до Канева, справляє напрочуд дивний рельєф навколишньої місцевості. Побачене тут раптово переносить нас з рівнини у справжнісінькі гори. Округлі вершини то тут, то там розкинулись пасмами-ланцюгами, які прямують на схід і кручами спадають до Дніпра. А серед них – глибокі яри та провалля. Гори з такою назвою не позначені на картах. Однак, відвідавши Канів, переконуєшся, що вони насправді існують. Окремі з них стали історичними, наприклад, всесвітньо відома Тарасова гора, на якій поховано великого сина українського народу Т. Г. Шевченка. Поруч з нею височить оригінальна за своєю геологічною будовою гора, засаджена берізками. Нижче по Дніпру розташовані гори давніх городищ: Мар'їна, Княжа, Пластунка. З їх вершин добре видно панораму величезної греблі гідроелектростанції.

Вище греблі видніється широчінь Канівського водосховища, над яким кручами звисають Бучацькі й Трахтемирівські висоти. Нижче греблі широким плесом та старичними рукавами поміж заплави розпочинається Кременчуцьке водосховище. А далі, на видноколі лівобережжя – вузькі смужки золотавих пляжних пісків та безкрає море лісів.

Межиріч (укр. Межиріч) – село, центр сільської ради Канівського району Черкаської області. У ХІХ столітті містечко Межирічської волості Черкаського повіту Київської губернії.

Село відноситься до історико-етнографічного регіону Середнє Подніпров'я (Наддніпрянина).

Свою назву село отримало від того, що розкинулося в межиріччі Росі і Росави. Поселення згадується на картах 1363 – 1488 років і за часів князя Олелька Володимировича (1440 – 1445 роки). Жителі села займалися різними ремеслами, рибальством, скотарством, землеробством. Межиріч був одним із центрів гончарства.

Кожен куточок села має свою далеку історію. Центральна найдавніша частина – Городок, розташований на острові, який в минулому під час великих повеней омивався з усіх боків водами Росави і Росі. Західна частина – Слобода – виникла пізніше; люди, які тут селилися, отримували свободу, тобто певний час не платили ніяких податків.

На території села височіє Куряча (Куряща) гора. За переказами, в давнину тут кували зброю (курило). Найвищою горою є Шибениця (Могила). За часів кріпосного права на ній карали людей через повішення на шибениці.

Вперше Межиріч згадується в XVIII ст. На території села виявлено поселення часів пізнього палеоліту. Розкопані залишки поселення трипільської культури, кургани поселень скіфського періоду, поселення зарубинецької та черняхівської культур, два городища і курганий могильник періоду Київської Русі.

Найзначнішою археологічною пам'яткою є житла з кісток мамонтів, відкриті і досліджені академіком І. Г. Підоплічко (всього відкрито 4 житла). Каркас першого межиріцького житла з кісток мамонтів повністю відтворені в Палеонтологічному музеї НАН України. Розкопки в Межирічі мають світове значення, тут працювали вчені з США, Франції, Канади та інших країн.

Значною археологічною пам'яткою є розкопане поселення XI – XII ст., знайдене в 1948-1950 роках. Воно знаходилося за 2 км на південний захід від центру села і займало площу півгектара. Саме тут в період раннього середньовіччя перебував місто Товарів, про який згадує Іпатіївський літопис: «Половці ж тікали з міста (Товаріва) обломишася (тобто зупинившись) на Росі ...».

Під час визвольної війни 1648 – 1654 років під керівництвом Богдана Хмельницького в складі Канівського полку була Межірічська сотня (125 козаків) Супруна Михайловича.

У XVIII ст. поблизу села діяв загін гайдамаків. Під час Коліївщини окремі жителі в складі гайдамацького загону Швачки-Неживого брали участь в поході на Канів.

У 1859 р. в село приїжджав Т. Г. Шевченко. Він хотів придбати у поміщика Парчевського ділянку землі між Каневом і Пекарями для будівництва житла. Поет відвідав ярмарок, яка проходила в Межирічі, розмовляв з селянами, замальовував околиці села. Як спогад про приїзд в село Тарас Шевченко залишив малюнки «Над Россю», «У Межирічі».

На початку ХХ ст. Межиріч постійно страждав від паводків. У 1905 р. весняний паводок змив цілий хутір.

У 1922 р. створено меліоративне господарство «Червоний бір».

У 1932 – 1933 роках від голодомору померло близько 1500 чоловік. Політичних репресій зазнали 11 односельчан.

У серпні 1941 р. Межиріч був окупований німецько-фашистськими загарбниками. Під час окупації було розстріляно 14 мирних жителів. У лютому 1944 р. село звільнено воїнами 206-ї дивізії 27-ї армії генерала Трохименко. У роки Великої Вітчизняної війни в навколишніх лісах діяв партизанський загін ім. Шевченко. 297 жителів села воювали на фронтах, 126 з них загинули, 142 нагороджені орденами і медалями. Близько 150 чоловік вивезені в Німеччину. На честь загиблих споруджено пам'ятник.

У 1979 р. в село приїжджала мати першого космонавта Юрія Гагаріна, яка посадила першу яблуню в саду Космонавтів [137].

Отже, підсумовуючи викладене, можемо сказати, що туристичний потенціал Черкащини є досить потужним і має усі перспективи розвитку внутрішнього і зовнішнього туризму. Але його використання є не завжди ефективним.

Для популяризації туристичного потенціалу Черкащини був створений туристичний маршрут «Золота підкова Черкащини».

1.3. Особливості функціонування туристичного маршруту «Золота підкова Черкащини»

Сьогодні туризм став явищем, що увійшло в повсякденне життя майже третини населення планети, у багатьох країнах та регіонах туризм є основним джерелом прибутків. Останні роки розвитку економіки України характеризуються розвитком сфери рекреації, збільшення її значущості. Щорічно мільйони людей подорожують по Україні з метою оздоровлення, а також ознайомлення з історичними

та культурними пам'ятками. Саме тому пріоритетним завданням держави є підтримка рекреаційної сфери, її розширення і розвиток.

Рекреаційно-туристична галузь України одна з небагатьох, яка вже в найближчому майбутньому дасть змогу істотно збільшити ВВП і даватиме значні прибутки. Дуже важливим є те, що подальший її розвиток дасть змогу створити додаткові робочі місця і сприятиме росту малого та середнього бізнесу в нашій країні загалом та на Черкащині зокрема [93].

Черкащина є осередком концентрації пам'яток історико-культурної спадщини, нетлінних свідчень подій та процесів, які мали вплив на хід не тільки української, а й загальноєвропейської та світової історії. Для відродження та розвитку історичних та культурних центрів Черкащини створена обласна комплексна історико-культурологічна програма «Золота підкова Черкащини».

Черкаси відомі з XIII століття і за час свого існування відіграли певну роль в історії всієї України. Черкаси були осередком формування Козаччини, мешканці міста брали безпосередню участь в Хмельниччині та Коліївщині. Зростання міста, після отримання статусу обласного центру, призвело до перетворення його у великий промисловий центр та головний культурний осередок цілого регіону.

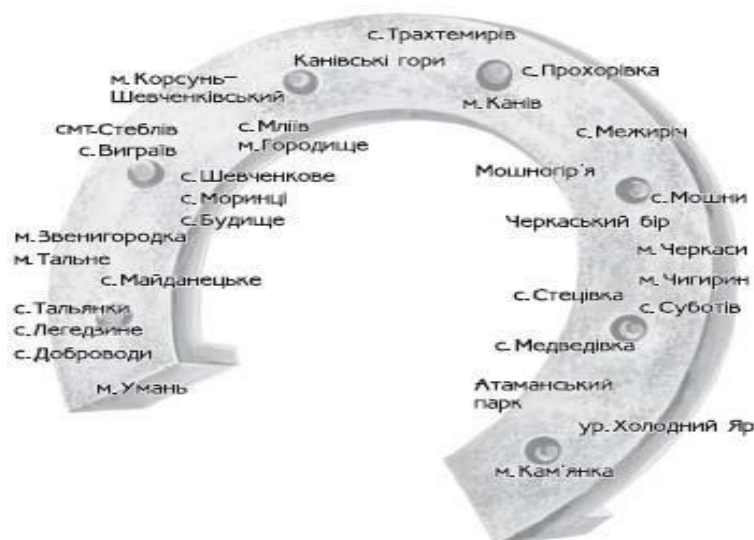

Рис. 1.47. Схематичне зображення туристичного маршруту «Золота підкова Черкащини»

Наш край характеризується багатим історичним минулим, яскравою культурою, видатними творами мистецтва та насамперед – чарівною природою і щирими людьми. Історико-культурні ресурси характеризуються високою популярністю серед туристів, задовольняють їх попит у пізнанні навколишнього світу, сприяють змістовному проведенню вільного часу. Найбільшою особливістю цих ресурсів є те, що вони мають повсюдний характер розташування, адже кожна місцевість вирізняється своєю історією, традиціями, їх потенціал можна вважати необмеженим. Однак варто мати на увазі, що будь-які ресурси території вимагають вмілого, творчого і наукового підходів до їх використання для цілей туризму і розроблення сучасних туристичних маршрутів [102, с. 102].

Значне місце проблеми розвитку туристичної галузі регіону знайшли своє відображення у Програмі розвитку туризму в Черкаській області на 2012 – 2020 роки та Стратегії регіонального розвитку Черкаської області на період до 2020 року. Ці два ключових документа, які визначають завдання, пріоритетні напрями, заходи та визначають по черговість їх реалізації для сталого розвитку туристичної галузі відповідно до міжнародних стандартів, створення комфортних умов життя для мешканців області та гостей Шевченківського краю [65].

Найменша за площею (20,9 тис. км², 3,5% території країни) і наймолодша область Центральної України, утворена у 1954 році з південних районів Київської області і Золотоніського — лівобережжя Полтавської. Населення області становить близько 1259,9 тис. жителів (2,9% населення країни).

Черкащиною протікає могутній Дніпро. Ріка зберегла лише невелику 30-кілометрову ділянку природного річища між дамбою Канівського водосховища та гирлом своєї правої притоки р. Вільшанка. На інших ділянках долина Дніпра заповнена водами Кременчуцького (1959 – 1961 роки) і Канівського (1972 – 1978 роки) водосховищ, ширина яких становить 8-15 км. Ландшафтною перлиною Черкащини є долини річок її правобережної частини — Росі, Вільшанки, Тясмину, Гірського і Гнилого Тікачу. Пробиваючи кристалічні породи Українського щита і глибоко вриваючись у лесові породи, вони створюють мальовничі пейзажі [51, с. 145].

Формування процесів державності України неможливо розглядати поза межами Черкащини, на терені котрої формувались її осередки з найдавніших часів. Духовні основи нації закладались в

часи трипільської культури. Вона стала одним із всесвітніх центрів цивілізаційного розвитку людства та визначально вплинула на культуру становлення Європи. Саме тут формувалась білогрудівська (І тис. до н. е.), зарубинецька III ст. до н. е. – V ст. н. е.) та черняхівська (III ст. н. е. – V ст. н. е.) культури, на основі котрих почалася розбудова держави. Традиції високої духовності, розвинуті давньоруською державою, знайшли своє продовження в часи козацької держави. Черкащина – батьківщина духовного пророка України Тараса Шевченка, з нею пов'язані життя і діяльність Б. Хмельницького, П. Дорошенка, І. Нечуя-Левицького, М. Старицького, М. Максимовича, С. С. Гулака-Артемівського, А. Кримського, Г. Падалки, Т. Осьмачки, О. Кошиця, К. Стеценка, В. Авраменка, П. Юркевича, І. Черняхівського, К. Дерев'янка, В. Симоненка, Д. Нарбута та багатьох інших визначних державних, політичних, військових діячів, корифеїв літератури, науки, мистецтва.

Обласна комплексна історико-культурологічна програма «Золота підкова Черкащини» покликана відобразити роль регіону в розвитку світової цивілізації та державотворчому процесі української нації, ознайомити з історико-культурним потенціалом області широкі верстви населення.

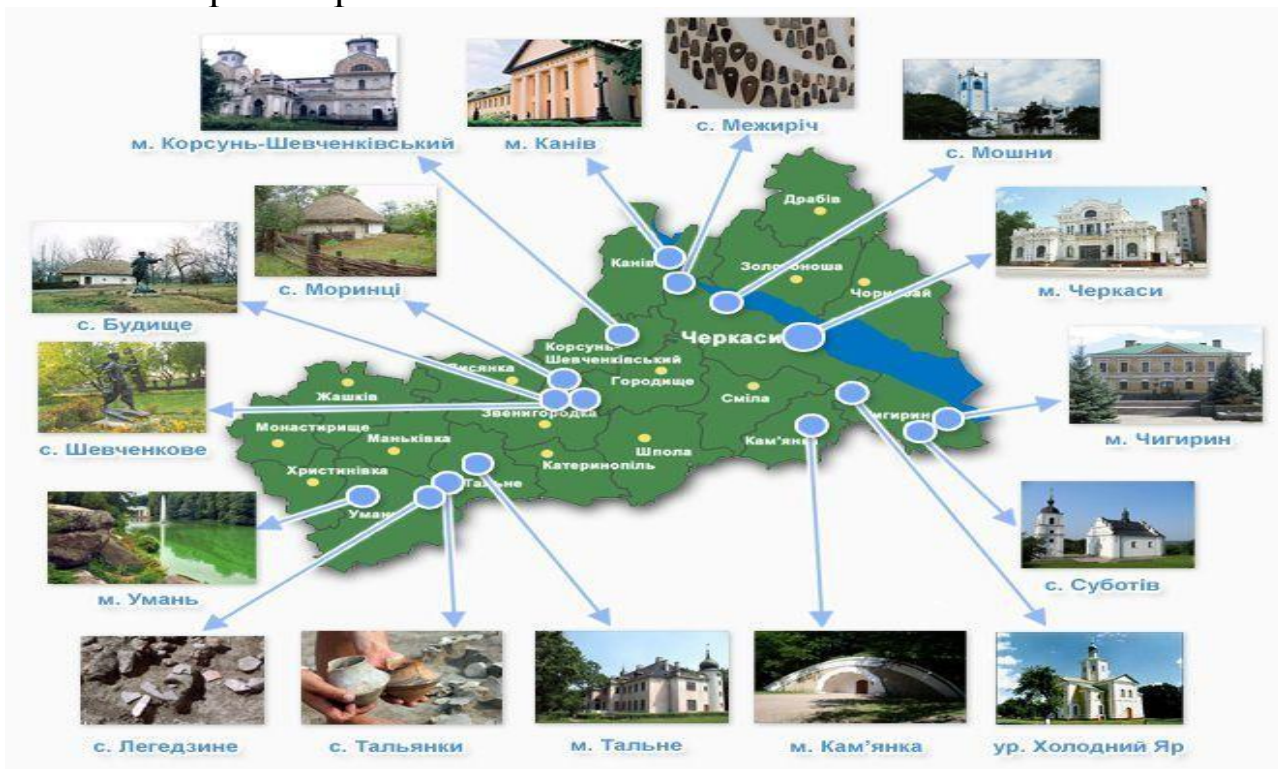

Рис. 1.48. Карта туристичного маршруту «Золота підкова Черкащини»

Мандрувати туристичним маршрутом найкраще на власному автомобілі. Іншим варіантом є пересування автобусами та електричками. У такому разі ліпше відвідувати окремі пам'ятки у різний час, інакше весь маршрут займатиме забагато часу і враження можуть затьмаритися втомою. Розпочати маршрут із черкаського напрямку зі сходу на захід, починаючи із повстанського серця України – Холодного Яру.

Холодний Яр.

Холодний Яр – лісове урочище на межі Чигиринського і Кам'янського районів Черкащини. Лісові нетрі в ущелинах ярів віяли прохолодою, за що місцевість і отримала свою назву. Зі скіфських часів уціліли потужні оборонні рови і вали городища, які подекуди досі сягають висоти 10 м. Посередині нього височіє легендарний Мотронинський монастир, початком будівництва якого є 1037 рік (рис. 1.49).

Цьому монастирю відведено особливе місце в українській історії. 1768 року тут відбулося освячення ножів, з якого почалося найбільше гайдамацьке повстання – Коліївщина, під проводом Максима Залізняка.

На згадку тих подій в яру зберігся 1100-літній дуб Максима Залізняка. За легендою, під ним збирались гайдамаки на чолі зі своїм отаманом. Історія повторилась 1920 року, коли повстанці здійснювались на боротьбу з російськими окупантами. За монастирем, у яру, чорніють отвори печер: саме у них знайшов порятунок

Рис. 1.49. Мотронинський монастир

холодноярський отаман Чорний Ворон, який є героєм книги «Залишенець» Василя Шкляра.

За іронією долі, Мотронинський монастир нині є у власності Московського патріархату. Село Мельники – столиця Холодного

Яру. Тут, на хуторі Кресельці, у роки незалежності встановлено пам'ятник холодноярським

героям, у тому числі пам'ятна стела на честь Юрія Горліса-Горського, повстанця і автора найвідомішої книги спогадів «Холодний Яр».

Чигирин.

«Чигирине, Чигирине, Все на світі гине, І святая твоя слава, Як пилина, лине» – писав Тарас Шевченко. Місто виростало навколо

Замкової гори, що отримала свою сучасну назву завдяки збудованому на ній замку.

**Рис. 1.50. Резиденція
Богдана Хмельницького**

У роки Хмельницького Чигирин став столицею, сягав 50 тис. чоловік і населенням перевищував тогочасний Київ. Це місто не можна було не включити до «Золотої підкови Черкащини». Невдовзі після російської окупації Чигирин втратив статус столиці, і опісля неодноразово підлягав турецьким навалам. У ході однієї з них у 1768 року захисники міста вимушені були підірвати замок. Місто було спустошене і втратило своє значення. Вже у роки незалежності був відновлений один із ключових бастіонів знищеного замку – бастіон Дорошенка, який завдяки своїй досконалості дозволяв невеликому козацькому війську у 15 – 20 тисяч козаків боронитися від сотисячних турецьких армій. У 2004 році почалось відновлення самої резиденції Богдана Хмельницького на основі окремих наявних описів (рис. 1.50).

Рис. 1.51. Музей археології

Зараз у Чигирині функціонує декілька музеїв, зокрема музей археології, який нараховує понад 600 експонатів, починаючи періодом кам'яного віку і до Київської Русі, та музей Богдана Хмельницького, розміщений у приміщенні відтвореної повітової управи (рис. 1.51).

Цікава експозиція розповідає про побут козаків, містить такі унікальні експонати, як колекцію козацьких люльок.

Суботів.

Суботів – село неподалік Чигирини. Саме йому ми завдячуємо розгортанням національно-визвольної війни Богдана Хмельницького, яка почалась після захоплення Суботова, родового хутора Богдана, польським шляхтичем Чаплинським.

Рис. 1.52. Іллінська церква

загиблих у боях. Криниці у той час обслуговувала шпиталь, який там знаходився. Майже усі перелічені вище пам'ятки входять до складу Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» (рис. 1.53).

с. Мошни.

Родзинкою села є велична Спасо-Преображенська церква (рис. 1.54), збудована 1839 року за проектом італійця Джорджо Торічеллі.

Рис. 1.54. Спасо-Преображенська церква

знищений комуністами у 1917–1920 роках, а оглядова вежа була підірвана німцями у 1943 р.

Крім церкви лишився костел. Він був перетворений на млин, а дзвіниця слугувала водонапірною вежею. Збереглись у Мошнях і ряд інших вельми гарних будівель, які не належали власне парковому комплексу: будівля земської лікарні і колишня волосна управа.

Рис. 1.53. Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»

Велична церква – ледь не останнє, що залишилось від палацово-паркового ансамблю графа Воронцова, що був навіть розкішнішим за збережений нині маєток у Алупці. Він був

Лікарня є єдиним збереженим дерев'яним витвором відомого архітектора Городецького, що спеціалізувався на кам'яних формах.

Канів.

Канів – місто, якому судилося стати навічним пристанищем Великого Кобзаря. У його околицях на вершинах Канівських гір у 1859 році Тарас Шевченко хотів придбати собі земельну ділянку під будинок. Але царський режим вкотре арештував Кобзаря, і при житті побувати тут йому більше не судилось.

Рис. 1.55. Чернеча гора

Тарасовою, а згадкою про монастир слугує вулиця Монастирок неподалік та меморіал з могилою Івана Підкови у підніжжя. На горі розташовані відреставрований сучасний музей Тараса Шевченка та «Тарасова світлиця» – відновлений перший народний музей поета, розташований у сільській хатинці (рис. 1.56).

Рис. 1.56. Відновлений перший народний музей Т. Г. Шевченка

Проте, виконуючи заповіт, поховали Тараса на високій горі з краєвидом. Вона йменувалась Чернечою (рис. 1.55), колись поруч знаходився козацький монастир, у якому доживали вік старі воїни. З тих пір її іменують

Поруч знаходиться Канівський заповідник, у садибі якого є власний музей природи. Завдяки заповіднику тут зберігся незайманий берег Дніпра із широкими і привабливими улітку пляжами. У самому Каневі вартий уваги гарний Успенський собор, закладений у 1144 році. Він

розташований в історичній частині міста.

м. Корсунь-Шевченківський.

Місто Корсунь-Шевченківський – колишнє велике козацьке полкове місто, що привертає туристів своїм палацо-парковим комплексом на берегах річки Рось (рис. 1.57 та 1.58). Палац із парком були закладені польським князем С. Понятовським, а розбудований російським графом Лопухіним.

Закладений у 1782 році парк планувався у англійському стилі, тобто за його основу був взятий природний ландшафт, оздоблений альтанками, алеями, храмами тощо. Скелясті гранітні береги річки Рось якомога краще сприяли природній красі парку.

Рис. 1.57. Палацо-парковий комплекс

Рис. 1.58. Річка Рось

Сам палац був зведений у 1789 році. Комплекс складається власне з палацу, флігелю, в'їзної брами, стайні, каретної та ряду інших старовинних будівель. Парковий ансамбль вважався одним із кращих у Східній Європі, на разі він займає чільне місце серед парків України.

У реконструйованій хаті розміщується етнографічний музей. У селі Шевченкове (колишня назва Кирилівка) Тарас провів юнацькі роки. Він ріс у хаті, куплений Якимом Бойко для свого зятя, батька Тараса. Зараз тут знаходиться літературно-меморіальний музей, присвячений творчості поета, також відновлена його батьківська хата. Стоїть і пам'ятник молодому поету. У

селі Будище проживав пан Енгельгардт, у якого юний Шевченко працював кріпаком. Зберігся палац пана. Зараз у ньому розташовується школа. Варті уваги три 1000-річних дуби Шевченка, що є одними з найстаріших дерев України. Вони зайняли друге місце у номінації «Національне дерево України».

Місто Тальне.

Тальне – районний центр Черкащини, відомий своїм величним мисливським палацом графів Шувалових. Збудований у 1893–1903 роках у стилі французького ренесансу, він не поступається красою відомим мисливським маєткам Західної України. Шкода лиш, що перебуває у занедбаному стані (рис. 1.59).

Рис. 1.59. Мисливський палац графів Шувалових

вхід до замку, окремі елементи оздоблення збереглися і всередині. З балюстради відкривається краєвид на навколишній парк, закладений у кінці 18 століття графами Потоцькими на березі р. Гірський Тікич. Нині чудовий замок перебуває на реставрації. З-поміж інших споруд у Тальному вартий уваги костел Св. Анни – найстаріша будівля у місті, що рахує свій вік з 1702 року (рис. 1.60).

Вельми гарною є і сучасна Петропавлівська церква. З новітніх цікавинок вартий уваги єдиний в Україні пам'ятник чотирьом гетьманам – Мазепі, Дорошенку, Вишневецькому та Хмельницькому, розташований на центральній площі міста.

Село Легедзине.

По дорозі між Тальним і Уманню лежать села Легедзине і Тальянки. Між ними розкинулось величезне трипільське протомісто, що існувало за 500 років до появи єгипетських пірамід. Сліди протоміста видні навіть на супутникових знімках! На його місці проводяться археологічні дослідження, а в селі Легедзине були

Рис. 1.61. Історико-культурний заповідник «Трипільська культура»

знаходиться адміністрація історико-культурного заповідника «Трипільська культура» (рис. 1.61). Для привернення уваги до

Окрасою замку є центральна башта, прикрашена родовим гербом. Декоративними елементами прикрашений також інший

Рис. 1.60. Костел Св. Анни

реконструйовані два справжніх трипільських житла, одне з яких було навіть двоповерхове. У селі

досліджень і залучення додаткових коштів щороку відбувається фестиваль «Трипільська Толока», цей рік теж не є виключенням.

Для привернення уваги до досліджень і залучення додаткових коштів щороку відбувається фестиваль «Трипільська Толока», цей рік теж не є виключенням. Під час толоки відвідувачі навчаються традиційним трипільським промислам: ліплення з глини, плетіння з соломи чи випікання хліба. Толока є надзвичайно яскравим і веселим видовищем, що привертає увагу багатьох видатних митців і просто цікавих людей.

Місто Умань.

Місто Умань – відоме більшості людей завдяки «Софіївці» – найвідомішому і одному з найкрасивіших дендропарків України. Заснована у 1796 році польським магнатом С. Потоцьким на честь коханої жінки Софії. Масштаби парку вражають. Він займає площу у 179,2 га, нараховує декілька штучних ставків, водоспадів, фонтанів, скель і гротів, скульптур і альтанок, ростуть тисячі найрізноманітніших рослинних екзотів.

Найкращий час для відвідин «Софіївки» – багряний час осені.

(рис. 1. 62). Черкащина – привабливий край для інвесторів та цікавий для туристів. У розбудові туристичної сфери, вмілому поєднанні економічної доцільності, раціонального використання природних ресурсів та збереження унікальних пам'яток історії, культури та архітектури, глибокої поваги до минулого, як джерела духовності для прийдешніх поколінь створили перспективу розвитку регіону та впровадження.

Рис. 1.62. Дендрологічний парк «Софіївка»

Туризм на Черкащині поступово повинен стати однією з тих сфер, що буде найбільш динамічно розвиватися і все більше приверне увагу інвесторів. Адже, туризм створює нові робочі місця, позитивно впливає на інші галузі економіки. Він надає всі можливості для ознайомлення з історією, культурою, звичаями, з духовними та релігійними цінностями і дає дохід до місцевого бюджету.

Основними принципами розвитку туристичної індустрії на Черкащині повинно стати створення нових і розвиток існуючих туристських послуг, широке залучення населення до участі в розбудові туристської діяльності, зростання добробуту сільського населення, усунення податкових і митних труднощів, які перешкоджають розвитку туризму, розробка заходів щодо захисту навколишнього середовища, впровадження маркетингових досліджень для просування туристських продуктів, підвищення професійного рівня працівників індустрії туризму.

1.4. Розвиток сільського зеленого туризму Черкащини

Природний, рекреаційний відпочинок стає пріоритетним серед інших видів відпочинку та з кожним роком зростає його популярність в Україні. Саме сільський зелений туризм має багато різноманітних дефініцій, трактувань. Вітчизняні та зарубіжні науковці виділяють його як окремий туристичний напрям, інші – вважають його складовою структури екологічного туризму. Проте навіть широке дослідження не дозволяє однозначно й одноосібно трактувати це явище.

Розвиток сільськогосподарської діяльності у неаграрній сфері стає джерелом додаткового доходу та підвищує рівень зайнятості населення. Таким видом діяльності може бути розвиток сільського зеленого туризму або агротуризму.

Починаючи з 1972 р. агротуризм виділений в окрему галузь економіки. У країнах Західної Європи сільський туризм характеризується стійким розвитком з початку 1960-х років. На даний час це явище дуже поширене, хоча регіональні моделі функціонування даного виду DESTИНАЦІЙ суттєво різняться.

Сьогодні сільський туризм розвивається досить швидкими темпами і в деяких країнах привертає значну частину іноземних туристів. Мультиплікативно сільський туризм, особливо в умовах реалізації цільових програм розвитку, справляє позитивний вплив на збереження і розвиток сільських територій, раціональне використання їх ресурсного потенціалу, стимулює розвиток особистих підсобних господарств, розширюючи попит на екологічно чисті, натуральні продукти харчування, а також облаштування сільських територій, сільське будівництво, народні промисли,

культуру і самобутність, тобто в цілому на вирішення соціально-економічних проблем сільських територій, насамперед проблем зайнятості населення сільської місцевості. Все це в кінцевому результаті впливає на рівень конкурентоспроможності сільських територій, що проявляється в підвищенні рівня добробуту жителів [63, с.18].

Серед передумов для розвитку сільського (зеленого) туризму в Україні можна виділити [84, с. 84]:

- наявність великої кількості сільських приватних садиб (в українських селах нараховується 6,3 млн. житлових будинків, майже 10% з яких можуть використовуватися для прийому туристів);

- у сільській місцевості велика частка незайнятого або частково зайнятого працездатного населення (лише близько 10% працездатного населення працює в агровиробничій сфері за трудовими угодами);

- наявність готової до реалізації сільгосппродукції, 2/3 якої виробляється у приватних особистих селянських господарствах.

На Черкащині, що традиційно вважається краєм землеробів, щороку збільшується кількість садиб, задіяних у сільському (зеленому) туризмі: якщо у 2011 р. їх було 21, то у 2016 р. – 34, хоча зареєстровано понад 100 осель, які планують займатися таким видом діяльності. Найрозвиненішими у цьому відношенні є Смілянський (9 садиб), Черкаський та Канівський райони (по 6 садиб). Середня завантаженість сільських садиб (за інформацією власників) становить близько 60%. Їх відвідувачами стають не тільки внутрішні туристи із різних регіонів України, передусім із столичного, а й зарубіжні гості з Росії, Німеччини, Ізраїлю та ін. [128; 132].

У світі сільський зелений туризм розглядається як альтернатива сільському господарству за розмірами отриманих прибутків. До того ж розвиток інфраструктури сільського туризму не вимагає таких значних капіталовкладень, як інші види туризму, і може здійснюватися за рахунок коштів самих сільських мешканців без додаткових інвестицій [99].

Крім того, Черкащина славиться багатою історико-архітектурною спадщиною, культурою, самобутнім побутом, дарованими природою мальовничими ландшафтами, а також лікувально-рекреаційними ресурсами. Села регіону багаті індивідуальним житловим фондом та добрими і працьовитими людьми. Водночас гострою проблемою багатьох сіл є зростаючий

надлишок робочої сили. Враховуючи відсутність капіталовкладень на створення нових робочих місць у сільській місцевості України, на загальнодержавному рівні більше уваги варто приділяти тим галузям, які не потребують для свого розвитку великих грошових вкладень. До таких галузей належить сільський туризм, який давно практикується в Україні.

Рекреаційно-курортна зона Черкащини становить близько 275 тис. га (13%) території [49]. Аналіз територій, які придатні для розвитку сільського зеленого туризму в області, дає змогу визначити перспективність розвитку цього виду бізнесу. Детальне дослідження функціонування сільського зеленого туризму в Черкаському регіоні за останні роки демонструє наступне:

- збільшення осель сільського зеленого туризму;
- зростання кількості осіб, що надають послуги сільського зеленого туризму, та підвищення рівня їх кваліфікації;
- підвищення якості наданих послуг і розширення наявного асортименту;
- зменшення рівня безробіття на селі за рахунок зайнятості у сфері туризму;
- підвищення рівня життя сільського населення, яке надає послуги сільського зеленого туризму;
- покращення загального соціального стану села, яке є рекреаційною територією.

Черкащина має унікальний туристичний потенціал, спроможний забезпечити подальший розвиток національного туристичного продукту. Найважливішим завданням на цьому шляху є забезпечення формування у сфері туризму сталої державної ідеології, спрямованої на раціональне й ефективне використання природних, історико-культурних та соціально-побутових ресурсів для розвитку в'їзного і внутрішнього туризму [49; 63].

Важливими умовами перспективного розвитку аграрної туристичної діяльності в Черкаській області є раціональне використання та розширене відтворення й охорона природних рекреаційних ресурсів, ефективне використання та оновлення наявної матеріально-технічної бази, збільшення частки виробленого в галузі національного доходу, віддача інвестованих матеріальних та грошових засобів; завоювання ринку рекреаційних послуг з метою найповнішого задоволення потреб населення у відпочинку та оздоровленні. Названі складники ефективного розвитку таким чином

уособлюють основні напрямки сільського туризму в регіоні [84, с. 405].

У 2004 р. Спілкою сприяння розвитку сільського (зеленого) туризму України була запроваджена система екологічної якості «Зелена садиба», а згодом – система добровільної категоризації сільських садиб «Українська гостинна садиба». Ця категоризація передбачає визначення рівня організації і побутових зручностей по відношенню до клієнта. Замість зірочок, що використовують у готельному бізнесі, тут – квіточки.

Якщо садиба квіточок не має, то вона відповідає мінімальним вимогам, встановленим до місць розміщення туристів та відпочиваючих, при цьому всі зручності на вулиці, але дотримуються вимоги до чистоти води і продуктів.

Одну квіточку садиба отримує у разі відповідності встановленим мінімальним вимогам та вимогам, що стосуються озеленення території, паркування автотранспорту, мінімальних розмірів ліжок, площ санітарних приміщень та проходження навчань власниками садиб.

Садиба з двома квіточками повинна відповідати встановленим вимогам першої категорії та вимогам, які передбачають наявність світової вивіски, окремого входу для гостей, наявності дитячого майданчику, лазні або сауни та доступу до Інтернету.

Найвища оцінка – три квіточки. Це означає, що садиба відповідає вимогам другої категорії та вимогам, які передбачають наявність басейну, гаража, в кожній кімнаті – телевізора, холодильника, оздоблення місць відпочинку натуральними матеріалами, 100% одно- та двомісних кімнат, цілодобове гаряче та холодне водопостачання, наявність Інтернету, великий вибір розваг тощо [49]. Із підвищенням категорії садиби зростають вимоги до оснащення кімнат, будинку, території навколо будинку, а також до самих власників як організаторів сільського (зеленого) туризму.

Агросадиби пропонують своїм відвідувачам не тільки відпочинок на природі та проживання у мальовничій місцевості, а й багато цікавих екскурсійних програм, заходів, майстер-класів від майстрів народного мистецтва та ласування смачними стравами української кухні, приготовленими за старовинними рецептами.

Чимало садиб Черкаської області входить до мережі «Українська гостинна садиба» та має відповідну категорію (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Садоби Черкащини, що входять до мережі «Українська гостинна садиба», за категоріями *

Категорії	Назва садиби	Місце розташування	
		поселення	адміністративний район
Третя (три квіточки)	Лісова легенда	с. Сунки	Смілянський
	Гостинна садиба Анни Фабріччі	с. Полянецьке	Уманський
	Коло друзів	с. Будище	Черкаський
Друга (дві квіточки)	Холодноярський зорепад	с. Зелевки	Смілянський
	Тарасові дороги	с. Моринці	Звенигородський
Перша (одна квіточка)	Кобзарєва колиска	с. Моринці	Звенигородський
	Ялинка	с. Сунки	Смілянський
	Гостинний двір	хутір Буда	Чигиринський
	Хата Отамана	хутір Буда	Чигиринський
	Хата Берегині	хутір Буда	Чигиринський
Базова (без квіточок)	Зелена долина	с. Велика Яблунівка	Смілянський
	Журавель	с. Сунки	Смілянський
	Хатинка біля озера	с. Сунки	Смілянський
Без категорії	Орхідея	с. Михайлівка	Кам'янський

*Джерело: [49].

Рис. 1.63. Садиба Лісова легенда

Сучасна садиба «Лісова легенда» (рис. 1.63) розташована в чудовому українському селі Сунки з неймовірно живописним ландшафтом та надзвичайно цікавою історією. На початку ХІХ ст. село належало відомому російському герою війни 1812 року М. М. Раєвському. З кінця ХІХ ст. княгині Н. Г. Яшвіль (Філіпсон) – у якої більш ніж 15 років гостював художник М. В. Нестеров.

У минулому село славалося гончарством та вишивкою. З села легко дістатися до батьківщини Т. Г. Шевченко (75 км) у Звенигородському районі, до родового села Богдана Хмельницького с. Суботів (90 км) та у м. Чигирин (90 км), у славнозвісний Холодний Яр (45 км) з Мотронинським монастирем та 1000-річним дубом Максима Залізняка – ватажком найбільшого у

світі повстання селян – Коліївщини (1768 року), у місто Кам'янка в музей О. С. Пушкіна та П. І. Чайковського, місце пов'язане з історією Південного товариства декабристів (1821–1825 роки). Також можна відвідати мало відомі історичні місця розміщені поруч – Ірдинський Успенський Виноградський підземний монастир, таємничу «Спіральну гору», а також реконструйовану базу партизанського загону імені Пожарського [135].

Провести незабутній відпочинок запрошують у с. Моринці Звенигородського району Черкаської області, на батьківщину Тараса Шевченка. Гостей радо зустрічає садиба зеленого туризму «Кобзарева колиска» (рис. 1.64). Це місце, де можна відпочити від міського шуму, зануритися в чарівну атмосферу заміської природи українського села й отримати задоволення від кожної хвилини, проведеної на батьківщині Великого Кобзаря.

Розташування садиби «Кобзарева колиска» в Моринцях для туристів зручне: вона знаходиться в самому центрі села, поблизу водойми, де можна плавати, а також рибалити. Насолоджуватися свіжим повітрям, тишею та сільським колоритом разом із друзями, рідними та близькими! Гостинна господиня садиби порадує апетитними стравами української кухні, свіжоспеченим домашнім хлібом.

Рис. 1.64. Садиба «Кобзарева колиска»

На просторій території садиби «Кобзарева колиска», що потопає в зелені та квітах, площею 21 сотка розбитий фруктовий сад із великою кількістю плодово-ягідних дерев та чагарників. Свіжі ягоди та фрукти щодня будуть на вашому столі.

У розпорядженні гостей садиби – дві тіністі альтанки, тенісний стіл, а для малюків – надувний басейн та пісочниця.

На території садиби є музей, де зібрані старовинні предмети українського побуту. Гості, які хочуть бути ближче до природи та відчувати колорит сільського життя, можуть ночувати не в будинку, а на сіннику.

Рис. 1.65. Садина «Холодноярський зорепад»

За бажанням відпочивальників можливі кінні та велосипедні прогулянки, риболовля, екскурсії в музей-садибу Т. Г. Шевченка в Моринцях, до пам'ятних місць в околицях села, де пройшли молоді роки Кобзаря. У садібі проводяться майстер-класи з випікання хліба, петриківського

розпису, гончарства. Новинка – скандинавська ходьба з тренером. Маршрути різної протяжності та складності [85].

Цікавим місцем для відпочинку є Садина сільського (зеленого) туризму Черкащини «Холодноярський зорепад», розташована на одному з квітучих пагорбів Холодноярського лісового масиву у Рип'яшиному Яру (рис. 1.65).

Оточуючий лісовий масив – це листяні дерева, круто прорізаний рельєф яру створює неперевершену красу місцевого ландшафту.

Садина як маленький замок виступає з крутого схилу, кімнати розташувалися на чотирьох рівнях, три спальні і гостьова з каміном.

У селі Будище на Черкащині розташований гостьовий дім «Коло друзів». Поруч із садобою – мальовничі місця Мошногірського пагорба, канал вздовж Дніпра. Звідси лише близько кілометра до лісу, два кілометри до Вільшанки та три кілометри до Дніпра.

Недалеко від садиви розташовані цікаві історичні місця: Буцький каньйон, Канів, Корсунь-Шевченківський, Мошни, Холодний Яр, Чигирин, Кам'янка, Водяники.

Гостьовий дім «Мальва Озерна» знаходиться в с. Миколаївка, Корсунь-Шевченківського району. Це екосадина, побудована за старими екологічними технологіями, всередині є душ, туалет, баня, опалення – пічне. Поблизу садиви є страусова ферма, для гостей відкриті приватні музеї старожитностей і військовий музей. За бажанням гостей господарі замовляють транспорт і екскурсоводів. На Новий рік можуть організувати колядки, щедрівки й святкову програму. У садібі святкують усі народні свята України.

Музейно-етнографічний комплекс «Дикий Хутір» знаходиться в центрі Холодного Яру. Поруч росте славетний 1000-літній дуб Максима Залізняка. За кількістю унікальних археологічних, історичних, наукових об'єктів, а їх тут налічується понад 150

найменувань, Холодний Яр займає перше місце в Україні. У лісовому масиві і на полях навколо нього скрізь розкидані кургани скіфської епохи. У Холодному Яру археологи знайшли сліди всіх археологічних культур, починаючи з трипільської культури, яка зародилася в лісостеповій зоні України за 5-4 тисячі років до нової ери.

Тут туристи можуть краще пізнати українські традиції, історію української визвольної війни XVII та XX-го століття та насолодитись Холодноярськими краєвидами.

Також на території комплексу знаходиться єдина в Україні діюча Козацька церква Українського Патріархату ім. Петра Калнишевського, де отець Василь проводить обряди хрещення та вінчання.

Етнографічно-туристичний комплекс «Козацький хутір» в селі Стецівка на Чигиринщині представляє собою музей просто неба, який присвячений темі українського козацтва, а також культурі і побуту селян. До складу комплексу входять відразу кілька споруд.

Центральним об'єднуючим елементом виступає Миколаївська церква, яка в кінці XVIII століття була побудована в селі Драбівці Золотоніського району, а пізніше перенесена на нове місце. Навколо церкви знаходяться хата старости, будинок батюшки, а також шинок і господарські споруди. Особливістю комплексу «Козацький хутір» мав стати єдиний в Україні музей млинарства. Тепер на козацькому хуторі вже збудовано хату старости, хату батюшки, шинок, три комори, є тут і піч для кераміки, а в майбутньому тут планують проводити симпозіуми керамістів, художників, скульпторів з усієї України. Нині ж у «Козацькому хуторі» ще ніхто не живе, там тільки охорону можна зустріти.

За словами директора Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» Василя Полтавця, який є одним з ініціаторів зведення туристично-етнографічного комплексу «Козацький хутір», коли все-таки вдасться повністю втілити у життя задумане, то туристи матимуть змогу ознайомитися не лише з побутом українців у XVIII–XIX століттях, а й на власні очі побачити тодішнє виробництво. Задумка така, що в збудованих оселях житимуть гончар, бондар, пасічник, аби туристи, котрі приїдуть до козацького хутора, могли на власні очі побачити їхню роботу. Адже світова практика, зазначає пан Василь, переконливо свідчить, що одна справа пройти екскурсійним маршрутом, послухати екскурсовода, і

зовсім інша – доторкнутися до історії власноруч. Та й наші українські ремесла не будуть забуті [128].

Є в Україні місця, які мають особливе сакральне значення, де фізично можна відчувати подих минулих епох і поколінь, зв'язок із космосом та прийдешнім світом.

Одним із таких місць є Трахтемирів. Ніби й пуста – майже немає ознак колишнього бурхливого життя, і людей немає. Та, водночас, тут стоголося сили, звитяги, енергії добра і багато сонця. Після відвідування великі міста здаються іграшковими.

Трахтемирів розташований на мальовничому півострові Канівського водосховища – території, яка за свідченнями археологів, була населена людьми вже близько 120 – 130 тисяч років тому. Трахтемирів – місце, яке протягом багатьох тисячоліть було центром розвитку декількох цивілізацій, місце першої козацької столиці, а щоб додати інтриги, – місце, де, за деякими свідченнями, відбувається перехід до інших вимірів.

На цьому місці відбулось нашарування багатьох «часових зрізів» історії та слідів багатовікової людської діяльності. У кращі свої часи Трахтемирів був першою козацькою столицею ще до Чигирин, Батурина та Глухова. До речі, в ті часи місто мало назву Терехтемирів, а назва Трахтемирів з'явилася згодом, десь у другій половині XVII ст.

Терехтемирів був значним тиловим військовим центром (базою): тут складувалися зброя, порох, провіант. У Терехтемирові часто скликалися козацькі ради, обирались полковники, українські гетьмани. В Трахтемирові існував знаменитий козацький монастир і шпиталь для поранених, хворих і немічних козаків, багато з яких доживали тут свого віку. Зараз тут знаходиться найбільше в Україні козацьке поховання. Трахтемирів – еталон реалізації ідеї про нерозривність природного й історичного ландшафту.

Регіональний ландшафтний парк «Трахтемирів» – перший (і поки що єдиний) недержавний заповідник, створений в Україні, офіційно розпочав свою діяльність 15 травня 2000 року. Природно-заповідні території парку розташовані, в основному, в межах Черкаської області. У цілому ж його територія охоплює землі сіл Григорівка, Трахтемирів і Луковиця Канівського району Черкаської області та сіл Великий і Малий Букрин та Ромашки Миронівського району Київської області.

Окрім збереження і примноження біологічних багатств для розвитку туризму та відпочинку на території парку зведено

готельний комплекс, вольєр для тимчасового утримання диких тварин та прокладаються екологічні маршрути. Необхідні для цього земляні роботи загрожують цілісності культурного шару пам'яток археології [36].

Зважаючи на уподобання туристів чи відвідувачів, селянин-фермер в межах власного діючого господарства може організувати:

- відпочинок та проживання в оригінальних чи адаптованих під автентичний стиль будівлях;
- активний туризм (збудувати на своїй території спортивний майданчик, підйомник, розробити маршрути для велотуристів та кінних прогулянок);
- екотуризм (відпочинок в екологічно чистій місцевості, споживання екологічно чистих продуктів та мінеральних вод);
- пізнавальний туризм – вивчення аграрної тематики і народної культури, а також історико-культурних пам'яток, народних ремесел тощо;
- мисливський туризм та риболовлю;
- культурно-історичний (екскурсії, національні обряди, побут) тощо [117].

У по-домашньому затишному міні-готелі музейно-етнографічного комплексу «Дикий Хутір» відвідувачі зможуть добре відпочити та приємно провести час. Біля готелю є велике подвір'я, де знаходиться Козацький чан на травах, 2 мангали і велика

Рис. 1.66. Сільський дім «Дача як у батьків»

альтанка.

Відпочинок у вихідні дні «Як у батьків» (рис. 1.66) можна провести у господі на Тальнівщині. Зранку відвідувачів розбудить запах трави, спів птахів, де можна вдихати на повні груди повітря, наповнене киснем.

Заміське чисте повітря насичує кров киснем. Тому, влітку вихідні дні потрібно проводити подалі від міста, харчуватися здоровою

домашньою їжею та просто відпочивати. Гарний відпочинок у вихідні дні – це гарний настрій та бадьорий стан організму на наступний тиждень.

До садиби запрошуються бажаючі, які стомилися від міської метушні і хочуть усамітнитися у вихідні дні, сховатися від світу та відпочити в тихому, мальовничому селі на березі річки Гірський Тікич. Гостинні господарі радо зустрічатимуть з хлібом та сіллю, годуватимуть тричі в день домашніми стравами, організують пікнік на природі з шашликами та рибною юшкою. У кожного гостя є можливість порибалити самому, здійснити прогулянку в ліс, поніжитись на березі річки або, за бажанням, пограти в спортивні ігри.

Гостинний дім «Наталі» запрошує відвідати мальовничий куточок України в Надросьянському краю. Розташований поблизу Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника постійно приваблює відпочиваючих. Незаймана краса лісу зустрічає подихом прохолодних ранків. Мальовниче подвір'я, прикрашене природнім камінням, створює єдину композицію з берегом річки Рось, надаючи місцевості привабливого ландшафту (рис. 1.67).

Природа та багатство історико-краєзнавчого минулого здатні змінити самопочуття. Можна отримати задоволення від прогулянок алеями часів князя Лопухіна-Демидова, вгамувати спрагу із джерела, яке дає початок «Княжому струмку», мандруючи бузковими берегами, можна відвідати винний грот, а підвісний міст відкриє

Рис. 1.67. Гостинний двір «Наталі»

казковий світ палацового ансамблю XVIII ст.

Неперевершена українська кухня з використанням тільки натуральних продуктів і свіже повітря навколишнього лісу допомагає досягти оптимального здоров'я та зберегти його надовго.

Відвідини гостинного двору зеленого туризму «Наталі» – це запорука чудового настрою та

гарного відпочинку.

«Ферма для Друзів», запрошує на відпочинок у село Водяники, що розташоване серед мальовничої природи Черкащини. У будь-яку пору року тут по-сімейному затишно та комфортно. Сільська тиша та спокій, красиві пейзажі, свіже повітря та смачні фермерські ласощі налаштовують на те, щоб влаштувати незабутній відпочинок на природі.

«Ферма для друзів» – чудовий варіант для відпочинку. Двоповерховий будинок із великою зеленою присадибною територією розташований за 190 км від Києва, поруч із гірськолижним курортом Водяники Звенигородського району Черкаської області (рис. 1.68). У відпочивальників є чудова можливість відволіктися від міських турбот та погостювати у фермера, спостерігаючи за веденням домашнього господарства.

Рис. 1.68. Ферма для друзів

Влітку на фермі вирощують багато овочів та ягід. Ароматні помідори, хрусткі огірки, солодка полуниця, малина й ожина вирощені з любов'ю та турботою без використання будь-яких хімічних добавок або прискорювачів росту.

Взимку всі овочі та фрукти з радістю зустрінуть вас законсервованими в банках.

Цілий рік на фермі можна придбати по-справжньому домашні курячі яйця, м'ясо птиці та кролика. Влітку ви можете відпочивати на шезлонгу в яблуневому саду, плавати в басейні, насолоджуватися мальовничими пейзажами навколо або захопитися риболовлею на озері у Водяниках.

Гірськолижний комплекс «Водяники» придбав популярність після 2008 р. з початком розвитку сучасної індустрії відпочинку і гірськолижного спорту у цьому районі.

Рис. 1.69. Гірськолижний спортивно-оздоровчий комплекс «Водяники»

Сьогодні це розвинутий гірськолижний курорт що має кілька трас довжиною більше 2000 м, траси для сноуборду і сноутюбінгу, чотирикрісельну канатну дорогу і бугельний підйомник.

У нічний час траси освітлені, є система штучного покриття трас снігом.

На території гірськолижного спортивно-оздоровчого комплексу «Водяники» (рис. 1.69)

розташоване містечко комфортабельних 3-х поверхових готелів з номерами різної категорії, є ресторани і бари, пункти прокату і інструктори.

У літній час до послуг відпочиваючих – велосипедні треки, пішохідні маршрути, купання у озерах, пляжний волейбол, атракціон «Тобоган», боулінг, тенісні корти та інші розваги спортивного характеру. Ферма розташована неподалік від відомого Буцького каньйону, Корсунь-Шевченківського ландшафтного парку. Мальовничі озера, пагорби, ліси залишають незабутні враження.

Буцький каньйон – живописний каньйон на р. Гірський Тікич, що розташований біля смт Буки Маньківського району Черкаської області (рис. 1.70). За красиві краєвиди це місце ще називають «Маленькою Швейцарією». З 1975 р. отримав статус державної пам'ятки природи місцевого значення з площею 80 га. Це природне диво сформувалося у протерозойських гранітах, яким на сьогоднішній день вже 2 млрд. років. Його довжина – бл. 3 км (дехто стверджує, що 5 км), ширина – 80 м, висота – 25 м (за іншими даними – 30 м).

Це дивовижний скелястий каньйон, що має виступи сірого граніту (їх висота біля 30 м), відомий не тільки своєю красою, а й прилеглими пам'ятками історії та природи.

По-перше, саме смт Буки має досить цікаву історію. Буки було засновано в пер. пол. XVI ст. польськими магнатами Калиновськими. Назву село отримало від значної кількості букових дерев, що росли колись на тому місці. Але найбільш відоме село першою гідроелектростанцією в Україні, що знаходилась на р. Гірський Тікич – Буцька ГЕС ім. Г. І. Петровського.

Рис. 1.70. Буцький каньйон

По-друге, каньйон бере початок за 800 м нижче від греблі вже не діючої Буцької ГЕС. Нині там лише руїни цієї ГЕС, але які можна оглянути.

По-третє, біля цього каньйону розташований утворений р. Гірський Тікич та відомий своєю гучністю – водоспад «Вир», який з 1972 р. є гідрологічною пам'яткою місцевого значення. Походження

його штучне, оскільки «Вир» був фрагментом гідротехнічних споруд

Буцької ГЕС. Висота водоспаду – 2 м. Біля нього ще збереглися залишки водяного млина, який спорудили тут в ХІХ ст.

По-четверте, одна зі наймасивніших скель Буцького каньйону, а саме «Скеля Родіонова» є також досить мальовничою. Вона названа на честь знаного українського геолога-петрографа С. Родіонова. Хоча є місцева легенда, що скеля названа насправді на честь козака, котрий там загинув. Цьому об'єкту хочуть надати статус пам'ятки місцевого значення.

По-п'яте, Буцький каньйон має свої, досі не розгадані таємниці. Тут знаходяться залишки рукотворної споруди, зробленої з великих брил граніту. По зовнішньому вигляді споруда подібна знаменитого Стоунхенджа. Тому цю споруду з брил назвали «Український Стоунхендж». На даний момент іде активне дослідження цього цікавого і таємничого феномена [146].

Не менш цікавим та унікальним об'єктом зеленого туризму є Тасминський каньйон (рис. 1.71). Вік каньйону – два мільярди років, час його створення припадає на епоху танення льодовиків та їхнє хаотичне пересування. Висота скель досягає 12-15 метрів. Якщо десь і шукати цвіт папороті – то саме тут. На території каньйону трапляються рідкісні для області види папороті. Особливу наукову цінність Тясминського каньйону складає унікальна флора мохів гранітних скель, які зрошуються вапняковими водами [145].

Рис. 1.71. Тасминський каньйон

Тясминський каньйон – одна з найдавніших природних пам'яток нашої області. За розмірами він поступається Буцькому, але теж зачаровує своєю красою. Це 12-15-метрові скелі, ландшафт лісової зони, мальовничі красвиди, чисте повітря та тиша.

Один берег каньйону заріс деревами та кущами, інший – степовими рослинами, більшість з яких занесено до Червоної книги. У межах каньйону є багато струмків і джерел зі смачною питною водою.

Багата на об'єкти зеленого туризму і Уманщина, яка приваблює з кожним роком все більшу кількість туристів.

200-літній водяний млин, який досі функціонує знаходиться в с. Коржова (рис. 1.72). За свою 200-літню історію механізм млина

майже не змінився, помел зерна здійснюється за тим самим принципом, за яким це робили наші предки.

У 1825 році розпочали будівництво панського палацу та водяного млина польські магнати Рафаловичі. Побудовано двоповерхове приміщення, великий міст з дерев'яними корінними та поверхневими затворами, міст над млинівкою. Для того, щоб споруда функціонувала, довелося змінити русло річки Ятрань. Було прокладено нове річище, з якого потік води направили на водяну турбіну. Старе річище перекрили стометровою греблею.

Рис. 1.72. Коржівський водяний млин

У радянські часи млин був власністю колгоспу. Однак, вже у часи незалежності млин став приватним.

Сьогодні Коржівський водяний млин – не тільки унікальна пам'ятка українського млинарства, а й цікавий туристичний об'єкт «зеленого туризму», який з'явився внаслідок реалізації спільного

українсько-польського проекту «Розвиток сільського мікропідприємництва в Україні» за підтримки Міністерства Закордонних Справ Республіки Польща.

На гостини до старого млина бажають приїхати, щоб пригоститися смачною юшкою, свіжоспеченими коржами з духмяним чаєм, а також, щоб побачити вжиткові речі давніх часів. Адже сьогодні на другому поверсі будівлі розміщено музей давнини, серед експонатів: жорна, глечики, корзини та інший реманент [41].

Колись, ще в незапам'ятні часи, під селом, на березі річки Ревухи вийшли на поверхню древні граніти, на яких чітко виступили відбитки людських ступенів. Вони, розповідають віруючі, належали Діві Марії, Миколі Чудотворцю та дитині, котра була з ними. Люди вірять, що ці сліди зцілюють від багатьох хвороб, а камені дають людині енергію до життя, очищають душу від негативного впливу цивілізації. А ще у мальовничій долині, що занесена до реєстру природних див України, ростуть 280 видів цілющих трав.

У тому, що сліди на камені мають надприродну силу, сходяться й священики, й екстрасенси. У Коржовому Куті справді відбувалися дива. Так і у тридцятих роках, коли люди вмирили від голоду, а через засуху залишилися без води, біля цих каменів один з колодязів

наповнився цілющою вологою. І, кажуть, в тому колодязі люди побачили лик Божої Матері.

Майстерня національного автентичного дитячого одягу «Аденчик–Баденчик». знаходиться в селі Краснопілка на Уманщині. У майстерні Вікторії Щербань шують костюми 4 регіонів України: Київщини, Полтавщини, Черкащини та Чернігівщини. Костюми шуються за зразками, які представлені в музеях. Головна мета – відтворити національний одяг в його автентичному вигляді. Як одягалися українці можна також підгледіти зі старовинних картин та світлин.

Важливе значення для розвитку сільських територій мають неаграрні види бізнесу, як одна з умов збереження сільського населення на цих територіях. Це такі види бізнесу як: народні промисли і ремесла, сільський зелений туризм тощо.

Так на території району працює 4 музеї:

- музей-садиба К. М. Дерев'янка в с. Косенівка;
- Ладизинській краєзнавчий народний музей;
- музей І. Д. Черняховського в с. Оксанина;
- музей народного побуту та етнографії в селищі Бабенка.

Вони відіграють важливу роль у збереженні надбань минулого, встановленні національного самоусвідомлення через постійно діючі експозиції.

Справжнім центром гончарства є с. Громи, відоме як осередок гончарства на Східному Поділлі. Династія майстрів-гончарів Червонюків знайомить туристів з технологію виготовлення повсякденного посуду, роботою гончарної печі. Найпоширенішими гончарними виробами є: миски, полумиски, глечики, горнята, макітри, куманці, кухля, дзбанки, брильця.

Відомі Громи, що на Уманщині Черкаської області і таким різновидом декоративно-прикладного мистецтва як іграшкарство. Відвідувачі мають можливість познайомитися з іграшками-свищниками, або по-місцевому – свистунцями, Купріяна Марковича Нечипорука та його учениці Єлизавети Адамівни Попової, які нічим не поступаються всім відомим ічнянським виробам. Де в чому вони навіть більш оригінальні й архаїчні.

Своєрідність їх передусім полягає в особливому відчутті форми, у вмінні використати уповні пластичні можливості вогкої глини, подати сучасне в архаїчному вигляді і осучаснити архаїку. У результаті роботи Н. Нечипорука вершники, коники, бички, баранці, гусочки, півники набувають певного велично-монументального

вигляду. У майстрині крім окремих плям і підведень, домінує один мотив – сонце у вигляді квітки, чи, навпаки, – квітка, що символізує сонце [29, с. 11].

У селі Полянецьке функціонує садиба сільського зеленого туризму «Лялькова хата», де є можливість не лише побачити найрізноманітніші види ляльок-мотанок, а й спробувати створити під керівництвом майстрів свій унікальний оберіг. Майстриня із задоволенням розповідає історію виникнення ляльки-мотанки, особливості створення таких виробів.

У цьому ж населеному пункті працює ще один майстер з соломоплетіння Ніла Салаутіна, яка впевнена, що соломоплетіння – одне з найдавніших народних ремесел. Солома в руках справжньої майстрині перетворюється на витвір мистецтва. Адже вона – знаний майстер своєї справи, вироби якої везуть у подарунки по всій Україні та за кордон.

Пані Ніла радушно ділиться із тонкощами роботи із соломою, досвід роботи з якою перейняла в свою чергу від сусідської бабусі. Для відомої на всю Україну соломкарки все почалося з дитячого захоплення плетінням чоловічих брилів. Нині ж захоплення стало справою життя та професією. Зазначає, що цікавим, але доволі непростим є процес збирання соломи для подальшої її обробки і використання.

Отже, проаналізувавши основні туристичні об'єкти сільського зеленого туризму, можна зробити висновки, що Черкащина має усі можливості та значний потенціал для розвитку туризму. Але лише системний підхід до організації сільського туризму може сприяти розвитку не лише внутрішнього, а й в'їзного туризму. Наші гості мають можливість отримати справжнє задоволення від живописних ландшафтів, затишної атмосфери українських містечок та сільського колориту, гостинності українського народу і дедалі більше переконуватимуться в тому, що Черкаський край – це європейський регіон з давніми традиціями, багатими природними, історико-архітектурними та культурними цінностями.

1.5. Паломництво хасидів до могили цадика Нахмана як перспективний напрям туризму

Паломництво є частиною як релігійної, так і туристичної діяльності людства. В його основі лежать подорожі до релігійних

об'єктів, які одночасно є частиною культурної спадщини, об'єктами туризму, об'єктами поклоніння і об'єктами пізнання. Релігійний туризм відіграє значну роль у системі як міжнародного, так і внутрішнього туризму. Тому інтерес до нього як окремої туристичної галузі в Україні постійно зростає й викликає науковий і практичний інтерес. Останнім часом все більшого резонансу набуває імміграція в Україну задля паломництва, і в цьому контексті брацлавські хасиди є чи не найбільш багаточисельними туристами. Україна, як батьківщина хасидизму, має великий потенціал у розвитку паломницького туризму, і, з огляду на це, головне завдання полягає у збереженні релігійних святинь, організації паломництва і забезпечення відповідних умов для здійснення паломниками мети подорожі.

Релігійний туризм – це особливий вид туризму, пов'язаний з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, які прямують до святих місць і релігійних центрів, що знаходяться за межами звичайного для них середовища, він сприяє поглибленню розуміння та терпимості між різними релігіями. Релігійний туризм дає змогу туристам ознайомитись як з визначними культовими об'єктами своєї релігії так і з іншими релігійно-культовими традиціями різних регіонів планети. Він поєднує відвідування релігійних об'єктів з цікавими та пізнавальними екскурсійними програмами розширює кругозір і сприяє більш глибокому сприйняттю духовної та історичної спадщини народів різних країн світу та розуміння суті їхньої релігії.

Релігійні тури – це пізнавальні поїздки з ціллю знайомства з релігійними пам'ятками, історією релігії і релігійною культурою. Як окремий вид туризму він має свої підвиди: екскурсійно-релігійний, паломницький та науковий туризм з релігієзнавчими цілями.

Здебільшого релігійний туризм орієнтований на релаксацію, пізнавальне, екскурсійне, інформативне та культурне ознайомлення із місцями релігійного культу, він сприяє пізнанню історії і людських цінностей, вихованню гуманізму і культурному зростанню людини, взаєморозумінню розвитку міжнародного співтовариства завдяки можливості більш глибокого сприйняття духовної та історичної спадщини народів різних країн світу та розуміння суті їхньої релігії.

Екскурсійний туризм релігійної тематики включає огляд релігійних святинь у ході екскурсійних маршрутів, які є менш тривалими по часу на відміну від паломницьких турів, розраховані

як на дітей так і дорослих, організовуються в будь-яку пору року і не прив'язані до культових свят. Згідно з маршрутом, туристи відвідують культові святини та архітектурні пам'ятники.

Науковий туризм з релігієзнавчими цілями притаманний для наукової сфери, що досліджує особливості різних релігій. Науковці прямують до центрів не тільки монотеїстичних релігій, а й у місця з багатим політеїстичним минулим. Це насамперед Єгипет, а також Італія і Греція. Особливий науковий релігієзнавчий інтерес становить Схід: Індія, Китай, Японія. Поїздки фахівців, хоч і не є численними, але розширюють географію релігійного туризму [68].

Релігійний туризм визначає короточасні проекти зустрічі з святинами, що не мають на меті саме тих глибоких актів занурення в сакральне, яке традиційно є прерогативою паломництва. Паломницький туризм – це підвид релігійного туризму, який притаманний людям глибоко віруючим, які під час туру зустрічаються з одновірцями, йому характерні духовні цілі та орієнтація на богоспількування, молитву.

Паломництво (грец. *θεωρία*, лат. *peregrinatio*) – подорож із метою поклоніння Богові, пов'язана, як правило, з відвіданням сакральних місць. Практика паломництва властива не лише християнству, але й іншим релігіям, зокрема індуїзму, буддизму й ісламу [43, с. 1229]. Паломницька традиція в тій чи іншій модифікаціях наявна практично у всіх розвинутих релігіях.

На думку В. Ф. Сергійко, паломництво – явище духовного життя людства, певна духовна потреба безпосереднього спілкування з святинами. У більшості релігій паломництво відіграє традиційну місіонерську роль, сприяючи утвердженню релігійних істин в суспільстві [127, с. 216].

Паломництво – благочестива подорож до особливо шанованих місць або відомих представників духовенства, релігійних лідерів, що користуються особливим авторитетом і наділені харизмою. Джерелом традиції паломництва, припускається, є уявлення про зв'язок божества з певним місцем, що сягає давніх архаїчних культів. Ідея особливої сакральності цього простору напряду пов'язувалася з найбільшою дієвістю звернень до божества у цих місцях [83, с. 933].

Паломництво – відвідування віруючими святих місць, що базується на переконанні, що молитва більш дієва у визначених місцях, які мають те чи інше відношення до надприродного,

священної історії, зафіксованої в сакральних текстах, або певних авторитетно-харизматичних особистостей.

Виділяють кілька видів паломництва, які класифікуються за ознаками:

- за кількістю учасників і сімейної приналежності – індивідуальні, сімейні і групові;
- за тривалістю – тривалі і короткочасні паломництва;
- за сезонністю – цілорічні паломництва, а також приурочені до релігійних свят;
- за об'єктами відвідування – відвідування конфесійних культових місць (церков, монастирів, храмів), а також природних культових місць (гір, озер, печер);
- за місцем розташування об'єкта паломництва – внутрішні (у межах державних кордонів) і зарубіжні паломницькі тури;
- за ознакою обов'язковості – добровільні і обов'язкові паломницькі тури (наприклад, в ісламі паломництво хадж є обов'язковим для кожного правовірного).

Паломник – мандрівник, що здійснює поклоніння, подорож до святинь, людей, священних місць, особливо відзначених у релігії. Є ще гіпотеза на матеріалі східнослов'янських мов, що ця назва походить від гілок пальми, котрі приносили богомольці зі Святої Землі [44, с. 932].

Паломник – це обов'язково віруюча людина, на відміну від туриста, який не завжди може бути віруючим, але виявляти інтерес до туру, що пов'язаний з відвідуваннями релігійних пам'яток і сакральних місць.

Сучасних учасників паломницько-правових відносин диференціюють на два основних типи:

1. Паломники, які є високоосвіченими, в зв'язку з чим чітко усвідомлюють мету та основні особливості паломництва. Дана категорія є мало чисельною;
2. Паломники, які мало орієнтуються у особливостях церковно-суспільних відносин. Базу їхніх знань формують різні, інколи практично некоректні та некомпетентні джерела інформації [28, с. 240].

На нашу думку, паломництво перебуває у безпосередньому взаємозв'язку із релігійним туризмом, але ці категорії не є тотожними, а як зазначає А. Ковальчук доповнюють один одного. Об'єктом і паломника і туриста є релігійний об'єкт як рекреаційний ресурс, що може сприяти їх духовному оздоровленню, пізнавальній

діяльності і насиченню туристичними враженнями. Тільки паломник розглядає свою подорож як вияв віри у догми своєї релігії чи конфесії, до якої він себе відносить, мета ж пересічного туриста – «звичайна» туристична подорож, нехай навіть з відвідуванням релігійного об'єкта. Не завжди релігійний об'єкт, доступний для паломництва, може відвідуватися релігійним туристом. З іншої сторони релігійні організації, що організовують паломництво, не можуть організовувати релігійні тури, оскільки не відповідають офіційним вимогам: не мають ліцензії, гарантійного фонду в банку, відповідної штатної структури тощо [57, с. 88].

Погоджуємось з думкою Приймак Д. Й., що паломництво стає тим системотворчим, культуротворчим, духовним епіцентром, який допомагає визначити туристичну діяльність не лише в рамках її функціональної прагматики, що вже зазначається дефініцією релігійний туризм, а в рамках культурної цілісності, системних уявлень туристичного простору як єдності функцій дії, події, тобто образної презентаційної діяльності людини, а також стану і поведінки [107, с. 151].

Географія паломницьких подорожей досить широка, оскільки майже усі регіони світу мають власні святині до яких приїжджають паломники метою яких є здійснити поклоніння.

Розглянемо передумови виникнення паломництва хасидів до м. Умань.

Значний паломницький потік до України формують іудеї, що прямують до синагог та цвинтарів міст Києва, Львова, Жовкви, Белза та представники однієї з гілок іудейства (хасидів), які відвідують м. Меджибіж, де працював і був похований засновник хасидизму Бел Шем Тов, могили Рабі Нахмана в м. Умань, Леві Іцхака в м. Бердичеві, Мордехая Тверського в м. Житомирі, Ієхіля Міхеля у м. Новоград-Волинському та ін.

Хасидизм – містична течія в іудаїзмі, яка з'явилась на Хмельниччині (м. Меджибіж) у XVIII столітті на противагу ортодоксальному вченню (своєрідна аналогія з протестантизмом у християнському світі).

На появу хасидизму вплинули війни, що вела Річ Посполита, Хмельниччина та інші народні заворушення. Насамкінець розподіли Польщі (1772, 1793, 1795 роки) роки розхитали традиційний уклад життя іудеїв, викликали розрив общинних і сімейних зав'язків, значне майнове розшарування і труднощі у духовному житті. Ідеологічні проблеми в єврейському середовищі – падіння

релігійних авторитетів, закриття шкіл, занепад талмудичної науки поглибилися месіанськими єретичними рухами сабатиянства і франкізму, що не виправдали споконвічні сподівання єврейського народу на звільнення за допомогою Месії, а, навпаки, намагалися розхитати основи іудаїзму.

Ситуація кардинально змінюється в 1730-х роках з першими етапами громадської діяльності рабі Ізраеля бен Елієзера (Бешта), який вважається основоположником хасидизму. Він створив навколо себе групу сподвижників і в своїх коротких проповідях знайомив їх зі своїм вченням про єднання з Богом і з містичними одкровеннями, які він отримав в результаті «сходження душі».

На відміну від Сабатая Цві і Я. Франка Бештові вдалося реформувати іудаїзм, знову об'єднавши євреїв навколо релігії. Ідейними витоками нової теорії стали як стародавні традиції «хасидуту» (благочестя) і Кабали, що розвивалися протягом багатьох сторіч, так і месіанські теорії сабатиянства і франкізму.

Після смерті Бешта, рух хасидів очолив Дов Бер з Межиріч – великий Магід, «рабі усіх синів діаспори». Вів переніс центр руху з Поділля на Волинь і постійно розсилав емісарів у Литву, Білорусь і Польщу. Після 1722 р. хасидизм розпався на ряд гілок. Учні і сини Баал Шем Това і Дов-Бера ставали в свою чергу засновниками династій, більшість з яких було засновано в XIX ст. на заході Російської імперії (в межі осілости) і на сході Австрійської імперії (Австро-Угорщини).

В останній чверті XVIII ст. хасидам вдалося поширити вплив мало не на більшість єврейських общин. В Білорусі ж і особливо в Литві вони зіткнулися із запеклим опором традиційного керівництва в іудаїзмі, яке вбачало загрозу своєму віруванню новим ідеям. У середині XIX ст. половина єврейських громад України визнавала хасидизм. Це викликало боротьбу проти хасидів з боку оборонців інституційної єврейської релігії, а також польського, згодом російського урядів [162, с. 101-102].

Після катастрофи європейського єврейства всі центри хасидських династій перемістились до США і Ізраїлю, де у XX ст. починають виникати нові династії, загальна кількість яких на сьогодні становить більше двохсот. В Україні залишилися десятки об'єктів хасидського паломництва, велика кількість поселень відомі тим, що в них народилися, діяли або знаходяться могили хасидських праведників. Україна, як батьківщина хасидизму, має великий потенціал у розвитку паломницького туризму, оскільки займає

перше місце у світі за кількістю захоронень хасидських праведників. Це, насамперед, місце поховання засновника хасидизму Баал-Шем-Това в м. Меджибіж і могила його правнука цадика Нахмана в м. Умань.

Слово хасид означає «благочестивий», так як Бешт був глибоко переконаний, що людина – особливе, виняткове за своїм призначенням творіння, ціль якого – служіння Богу, прагнення злиття з Творцем через благочестиву поведінку, виконання заповідей, а також гарячу молитву, яка здійснюється за допомогою цадика – праведника, який виконує роль посередника між людьми і Всевишнім [122, с. 86].

У хасидизмі об'єктами паломництва виступають могили цадиків – своєрідних посередників між Богом та людьми, які очолювали хасидську спільноту. Цадик Нахман проповідував, що молитва не повинна бути гнітючою, вимовляти її потрібно упереміш з танцями, піснями і взагалі з усіляким веселощами. Крім того, цадик Нахман рекомендував своїм парафіянам відступити від зазубрених з дитинства глав Тори і молитися «серцем» на рідному ідиші, а не на івриті, як це заведено в класичному іудаїзмі.

Незважаючи на поважний статус, цадик Нахман жив досить скромно, не збираючи собі заощаджень. Відвідавши Ізраїль, цадик Нахман займається вивченням Каббали і знайомиться з самими відомими богословами того часу. Перезимувавши у Святій Землі, Нахман повертається додому і, оселившись в м. Немирів, починає проповідувати хасидизм серед своїх численних учнів. Одного разу, будучи в м. Умані, він відвідав єврейське кладовище, де були поховані багато жертв єврейських погромів в часи Коліївщини. Цадик Нахман виявив бажання бути похованим саме в цьому місті.

Цадик Нахман тривожно прожив останні роки: в один рік померли від туберкульозу двоє його синів, потім і дружина. Сам Нахман теж був вражений цією смертельною на той час недугою. Будинок цадика у м. Брацлаві згорів дотла у 1810 році і тоді Нахман відправився жити в м. Умань. Остання проповідь цадика Нахмана була присвячена Новому рокові за іудейським календарем, в якій він заповів послідовникам приїжджати на його могилу в м. Умань. В 1810 році цадик помер, поховали його за заповітом на старовинному єврейському цвинтарі, а його могила стала місцем поклоніння хасидів, які приїждять більш, ніж з 20 країн світу.

У Радянські часи єврейське кладовище в Умані, де був похований цадик Нахман, віддали під городи для населення. Саме

Рис. 1.73. Могила цадика Нахмана

поховання не чіпали, але паломників не пускали ні під яким виглядом. Синагогу цадика просто зруйнували. Та й самим хасидам довелося в ті часи скрутно: їх репресували, вони гинули на війні, були змушені емігрувати з країни. Нечисленні паломники приїжджали на могилу Нахмана з 1988 року (на молебень прибули лише 200 брацлавських хасидів).

Вже після 1991 року на це місце стали регулярно приїжджати хасиди з усього світу, навколишні будинки були ними частково або повністю викуплені. Ситуація дещо змінилася в 1994 році.

Рис. 1.74. Могила цадика Нахмана

Приблизно в цей час тут побудували одну з найбільших синагог, готель для хасидів, мікву і організували міжнародний центр брацлавських хасидів (рис. 1.73, 1.74). Рош-Га-Шана, як називають це свято, євреї святкують два дні поспіль у новолуння осіннього місяця тишрей за єврейським календарем (рис. 1.75).

У перший вечір Рош-Га-Шана прийнято вітати один одного побажанням бути вписаним в Книгу життя. У час святкової трапези прийнято вмочати хліб (над яким була виголошена бенедикція) в мед, щоб наступний рік був солодким. Існує також звичай на Рош-Га-Шана їсти яблука з медом.

Рис. 1.75. Святкування Рош-Га-Шана

Подібно до всіх єврейських свят цей день проводять у молитві. Молитви, що читаються під час Рош-Га-Шана, повинні містити десять біблійних текстів, в яких згадують Бога як царя, десять текстів, в яких згадується Бог як такий, що пам'ятає все, і десять текстів, в яких згадується шофар (баранячий ріг), один із суттєвих атрибутів святкування Рош-га-Шани – у нього сурмлять в ході ранкової молитви. Наспів труби закликає до молитви, покаюння і сповіщає про настання Нового року. Баранячий ріг використовується не випадково. Це нагадування про тварину, яку Авраам приніс в жертву Господу, замість свого сина Ісаака.

З Рош-Га-Шана починається десятиденний період – «дні трепету» (йомімха-нора), який завершується Йом-Кіпур – днем всепрощення, спокутування. У віруючих є десять днів для того, щоб обдумати свої вчинки, виправити допущені помилки, покаятися. Лише після Йом-Кіпур Божественне рішення остаточно затверджується і визначається доля людини на найближчий рік.

У дні святкування іудейського Нового року євреї просять у ближніх прощення за завдані образи і бажають один одному бути записаними Всевишнім в Книгу життя в наступному році. Під час ранкових зборів у синагозі сурмлять в шофар (баранячий ріг), звуки якого повинні пробудити розкаяння в серцях присутніх [155].

Зі святом пов'язана ще одна традиція, яка символізує очищення від гріхів, – ташлих (рис. 1.76). На єврейський Новий рік цей обряд проводять в перший день Рош-Га-Шана після полудня. Віруючі

виходять до водойми і витрушують у воду вміст кишень одягу, таким чином «звільняючись» від гріхів.

Рис. 1.76. Здійснення традиційного обряду (ташлих)

Деякі роблять ритуальні обмивання, занурюючись у воду з головою. Звичай ташлих пояснюють біблійним переказом про те, як Диявол намагався перешкоджати Аврааму, коли той збирався принести в жертву сина. Сатана обернувся хвилями і практично втопив Авраама. Врятувало його тільки звернення до Господа, після чого чари миттєво розвіялися. Ще одна обов'язкова умова обряду обмивання – водойма повинна

бути населена рибами, адже вони є символом плодючості. Також риби захищені водою від лихого ока, а їх завжди відкриті очі порівнюють з божим поглядом, який невпинно стежить за всіма, хто живе на Землі.

Загалом, відродження міста Умані як місця масового паломництва правовірних євреїв хасидського напрямку почалося на початку 90-х років. Спершу їх приїжджало в місто не більше 200-300 осіб, але з кожним роком кількість паломників збільшується.

Паломництво хасидів контролюється з боку держави, так в 1994 році Указом Президента України «Про створення Історико-культурного центру в місті Умані Черкаської області» на місці поховання духовного лідера брацлавських хасидів цадика Нахмана створено Історико-культурний центр [110]. У цьому ж році Уманським міськвиконкомом прийнято рішення «Про заходи на виконання Указу Президента України про створення історико-культурного центру в м. Умань». В 1995 році Рішенням облвиконкому могила цадика Нахмана в м. Умань включена до переліку пам'яток Історії і культури, які знаходяться під охороною держави (реєстраційний номер 3940).

У 1996 році в м. Умань створений і зареєстрований Міністерством юстиції України Міжнародний благодійний Фонд ім. Рабі Нахмана із Бреславу. У 1997 році розроблений генеральний

план історико-культурного центру брацлавських хасидів, який затверджено рішенням міськвиконкому від 22.05.1997 р. № 180.

З кожним роком кількість хасидських паломників, які приїжджають до м. Умані, з метою відвідати святі місця і відсвяткувати свято Рош-Га-Шана збільшується (рис. 1.77).

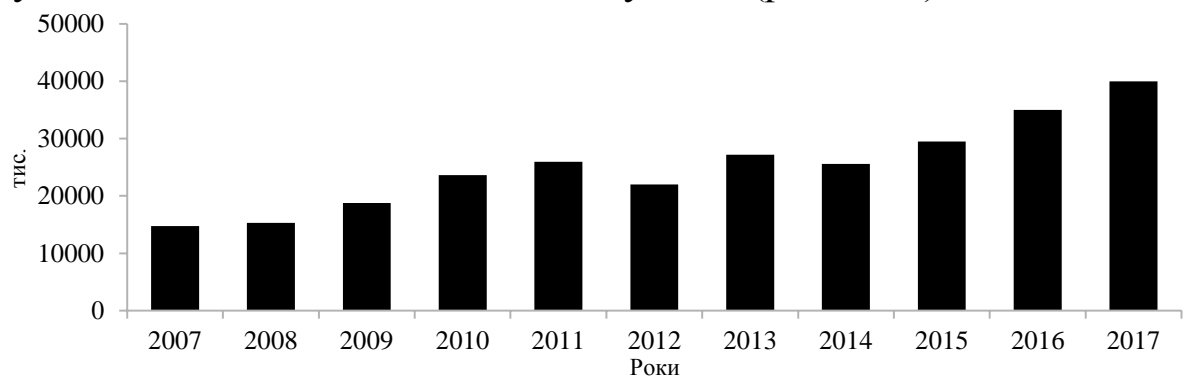

Рис. 1.77. Динаміка паломників у м. Умань за період 2007-2017 років [23]

Усі євреї, які представляють течію брацлавського хасидизму, вважають своїм обов'язком побувати хоча б раз у своєму житті на могилі цадика Нахмана. Вони переконані, що зустріч свята Рош-Га-Шана біля могили цадика забезпечить їм щасливе життя в наступному році. Паломники приїжджають до м. Умані цілими общинами, разом із жінками та дітьми (рис. 1.78).

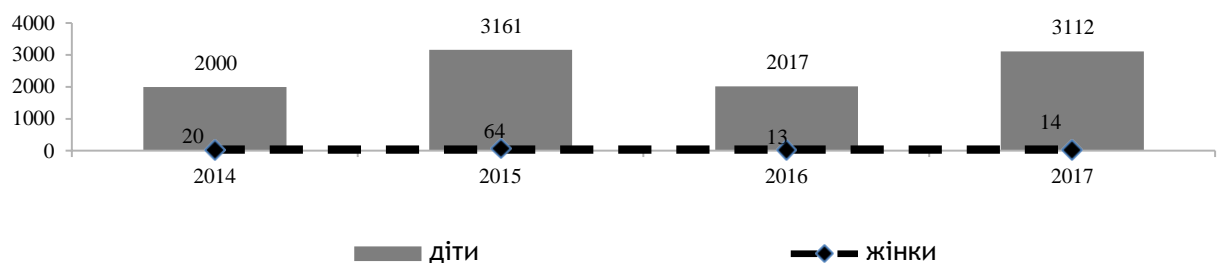

Рис. 1.78. Кількість жінок та дітей, які відвідали м. Умань у період Рош-Га-Шана в 2014-2017 роках [23]

З кожним роком кількість паломників зростає, що пояснюється скасуванням у 2010 році візового режиму між Ізраїлем і Україною та зниженням цін на авіаквитки. Зважаючи на святкування ювілею цадика Нахмана (200 років від дня народження), в 2010 році очікувалось масове паломництво хасидів до України. Але значна кількість паломників не пройшли розмитнення в аеропорту Борисполя і не потрапили до м. Умані. Якщо у 2007 році чисельність паломників становила 14 тис. 787 осіб (з 20 країн світу), в 2008 році – 15 тис. 309 осіб, у 2009 – 18 тис. 806 (з 23 країн), то в 2010 році

Умань відвідали 23 тис. 637 хасидів (з 23 країн світу), у 2017 році – 33 тис. 229 осіб (з 16 країн світу) (табл. 1.9).

Таблиця 1.9.

Кількість прибулих паломників до м. Умань у 2017 році*

Країна	Прибуло	у т. ч. діти	у т. ч. жінки
Ізраїль	32363	3051	14
Франція	118	–	–
Німеччина	4	–	–
США	586	44	–
Бельгія	4	–	–
Канада	29	5	–
Великобританія	103	8	–
Голландія	1	–	–
Аргентина	4	–	–
Мексика	7	4	–
Естонія	1	–	–
Швейцарія	2	–	–
Румунія	1	–	–
Данія	1	–	–
Ірландія	3	–	–
Бразилія	2	–	–
Всього	33229	3112	14

*Джерело: [90].

Дані табл. 1.9. свідчать, що на період святкування Рош-Га-Шана найбільшу питому вагу у структурі паломників складають гості з Ізраїлю – 97,4%, також слід зазначити, що жінок в цей період прилітає зовсім мало, але протягом року вони відвідують святиню в значній кількості. Тенденція до зростання кількості паломників збережеться і на наступні роки. За рахунок природного приросту кількість паломників щорічно збільшується на 15-20% на рік.

Поїздку в Україну не зупинили і події на Сході України. Хасиди відзначають, що вболівають за наших бійців, відстоюють суверенітет і територіальну цілісність України. в боротьбі з російським агресором. Щоб підтримати бійців, напередодні Рош-Га-Шана зробили благодійне пожертвування, що становить понад 300000 гривень. А ще встановили благодійні скриньки в хасидському кварталі, де кожен паломник може покласти гроші на потреби українським бійцям [155].

Перші паломники починають приїжджати до Умані ще за тиждень до Рош-Га-Шана, який проходить 2 дні поспіль в єврейському місяці тишрей (вересень або жовтень). В основному це хасиди з достатком, які можуть собі дозволити перебувати в Умані більше одного тижня.

Є віруючі, які не мають коштів на поїздку до України, тому вони звертаються за допомогою до спеціальних структур Ізраїлю, які займаються благодійництвом, і оплачують їм проїзд, надають харчовий пайок та кошти на оренду житла в м. Умані. Кожен паломник витрачає за час свого перебування в середньому близько 2 тис. дол. США.

Масове паломництво починається приблизно за 4 дні до свята. Хасиди прибувають автобусами з аеропортів м. Одеси, м. Києва та м. Вінниці протягом цих 4 днів. Перевезення здійснюється як приватними особами так і зареєстрованими перевізниками. Так, у 2015 році перевезення здійснювалось 1360 автотранспортними засобами, в т. ч. : 306 автобусами, 876 мікроавтобусами, 178 легковими автомобілями. З аеропорту Бориспіль прибуло 993 одиниць транспорту, з м. Одеса – 270 одиниць, з інших напрямків – 97.

У 2016 році перевезення здійснювалось 1134 автотранспортними засобами, з них: 340 автобусів, 864 мікроавтобуси, 27 легкових автомобілів [23; 147] (рис. 1.79; рис. 1.80).

Автобуси прибувають на вулицю Челюскінців, де формується своєрідний КПП. Це місце ретельно охороняється представниками української та ізраїльської поліції (рис. 1.81).

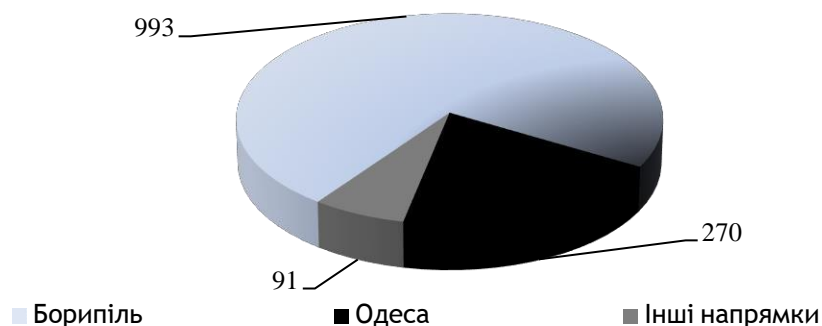

Рис. 1.79. Кількість транспортних засобів за напрямками, які здійснювали перевезення паломників у період Рош-Га-Шана

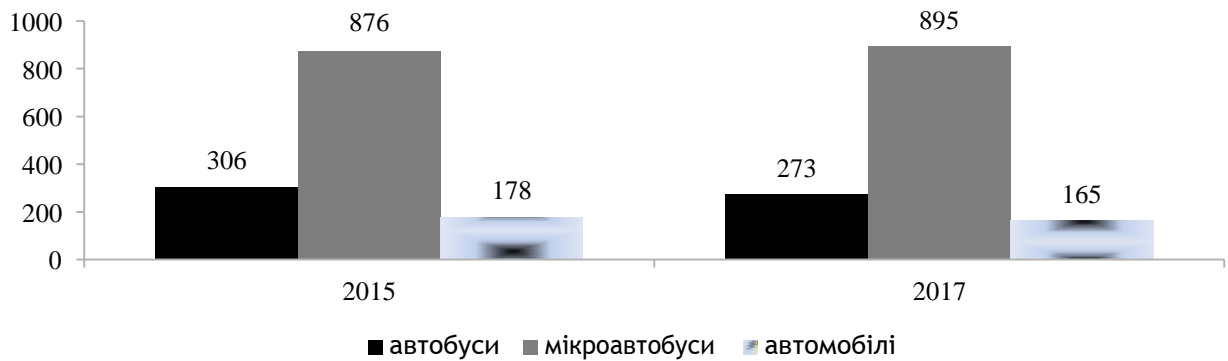

Рис. 1.80. Кількість автотранспортних засобів за видами, які здійснювали перевезення паломників у період Рош-Га-Шана

У паломників перевіряють наявність документів та заборонених речей, враховуючи криміногенну ситуацію та з метою запобігання терактам. Ізраїльські поліцейські допомагають місцевим вирішувати різні конфліктні ситуації, які можуть виникнути, враховуючи перебування значної кількості паломників на невеликій території.

На КПП також перебувають представники єврейської організації, яка організовує їх приїзд до м. Умані. Вони проводять облік приїжджих і допомагають представникам силових структур з перекладом з української мови на іврит. Після реєстрації хасиди рухаються вгору по вулиці Белінського до вулиці Пушкіна, де і збираються своїми громадами.

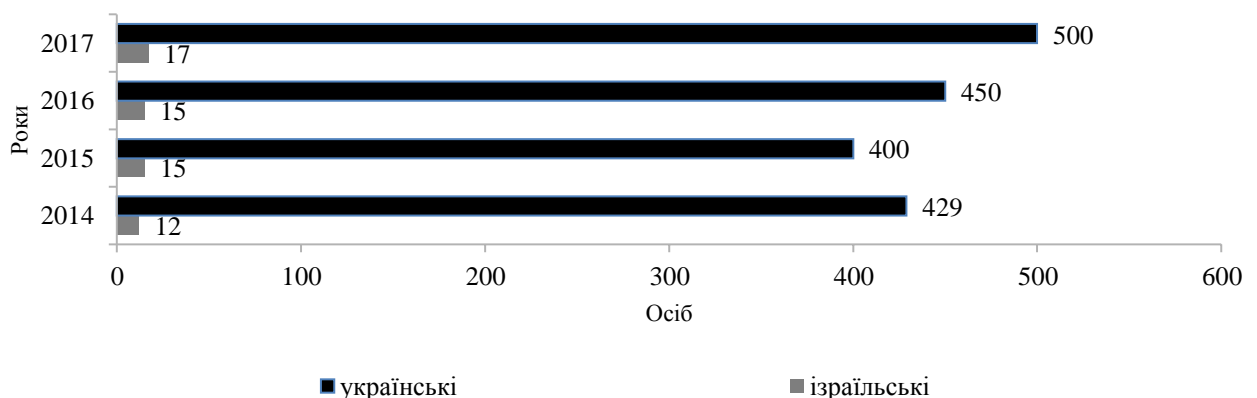

Рис. 1.81. Кількість ізраїльських та українських поліцейських, залучених до охорони правопорядку у районі паломництва хасидів під час святкування Рош-Га-Шана

Щорічно охорону громадського порядку здійснює зведений загін УМВС України в Черкаській області, працівники кінологічної та вибухотехнічної служб міліції з інших регіонів України,

поліцейські Держави Ізраїль, співробітники Державної служби надзвичайних ситуацій України, в тому числі водолази, хіміки, піротехніки, які забезпечують пожежну та техногенну безпеку під час святкування прочанами Рош-Га-Шана.

Для комфортного перебування паломників в м. Умань необхідна відповідна туристична інфраструктура. На думку представників міськради м. Умані, інфраструктура міста ледве справляється з таким напливом людей. Для міста, в якому проживає 85 тисяч чоловік, збільшення його жителів (нехай і на тиждень) приблизно в половину – майже катастрофа. Хасиди хоч і селяться компактно – в одному кварталі, де розміщена синагога цадика Нахмана, але навантаження йде на всю міську електромережу, водопостачання, вивіз сміття. Це ще пов'язано з релігійною особливістю приїжджих, так як в дні свята їм не можна включати електроприлади і воду, внаслідок чого мінімум 2 дні вода тече постійно з усіх кранів і світло горить цілодобово.

Проведене дослідження показало, що існуюча інфраструктура м. Умань в належній мірі не забезпечує потреб паломників. Насамперед це стосується закладів розміщення. Готелів, які готові прийняти паломників незначна кількість, особливо тих, що користуються попитом і розташовані поблизу синагоги.

Готель «Ahuzat Ohalei Shalom» розміщується за адресою вул. Перовської, 16 в 10 хвилинах ходьби від центру м. Умані. У цьому готелі гостям доступні такі послуги: ланчі на винос, парковка, трансфер з/в аеропорт, розслабляючий масаж, ресторан, люкс для молодят, швидкісний інтернет, сейф, спеціальні місця для куріння. Для зручності іноземних туристів персонал знає англійську, давньоєврейську мови. Готельний фонд має номери кількох категорій: тримісний, двомісний номер з 2 окремими ліжками, двомісний номер з 1 ліжком. В об'єкті розміщення високим людям відмінно підійдуть подовжені ліжка (більше 2 метрів). Кімнати готелю облаштовані всіма зручностями, в числі яких кондиціонер, робочий стіл. Серед додаткової техніки до послуг гостей телевізор з плоским екраном. Ванна кімната укомплектована всім необхідним, є фен, гідромасажна ванна. Даний варіант розміщення рекомендується і для алергіків, прибирання тут здійснюється спеціальними засобами. З вікна відкривається гарний панорамний вид на сад.

Сучасний готель «Hoshen» розташований недалеко від дендрологічного парку «Софіївка». Тут є кілька невеликих номерів, розрахованих на одного або двох гостей. Передбачено розміщення

дітей для яких є додаткові ліжка. При розміщенні всіх дітей молодших 2 років на дитячих ліжечках не стягується плата. При додатковому розміщенні всіх дітей старшого віку або дорослих на додаткових ліжках стягується плата в розмірі 300 грн. за ніч. Максимальна кількість додаткових ліжок у номері – 1. У всіх номерах зроблений сучасний ремонт і закуплено нові меблі. На першому поверсі розташований ресторанчик, де можна спробувати страви європейської та єврейської кухні.

На кошти єврейських організацій в місті Умані побудовано готель «Шаарей Ціон», що в перекладі означає «Врата Сіону». Дев'ятиповерховий корпус готелю включає номери категорії напівлюкс місткістю від одного до чотирьох чоловік. Для гостей при готелі працює кошерний ресторан в якому готують єврейські страви. Готель «ONE» розташований в 300 м від могили Цадика Нахмана та недалеко від парку «Софіївка». До послуг гостей надаються номери з видом на місто і безкоштовним Wi-Fi. У розпорядженні гостей власна ванна кімната, балкон, кондиціонер і шафа. Щоранку гостям пропонують кошерний сніданок. У ресторані готелю готують страви інтернаціональної і середземноморської кухні. Вартість проживання в зазначених готелях відображено на рис. 1.82.

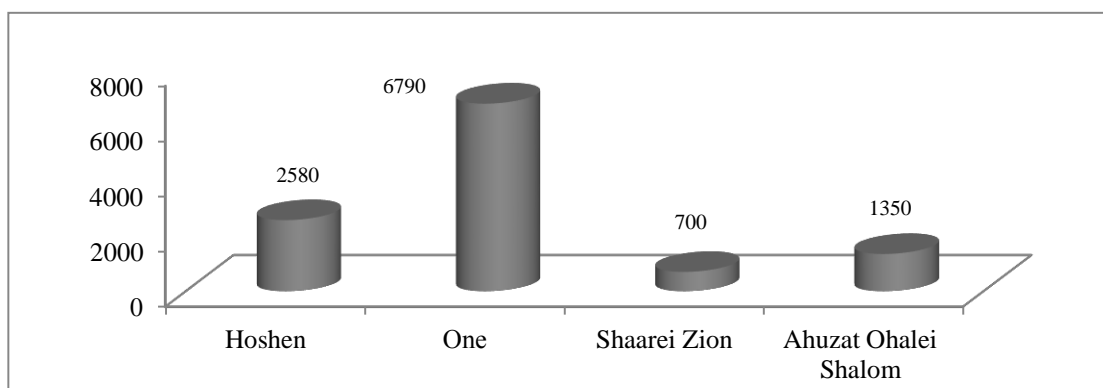

Рис. 1.82. Вартість проживання у готелях, розташованих на вул. Пушкіна, грн. за добу

Ця кількість готелів не є достатньою, тому більшість з тих, хто здійснює паломництво, орендують кімнати у місцевих жителів, або змушені жити у наметових містечках, які вміщують близько 5 тис. паломників.

Серед усіх уманчан є невелика частка тих, хто володіє нерухомістю в кварталі паломництва чи поблизу нього. Власникам

нерухомості в цьому районі завдяки здачі свого майна в оренду вдається отримувати значні прибутки в період масового прибуття паломників (рис. 1.83, рис. 1.84).

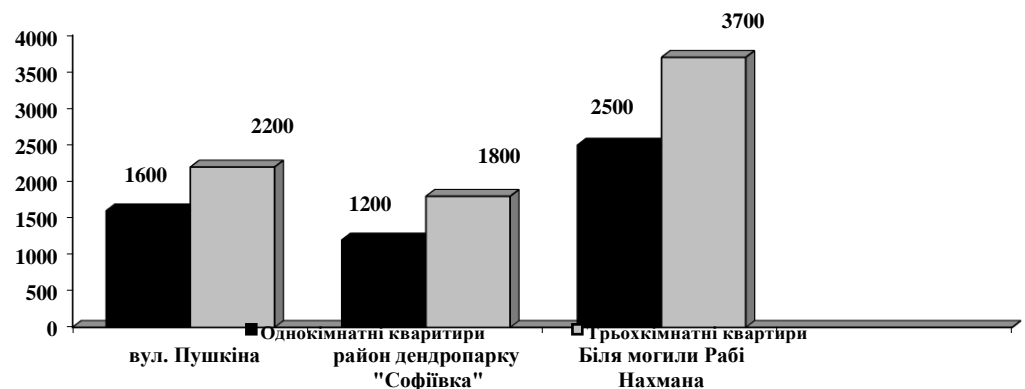

Рис. 1.83. Вартість оренди житла паломниками, дол. США

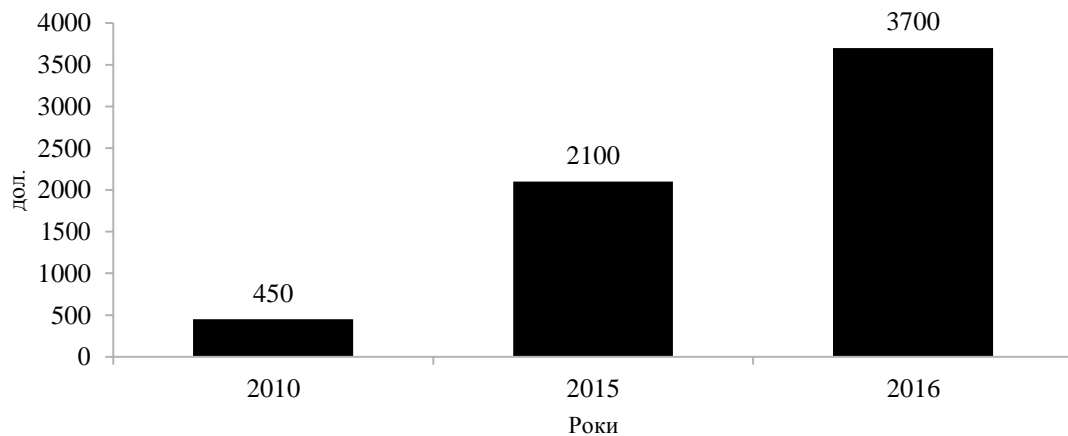

Рис. 1.84. Динаміка вартості оренди житла у районі могили Цадика Нахмана у свято Рош-Га-Шана на тиждень, дол. США

Ціни на житло залежать від місця розташування будинку, поверху і умов проживання. Перевагу паломники надають житлу, яке найближче розташоване до могили рабі Нахмана. Найдорожчим житлом є квартири в багатоповерхових будинках, які розташовані безпосередньо біля могили цадика Нахмана або синагоги. Трохи дешевше коштує оренда приватних будинків навколо центру збору. Найбільшу перевагу паломники надають будинкам по вулицях Пушкіна, Белінського, Софії Перовської і Кулика. Житло, розташоване далі, а це в мікрорайонах Нова Умань та Лиса Гора, вулиці Східна і Садова, оцінюється значно дешевше, попит на нього не такий великий. Слід зазначити, що квартири вище 5 поверху також коштують значно дешевше, навіть якщо будинок знаходиться

біля могили або синагоги. Адже в період святкування Рош-га-Шана хасидам забороняється користуватися всіма досягненнями цивілізації, в тому числі і ліфтом.

Так, орендна плата за наймане житло біля місця поховання праведника складає не менше 1000 доларів (на весь період святкування). Приміром, однокімнатна квартира на третьому поверсі для п'яти осіб на вулиці Пушкіна коштує 1600 доларів, трикімнатна квартира у цьому ж районі на другому поверсі для шести чоловік – 2200 доларів. Ціни на житло біля могили Рабі Нахмана різні і залежать від умов проживання. Наприклад, однокімнатна квартира на шістьох осіб вартує 2500 тис. дол. на період святкування, трикімнатна для 12 осіб – 3700 тис. дол. Є і елітне житло вартість якого 4000-8000 тис. доларів у період паломництва.

У віддалених від могили Рабі Нахмана районах ціни на оренду житла дещо нижчі, так однокімнатна квартира біля дендропарку «Софіївка» коштує 1200 доларів, а трьохкімнатна 1880 доларів.

Спостерігається тенденція щодо придбання нерухомості паломниками, які також практикують здавати придбане житло своїм співвітчизникам в оренду. Місцеві жителі, які є власниками житла і здають його в оренду паломникам здебільшого договорів оренди не укладають, відповідно і не сплачують податків, які поповнювали б місцевий бюджет. Прибутки від паломництва не тільки не надходять до місцевих бюджетів, а й поширюються міжетнічні конфлікти місцевих жителів з паломниками.

У період паломництва значно пожвавлюється торгівля, попитом користується сувенірна та кошерна продукція. Всі розрахунки в цей період здійснюються в доларах США. За підрахунками, на сувеніри іноземці витрачають в середньому 200-300 дол. США. Зважаючи на перебування великої кількості паломників на невеликій території, у магазинах стрімко зростає кількість товару, наприклад, питну воду завозять 25-тонними вантажівками.

Перебування паломників дає місцевим жителям можливість додаткового заробітку шляхом надання послуг носіїв. Вартість доставки від місця прибуття транспортного засобу до місця проживання паломником одного великого чемодану коштує 2 дол. США, маленького – 1 дол. США. Для отримання можливості надання таких послуг людина обов'язково має зареєструватися в поліції і отримати спеціальну перепустку без якої в район паломництва хасидів потрапити неможливо.

Недостатньою є і кількість закладів харчування, оскільки, діє лише один кошерний ресторан (більш ніж на 11 тис. місць). Згідно із релігійними особливостями хасиди споживають їжу, яка має бути приготована відповідно до встановлених канонів (бути кошерною). Тому в більшості випадків її організацією займаються благодійні організації або ж самі прочани.

Святкове меню складається за особливими правилами. «На свято прийнято не солити хліб, а мочати його в мед. На столі мають бути мед, яблука і, звісно, хала але не звичайної, а круглої форми, а також голова риби, тому на стіл зазвичай ставлять цілу фаршировану рибу», – зазначає представник громади синагоги Бродського, керуючий ресторану «Серебро» Уріель Штерн. Ще кілька років тому паломники привозили майже весь провіант із собою. Але сьогодні на ринок вийшли компанії «УкрКошер» і Time Kosher – на них і лягла відповідальність за забезпечення паломників усім необхідним [21].

Паломництво до м. Умані дозволяє поповнити бюджет міста: так, до бюджетів усіх рівнів від послуг наданих паломникам (одне торгове місце в єврейському кварталі коштує 2800 гривень), податки від торгових точок і готельних зборів у 2016 році досягли близько 9 млн. гривень. У міський бюджет з цих грошей надходить близько 3,7 млн. грн. – а це близько 5% міського бюджету.

Слід зазначити, що заходи щодо прийому хасидів паломників, що прибули до Умані на святкування Рош-Га-Шана 2017 року, організовані на значно більш високому рівні, ніж в попередні роки. Паломників зустрічали і супроводжували від трапа літака в аеропорту до прибуття та розміщення в м. Умані поблизу від могили рабі Нахмана. Їх повернення додому після завершення святкування Рош-Га-Шани було таким же організованим.

Дослідивши сучасний стан паломництва хасидів на території м. Умані, слід зазначити, що, в першу чергу, перебування паломників не регулюється відповідним чином на державному рівні, відсутність єдиного центру з організації паломництва зумовлює його стихійний характер. Паломницький туризм в Україні потребує передовсім законодавчої підтримки. Для того, щоб надалі паломницький туризм став повноцінним видом туристичної індустрії, необхідний комплекс правових, економічних та організаційних заходів, що сприятимуть його розвитку. Тому необхідно доповнити діючий Закон «Про туризм» або ухвалити окремий Закон «Про паломництво», який би регулював питання перебування паломників на території України.

До основних проблем, які не забезпечують якісний розвиток паломництва хасидів до м. Умані, належать:

- відсутність комплексної програми розвитку паломництва хасидів;
- нерозвиненість туристичної інфраструктури в м. Умань у районі паломництва хасидів;
- недостатня кількість готельних місць і невідповідність їх структурі попиту;
- відсутність належного громадського порядку в місцях здійснення паломництва;
- відсутність рекламно-інформаційної продукції, пропаганди та просування паломництва;
- відсутність системи управління паломницьким туризмом.

Паломництво хасидів до України, а зокрема до м. Умані, має специфічний характер, так як, масовий приїзд паломників пов'язаний з святкуванням Рош-Га-Шана і саме в цей період країна і місто мають бути готовими до прийому значної кількості паломників. Гостро стоїть питання пошуку нових підходів і можливостей для успішної організації паломництва на належному рівні, а також уникнення конфліктів, які пов'язані із неефективною діяльністю органів місцевої влади щодо його регулювання.

Серед основних питань, які потребують вирішення як на загальнодержавному так і місцевому рівнях є побудова структурно-організаційної моделі. Більшість паломницьких поїздок організовується релігійними організаціями, деякі паломники здійснюють подорож самостійно або ж користуються послугами турагенств, які розташовані в країні їх проживання, але ці організації не здійснюють супроводу в країну прибуття. Прибувши в країну здійснення паломництва, більшість паломників не знають як правильно себе поводити і яким чином організувати свій тур. Як показав аналіз, в Україні відсутня чітка організація прийому паломників і забезпечення їхнього перебування.

На нашу думку, в м. Умані доцільно було б створити організаційний центр (підпорядкований відділу туризму Уманської міської ради), який би забезпечував вирішення питань паломників з моменту їх прибуття на територію України і до моменту повернення на батьківщину (рис. 1.85). Враховуючи сучасні тенденції розвитку галузі, доцільним є розвиток центру на комплексній, програмній основі за підтримки Міністерства інфраструктури, Міністерства культури, Міністерства освіти та науки, інших міністерств та

відомств, банківських установ, вітчизняних й іноземних інвесторів, що дозволить залучити інвестиції в українську економіку. Крім того, центр забезпечення перебування хасидів в Україні має постійно співпрацювати з Всесвітнім союзом брацлавського хасидизму, Міжнародним благодійним фондом імені Рабі Нахмана та об'єднанням іудейських релігійних організацій для обміну інформацією, спільного планування діяльності та напрямів покращення перебування паломників на території країни.

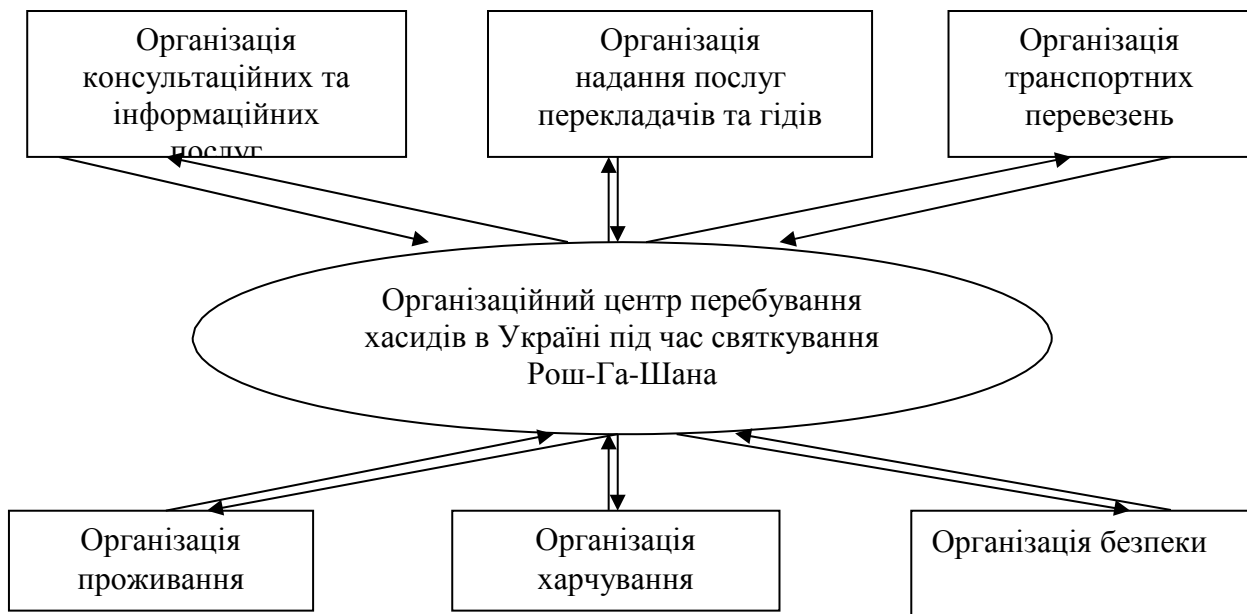

Рис. 1.85. Структура організаційного центру перебування хасидів в Україні під час святкування Рош-Га-Шана

Цьому центру мають підпорядковуватися певні підрозділи, які забезпечували б вирішення і координацію питань в межах своєї компетенції.

Створення такого центру дасть змогу не лише забезпечити комфортні умови перебування паломників, а й організувати взаємоналагодовану роботу всіх служб та збільшити доходи держави, отримані від перебування хасидів в країні, шляхом поповнення бюджетів різних рівнів. Однією з найбільших економічних проблем є тінізація прибутків, отриманих від паломників, які розподіляються між приватними особами, майже не надходячи в міський бюджет за рахунок якого і здійснюється облаштування міста, що змушує брати дотації. Все це призводить до того, що недофінансовані комунальні служби не в змозі виконувати навантаження, яке постійно збільшується, і не справляються з вчасним прибиранням території, вивезенням сміття, обслуговуванням каналізацій тощо.

Ефективна діяльність організаційного центру можлива за умови співпраці всіх його підрозділів. Якщо всі відділи будуть подавати оперативну інформацію до організаційного центру, де вона буде опрацьовуватись і надходити в інші відділи для забезпечення їхньої ефективної діяльності, то результат буде помітним.

Так, відділ організації консультаційних та інформаційних послуг, володіючи інформацією інших підрозділів, зможе надати якісну роз'яснювальну роботу паломникам, яка в свою чергу забезпечить ефективну діяльність цим підрозділам. Одним із завдань відділу з організації консультаційних та інформаційних послуг є забезпечення інформацією, яка стосується перебування паломників в святих місцях, ще до їхнього прибуття в Україну. Турист має бути ознайомлений з особливостями країни та поважати місцеві закони і звичаї.

Приймаючій стороні для планування перебування паломників теж потрібно мати інформацію:

- про основні цілі паломництва з боку духовних рекреантів, для розрахунку їхніх потреб;
- культурно-пізнавальні інтереси паломників для їх забезпечення. Здійснення інформаційно-рекламної діяльності через рекламні та інформаційні сайти, розповсюдження буклетів, які враховуватимуть специфіку організації, роз'яснення особливостей перебування та надання різних практичних рекомендацій спростить перебування паломників в країні.

На основі інформації, отриманої від відділу організації проживання, щодо кількості місць для проживання відділом організації консультаційних та інформаційних послуг може бути створена системи інтернет-бронювання житла, яка дозволить заздалегідь орендодавцям вирішити питання здачі житла в оренду і не користуватися послугами посередників у період приїзду хасидів, а паломникам, в свою чергу, бути впевненими, що в період перебування вони будуть забезпечені житлом. Впровадження системи Інтернет-бронювання на власній веб-сторінці дозволить скоротити час та зусилля як споживача так і власні ресурси. Так як використання Інтернет-бронювання набуває популярності серед споживачів готельних послуг вони, отримавши можливість скористатися Інтернет-бронюванням, можуть самостійно в будь-який зручний для себе час зарезервувати житло. Таким чином суб'єкт господарювання матиме змогу збільшити кількість

споживачів свої послуг не витрачаючи додатковий час і ресурси на зв'язок із підприємствами-посередниками.

З метою кращого ознайомлення клієнта з переліком і якістю послуг суб'єкта господарювання доцільним є надання візуальної інформації за допомогою розміщення віртуального туру на веб-сайті підприємства. Віртуальна екскурсія по об'єкту є досить переконливим і ефективним способом надання інформації клієнту, вона дозволяє йому «відчути» послуги.

Електронний маркетинг сьогодні є одним з головних способів ведення бізнесу в сфері послуг. Він допомагає не просто задовольнити інтереси споживача, але і зробити це сучасними, більш ефективними способами. Матеріалізація послуг з допомогою електронного маркетингу привертає увагу аудиторії, робить клієнтів дійсно зацікавленими у придбанні послуги, сприяє підвищенню цінності послуг в очах споживачів, а також зменшує ступінь розриву між очікуванням клієнта та реальним уявленням про послуги.

За рахунок впровадження Інтернет-технологій та комунікацій, які є невід'ємним елементом сучасного маркетингу та джерелом його подальшого розвитку, здійснюється вплив на маркетинг індустрії, що призводить до кардинальних змін у системі управління та сприяє її ефективній діяльності.

На відділ з організації надання послуг перекладачів та гідів покладається відповідальність за забезпечення професійних кадрів зі знанням паломницької специфіки та гідів-перекладачів, які мають знання у цій сфері. В залежності від інформації, яка буде надходити з відділу організації консультаційних та інформаційних послуг, центр буде приймати рішення яку кількість фахівців залучити для обслуговування паломників.

Відділ транспортних перевезень має відповідати за здійснення перевезень хасидів як з аеропорту до місця проживання паломників, так і в зворотному напрямку. Слід зазначити, що значна кількість паломників після святкування Рош-Га-Шана в м. Умані здійснюють поїздки і в інші міста, де знаходяться святині, тому необхідно враховувати забезпечення транспортних перевезень і за такими маршрутами. Для забезпечення якісного перевезення необхідно на цей період укласти договори з перевізниками і здійснювати контроль за перевезеннями.

Значна кількість власників автотранспортних засобів, в період масового прибуття хасидів, самостійно здійснюють перевезення, не маючи при цьому дозволів на даний вид діяльності, і, відповідно, не

сплачують податків. У 2017 році інвестори США погодились фінансувати 140 млн. дол. США на будівництво міжнародного аеродрому в м. Умань на базі колишнього військового аеродрому. Відповідна домовленість була досягнута в ході зустрічі американських інвесторів з міністром економіки України, що свідчить про те, що проект отримав підтримку українського уряду [136]. Поки що терміни реалізації проекту не встановлено, але наявність аеродрому в майбутньому в місті значно спростить переліт для паломників та роботу перевізників.

Питання проживання паломників у період святкування Рош-Га-Шана надзвичайно актуальне і не контрольоване, що підтверджує необхідність створення відділу з організації проживання паломників. У ході дослідження нами було з'ясовано, що готельного фонду в районі поселення паломників недостатньо, тому завданням працівників відділу має бути укладання договорів з місцевими жителями про надання житла в оренду паломникам. Відповідно, при наявності договору, власник житла повинен буде сплатити податок з отриманих доходів. При наявності договорів оренди нескладно буде провести моніторинг наявності місць для розміщення паломників, надати інформацію до відділу організації консультаційних та інформаційних послуг, які в свою чергу проінформують та запропонують паломникам житло, яке буде задовольняти їхні вимоги щодо розміщення та умов проживання.

Хасиди відповідно до своїх релігійних переконань вживають лише кошерну їжу, тому саме відділ організації харчування має забезпечувати організацію продажу такої їжі в районі паломництва та функціонування закладів громадського харчування в період масового паломництва, яких на даний період обмежена кількість.

Паломництво хасидів з різних країн до України вимагає гарантування безпеки перебування паломників на території країни шляхом налагодження міжнародної співпраці країн, що і має забезпечувати відділ з організації безпеки паломників. Нестабільна політична ситуація в Україні та військові дії, які тривають на Сході держави не зменшують потоки паломників до м. Умані через віддаленість території від антитерористичних дій. Задля гарантування громадської безпеки залучаються майже півтисячі поліцейських та щонайменше 15 ізраїльських правоохоронців, крім того долучено і новий підрозділ – тактичну поліцію, основним завданням якої є забезпечення правопорядку під час масових заходів.

Отже, як бачимо, на сучасному етапі в Україні сформований сегмент ринку паломницького туризму хасидів, який набуває все більшого розвитку. У зв'язку зі збільшенням кількості паломників виникає потреба в організації поїздок та забезпеченні комфортного перебування туристів в місці паломництва. Розвиток туристичної та релігійно-благодійної інфраструктури м. Умані неможливий без структурних реформ, які забезпечать надання паломникам цивілізованого рівня сервісу. Для цього необхідно створити сприятливий інвестиційний клімат для іноземних інвесторів, які готові вкласти інвестиції в конкретні інфраструктурні проекти. Тому завданням фахівців, відповідальних за даний сегмент туристичного ринку, є ефективна організація роботи на основі проведення маркетингових досліджень та чіткої роботи менеджерів.

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ ЧЕРКАЩИНИ

2.1. Інклюзивний туризм на Черкащині: стан, проблеми та перспективи розвитку

Інклюзивний туризм – туризм, доступний для всіх, туризм, який включає всіх. Іншими словами – включає у себе і людей нормальних фізичних можливостей, і людей з обмеженими фізичними можливостями. Основна мета такого туризму – забезпечити всім членам суспільства можливість рекреації. Для країн Західної Європи інклюзивний туризм сприймається не як благодійна допомога, а як реалізація права на подорож, яке мають всі, у тому числі і люди з обмеженими фізичними можливостями. Показово, що UNWTO протягом останніх років раз по раз акцентує саме «accessible» видаючи рекомендації і пропонуючи свої рішення проблем адаптації міського середовища до потреб людей з обмеженими фізичними можливостями. Тож варто зупинитись на істинному значенні терміну «інклюзивний туризм» – «Туризм для всіх» (а не лише для інвалідів) [163].

Шлях до нормалізації та повноцінного існування насамперед ускладнюють закорінені в суспільній свідомості стереотипи та упередження. А це призводить до суттєвого зниження життєдіяльності людей з інвалідністю, їх соціальної дезадаптації, обумовленої порушеннями в розвитку, труднощами в самообслуговуванні, в навчанні та спілкуванні з навколишнім світом. Сьогодні особливо гостро стоїть питання соціальної адаптації такої категорії населення, що залишається «відкритою» в усіх сферах суспільного життя.

В Україні література, присвячена питанню соціальної інтеграції людей з особливими потребами, переважним чином перебуває в площині педагогіки [164]. Завдяки ініціативі Всесвітньої туристської організації, яка присвятила 2017 рік темі інклюзивного туризму, проводиться немало конференцій (Умань, Херсон, Київ), створено Асоціацію «Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму». Також завдячуючи розвитку мережі інтернет, інформація про

здобутки людей з обмеженими фізичними можливостями (і на Параолімпіаді, й у звичайному житті) відома багатьом.

Вагомість значення наукових досліджень з питань розвитку інклюзивного туризму пояснюють необхідність вивчення цієї проблеми і з точки зору педагогіки, соціології, філософії, медицини, економіки.

Інклюзивний туризм є новим напрямком, що активно розвивається. Соціальна значимість інклюзивного туризму для людей з обмеженими можливостями здоров'я з кожним роком невинно зростає. Сучасне суспільство прагне створити умови розвитку людини незалежно від початкового стану його здоров'я.

Роль інклюзивного туризму полягає в розширенні середовища проживання (освоєння нових природних умов і нових видів життєдіяльності); оздоровчому впливі природного середовища та психофізичної активності на свіжому повітрі; підвищення життєвого потенціалу, придбання нового життєвого досвіду, освоєнні нових знань і умінь; зміні соціальної ситуації розвитку: кардинальній зміні обстановки, зміну і розширення кола спілкування; зміну соціальної ролі людини (підвищення рівня її соціалізації); підвищення науково-пізнавальної активності; поліпшення здоров'я за рахунок активізації фізичної активності, ароматерапії і спілкуванні з тваринами; взаємодії в групі, що складається з рівних за соціальним статусом людей; зміні ступеня негативного впливу захворювання чи дефекту на рівень життєвих можливостей; отримання навичок існування в умовах відриву від цивілізації.

Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй оголосила 2017 р Міжнародним роком сталого туризму в інтересах розвитку, тим самим нагадавши про потенціал, яким володіє туризм. Міжнародний рік націлений сприяти підвищенню ролі туризму в наступних п'яти ключових областях: інклюзивне і стійке економічне зростання; соціальна інклюзивність, працевлаштування і скорочення масштабів убогості; ефективне використання ресурсів, охорона навколишнього середовища та зміна клімату; культурні цінності, різноманітність і спадщина; взаєморозуміння, мир і безпеку [124].

В Україні лише починає розвиватися інклюзивний туризм, про що свідчать окремі об'єкти інфраструктури, але доки не відбудуться відповідні зміни у світогляді, йтиметься про окремі благодійні акції, а не про розвиток суспільства (і простору), комфортного для всіх. Тема розвитку інклюзивного туризму в Україні потребує ґрунтового дослідження у напрямках аналізу діяльності наявних

підприємств та організацій, трансформацій ментальності, основних напрямів міжнародного співробітництва [164].

Відповідно до Конституції України [62] людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Законом України «Про туризм» [3] забезпечуються основні способи та цілі державного регулювання в галузі туризму. Держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності. Реалізація державної політики в галузі туризму здійснюється шляхом виконання функцій в тому числі забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, інвалідів та малозабезпечених громадян шляхом запровадження пільг стосовно цих категорій осіб.

На туристичних ринках багатьох країн світу відбуваються значні зміни: до загального туристичного простору залучені люди з інвалідністю, а розробка спеціальних туристичних програм з урахуванням доступності для цієї категорії туристів створює рівні можливості для реалізації прав кожної людини на відпочинок. Туризм для такої категорії людей у нашій країні є порівняно новим напрямом діяльності, його соціальна значимість зумовлена, зокрема, тим, що кількість осіб із різними видами інвалідності зростає [154].

У світі чисельність інвалідів дещо варіюється за різними даними. Згідно з дослідженнями, проведеними Всесвітньою організацією охорони здоров'я, у світі близько 1 млрд. інвалідів [47]. Упродовж століть подорожі людей з вадами фізичного розвитку відбувалися виключно до релігійних центрів (з надією на одужання, у пошуках розуміння сенсу свого життя, з метою наблизитися до Бога). У XVIII-XIX ст. до релігійних центрів долучаються санаторно-лікувальні комплекси. Ці напрями існують і сьогодні, але у XX ст. туризм для людей з обмеженими можливостями збагачується іншими численними варіаціями. Технічний прогрес, розвиток міської інфраструктури наприкінці XX – поч. XXI ст. надав людям з обмеженими можливостями змоги вільно подорожувати не лише разом із супровідником, але й самотійно. Збільшення їх кількості на вулицях міст зумовило

переосмислення ставлення до них у суспільстві, відбувається «вихід назустріч» – люди починають замислюватися над тим, що і як вдосконалити для того, щоб комфортно стало всім. Україна лише починає розвиватися у відповідному напрямі: попри популярність теми через перемоги параолімпійців, ні будинки, ні вулиці міст, ні транспорт не пристосовані до потреб людей з обмеженими фізичними можливостями, лише деякі місця загального користування та об'єкти туристичної інфраструктури «доступні для всіх». Зазвичай такий стан речей можна пояснити багатьма чинниками, серед яких передусім називається економічний. Проте практика інших країн свідчить: якщо суспільство вважає щось за необхідне, то воно в будь-яких умовах віднаходить матеріальне забезпечення [164, с. 119].

У процесі суспільно-економічних досліджень феномена туризму для людей з інвалідністю дослідниками [154, с. 206-211] було проаналізовано понад 50 специфічних термінів. Ми підтримуємо їхню думку, що відсутність єдиного термінологічного апарату говорить про те, що приділяється мало уваги проблемам інвалідів. А це є одним із стримуючих факторів розвитку туризму для інвалідів. Проаналізувавши різні джерела інформації, науковці приходять до висновку, що, говорячи про туризм для інвалідів, за кордоном найбільш часто вживають такі поняття: «доступний туризм» (accessible tourism), «туризм для усіх» (tourism for all), «безбар'єрний туризм», «туризм для людей з обмеженими можливостями».

Отже, виникає потреба уточнити зміст і суть цих термінів. Ураховуючи семантичні особливості мови, вищенаведені терміни мають різні смислові відтінки, а тому їх не завжди можна вважати тотожними. Термін «туризм, доступний для усіх» закріплений у міжнародних нормативно-правових актах.

У 1991 р. Генеральна асамблея ЮНВТО прийняла резолюцію під назвою «Створення можливостей для туризму людям з обмеженими можливостями у дев'яності роки» (Creating Tourism Opportunities for Handicapped People in the Nineties), текст якої був у подальшому поновлений у 2005 р. у Дакарі (Сенегал) і названий «Туризм, доступний для усіх» (Резолюція A/RES/492(XVI)/10). А в Рекомендаціях прийнятих [188] на 20-й сесії Генеральної асамблеї ЮНВТО від 11 червня 2013 р. надано таке визначення: «туризм, доступний для усіх, – це форма туризму, що передбачає процес співробітництва учасників туристичного процесу, що дозволяє

людям, які мають потребу в доступі, зокрема пов'язану з мобільністю, зором, слухом і когнітивними функціями, функціонувати незалежно, справедливо та доступним шляхом, надання їм розробленого на принципах універсального дизайну продуктів туризму, послуг та середовищ».

Досліджуючи проблему розвитку інклюзивного туризму, вчені отримують наукові результати на основі яких роблять висновки: «туризм, доступний для усіх», або доступний туризм, передбачає доступність туристичних об'єктів і установ щодо пристосування та адаптації інфраструктури для людей з обмеженими фізичними можливостями (інвалідів та осіб, що їх супроводжують, тимчасово маломобільних груп населення, літніх людей, осіб із дитячими візочками та ін.) [154; 47].

Основою доступного туризму є універсальний дизайн в архітектурі, принципи якого були сформульовані і реалізовані під керівництвом архітектора Рона Мейса з колегами у NCSU (NCSU – North Carolina State University, Державний університет Північної Кароліни). Універсальний дизайн описаний як «дизайн усіх виробів та умов, що максимально придатний до використання усіма людьми і не потребує будь-якої адаптації чи спеціального проектування». Доступне середовище, створене за принципами універсального дизайну, життєво необхідне 10% населення усього світу, в ньому мають потребу 40% населення і він зручний для усіх. Згідно з позицією Центру з питань універсального дизайну у NCSU принципи можна застосовувати для оцінки наявного дизайну, спрямування процесу подальшого розвитку дизайну та навчання дизайнерів, споживачів використовувати товари та умови оточуючого середовища за більш придатними характеристиками. Рон Мейс сформулював сім основних принципів універсального дизайну. Австралійський учений Саймон Дарсі у науковій статті «Загальнодержавний життєвий підхід до туризму» (2009 р.) дає такий опис: «доступний туристичний продукт передбачає збільшення кількості туристичних напрямів, продуктів та послуг, що є доступними для усіх людей незалежно від їхніх фізичних обмежень, інвалідності чи віку». У свою чергу, Є. Ліханос, О. Байдаков зазначають, що «доступний туризм» асоціюється, зокрема, з фінансовою доступністю. Але для людей з інвалідністю особливу значимість має саме питання доступності фізичної. Таким чином, «доступність» у цьому контексті має більш широке трактування [120].

Термін «доступний туризм» найчастіше характеризується як послуга в галузі туризму для усіх категорій споживачів незалежно від віку, фізичних можливостей конкретної людини або наявності інвалідності. Водночас доступним туризмом часто називають малобюджетні тури. Цей термін має більш широке, неоднозначне трактування. Ще одне популярне визначення: безбар'єрний туризм (accessible tourism) – це туризм, доступний для усіх незалежно від постійних або тимчасових обмежень фізичних можливостей. Як вважає один із найвідоміших західних пропагандистів і основоположників цього виду туризму Скотт Райн, безбар'єрний туризм – це насамперед соціальна інтеграція людей з обмеженими можливостями у сучасне суспільство. Серед праць зарубіжних учених особливий інтерес викликає дисертаційне дослідження Д. Смирнової, яка зазначає, що безбар'єрний туризм – це переміщення осіб із постійно або тимчасово обмеженою здатністю до мобільного пересування та осіб, що їх супроводжують, на територію, відмінну від постійного місця проживання, які мають усі необхідні ресурси для здійснення цілей подорожі. Водночас безбар'єрний туризм – це діяльність підприємств туристичної (і суміжних із нею) індустрії, спрямована на формування і продаж комплексного туристичного продукту, що відповідає додатковим потребам окремих маломобільних категорій туристів (з урахуванням їхнього фізичного і психологічного стану здоров'я), а також людей, які їх супроводжують [130]. Безбар'єрний туризм [130], інтуїтивно сприймається як поняття, яке вказує на усунення/адаптацію саме фізичних бар'єрів. Однак останні можуть мати й економічний, і психологічний, і соціальний характер.

Отже, ми підтримуємо думку дослідників [130; 120; 5], що безбар'єрний туризм – це процес розвитку туризму, що передбачає доступність туризму для широкого кола туристів, не тільки виключно для туристів з інвалідністю, а й для людей із тимчасовими фізичними обмеженнями, їхніх опікунів, членів їхніх сімей, літніх людей. Головною особливістю організації безбар'єрного туризму є урахування всіх потреб та поєднання потреб усіх категорій споживачів, що беруть участь у подорожі.

Аникеева О.А. пропонує використовувати термін «інклюзивний туризм» (від фр. «включає у себе», лат. include – «укладаю», «включаю»), що означає процес розвитку туризму, який передбачає доступність туризму для усіх щодо пристосування інфраструктури туристичних центрів і об'єктів туристичного показу до різних

потреб усіх людей, зокрема інвалідів, літніх осіб, їхніх опікунів та членів сімей, людей із тимчасово обмеженими можливостями, сімей із маленькими дітьми [5, с. 17].

Ряд вчених зазначає, що інклюзивний туризм ототожнюють із поняттям «усе включено» (all inclusive), коли турпакет містить певний комплекс туристичних послуг [5, с. 19]. Але цей термін поки що не отримав широкого поширення.

Розрізняють також «реабілітаційний туризм» і «лікувально-оздоровчий» туризм для інвалідів. Такі підходи до визначення туризму для інвалідів розглядаються у контексті реабілітації, оздоровлення, лікування. Туризм для інвалідів часто ототожнюють із лікувальним чи медичним туризмом. Хоча характер втручання у кожному з цих самостійних, на нашу думку, видів туризму різний. Дослідники розглядають туризм для людей з інвалідністю не тільки з погляду реабілітації та лікування, а й із позиції рекреації, відпочинку, активного туризму. Фахівцями також вживаються такі поняття, як «туризм для людей з особливими потребами», «туризм для людей з обмеженими фізичними можливостями». Усі ці терміни, на думку [9], є синонімами й означають доступність туризму щодо пристосування туристичної інфраструктури й об'єктів туристичного показу до потреб інвалідів та маломобільних груп населення (людей із тимчасово обмеженими можливостями).

О. Анікеєва, Ю. Анісімова відзначають, що на туристичному ринку можна знайти різні пропозиції для людей з інвалідністю: «подорожі для інвалідів», «паратуризм», «інвалідний туризм», «туризм глухих», «туризм сліпих» [5, с. 29].

С. Євсєєв вводить поняття «адаптивний туризм», розуміючи його як туризм для інвалідів та осіб із відхиленнями у стані здоров'я, новий вид адаптивної рухової реакції, фізичної реабілітації, оздоровлення і соціальної інтеграції зазначеної категорії людей [40].

На думку авторів, головною метою соціального туризму є створення умов для подорожей інвалідам, пенсіонерам та ін. [10; 9]. Підтримуючи думку вище згаданих дослідників, що у певному сенсі туризм для людей з інвалідністю є частиною соціального туризму – це два взаємопов'язаних види надання можливості користування туристичними послугами соціально незахищеним категоріям людей, які потребують пільг соціального характеру.

Соціальний туризм – це туризм, субсидійований із держави, одним із яких є створення пільг та умов для подорожі інвалідам, пенсіонерам та іншим незахищеним верствам населення, але

виокремлюємо туризм для інвалідів як самостійний вид туризму. Наявність усіх цих пропозицій і різноманіття термінів говорить про те, що досі єдиного визначення, закріпленого у нормативно-правових документах, а значить, і відображення багатогранності та специфіки цього виду туризму немає. В Україні для його визначення найчастіше використовують поняття «туризм для людей з обмеженими можливостями», «туризм неповносправних», «туризм для людей з інвалідністю», «адаптивний туризм». Суть цих визначень зводиться до того, що в них розглядається вид туризму, розрахований на людей з обмеженими можливостями здоров'я. Аналіз законодавства та наукової літератури щодо туризму показав, що в Україні нині не існує загальноприйнятого визначення туризму для людей з інвалідністю, а наявні підходи до його визначення не мають глибокого дослідження, яке розкривало б сутність цього явища. В Україні понятійний апарат у галузі туризму для людей з інвалідністю не закріплений у нормативних актах або законах. Лише в Законі України «Про туризм» (ст. 4) [3] за видом туризму розрізняють, зокрема, туризм для інвалідів. Водночас варто вказати на відхід у Європі від терміна «інвалід» (англ. *invalid*), у вживання вводиться поняття «люди з обмеженими можливостями», або «люди з особливими потребами». Ми підтримуємо думку щодо можливого використання поняття «людина з обмеженими можливостями здоров'я».

Сучасні науковці [96; 8] досліджують еволюційне правове забезпечення розвитку інклюзивного туризму. Основною метою державної соціальної політики щодо розвитку інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму, захисту та підтримки осіб з інвалідністю в Україні має бути забезпечення рівних можливостей та реалізація конституційних прав цієї категорії громадян, створення сприятливих правових, політичних, соціально-економічних, медичних, психологічних, організаційних умов і гарантій для забезпечення людського розвитку та інтеграції у суспільне життя. З іншою боку надзвичайно важливим є особиста активна громадянська позиція людей, що мають інвалідність. Їх безпосередня участь у розбудові відкритого суспільства сприятиме підвищенню рівня життя як їх особисто так і інших вразливих категорій населення.

Подорож як соціальне явище виникло в епоху первісної людини і довгий час було умовою існування і розвитку людства. У даний час подорожі продовжують залишатися затребуваним видом соціальної практики. Це дозволяє вважати подорож

соціокультурним універсальним елементом та основою туризму. Порівняльно-історичний аналіз свідчить про те, що туризм як соціальне явище (в сучасному розумінні цього слова) виник більше 2-х тисяч років тому і в процесі інституціоналізації пройшов ряд етапів.

Дослідник Ахметшин А. [8] зазначає, що на першому етапі розвитку туризм існував у формі соціальної практики. Другий етап почався в середині XIX століття, коли підвищення матеріального добробуту населення, науково-технічний прогрес і поява такого соціального феномену, як оплачувана відпустка, дали потужний поштовх розвитку масового туризму, що супроводжувалося створенням туристських організацій. На даному етапі сектор туристичної діяльності стала контролювати держава, що зумовило створення нормативно-правової бази туризму. Наступний етап розпочався в середині XX століття і відзначився появою міжнародних асоціацій туристських організацій. У 1975 р була утворена Всесвітня туристична організація, що дозволила створити єдиний загальносвітовий соціальний простір туризму. Туризм став соціальним інститутом світового рівня [8].

У нашій державі регулює відносини, пов'язані з організацією і здійсненням туризму саме Закон України «Про туризм» [3]. В ньому визначено загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туристичної діяльності. На сьогодні існує велика різноманітність визначень туризму, причому відмінність підходів у трактуванні цього явища демонструють не тільки окремі вчені, але й туристичні організації.

Відповідно до Закону України «Про туризм», залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі, їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак існують такі види туризму: дитячий, молодіжний, сімейний, для осіб похилого віку, культурно-пізнавальний, спортивний, релігійний, екологічний, підводний, гірський, пригодницький, мисливський, автомобільний, самодіяльний та для людей з інвалідністю. Удосконалення нормативних засад, упровадження інноваційних технологій, демократизація підходів в організації освітнього процесу для осіб з інвалідністю, їхнього психолого-педагогічного, медико-соціального супроводу, забезпечення архітектурної доступності до загальноосвітніх навчальних закладів різних типів передбачено Конвенцією про права інвалідів, Стандартними правилами забезпечення рівних можливостей для інвалідів, Планом дій Ради

Європи щодо сприяння правам і повній участі людей з обмеженими в суспільстві: покращення якості життя людей з обмеженими можливостями в Європі, Принципами універсального дизайну прийнятими у 1997 р, Закони України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про соціальні послуги» та «Про реабілітацію інвалідів в Україні», Указом Президента України N 1845/2005 «Про заходи щодо створення сприятливих умов для забезпечення соціальної, медичної та трудової реабілітації інвалідів», Постановою Кабінету Міністрів України №784 від 29 липня 2009 р. «Про затвердження плану заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009-2015 роки «Безбар'єрна Україна» та іншими нормативно-правовими документами.

Відповідно до статті 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист [2].

Розрізняють 5 категорій інвалідів з наступними порушеннями: фізичні недоліки, а саме порушення опорно-рухового апарату; порушення інтелекту і психічні захворювання; порушення функцій слуху (глухі та слабочуючі); порушення функцій зору (сліпі та слабозорі); порушення роботи внутрішніх органів тобто інваліди по «загальному» захворюванню (цукровий діабет, бронхіальна астма, онкохворі та інше) [48].

У статті 4 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [2] зазначено, що діяльність держави щодо інвалідів виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей на рівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті.

У Законі України «Про туризм» поняття «соціальний туризм» не розглядається. При цьому у Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму» від народних депутатів України М. Томенка, А. Артеменка та А. Романової

зазначено [105], що у системі світового туристського розвитку особливе і значне місце на сьогодні відводиться інклюзивному туризму (туризму для осіб з інвалідністю або з обмеженими можливостями здоров'я), який знаходиться у структурі соціального туризму та в Україні практично не розвинений. В обґрунтуванні зазначено, що соціальний туризм – це подорожі, що субсидуються із джерел позабюджетного фінансування та за рахунок коштів, що виділяються з державного бюджету на соціальні потреби. Дана концепція реалізована на практиці у багатьох високорозвинених країнах світу, серед яких: Швейцарія, Німеччина, Франція, активно розвивається соціальний інклюзивний туризм і в Росії.

Інклюзивний туризм для осіб з інвалідністю – це сучасний вид туризму, який дозволяє включити в туристичну діяльність будь-яку людину, незалежно від її фізичних можливостей, з урахуванням особливостей її фізично-психологічного стану і розглядається він, насамперед, як потужний засіб активної реабілітації, який структурно включає в себе медичні, психологічні, педагогічні, фізичні, професійні, трудові, фізкультурно-спортивні та соціально-побутові заходи [105].

Реалізація політики щодо інтеграції осіб з інвалідністю у суспільство на сучасному етапі потребує забезпечення максимально зручних умов життя і побуту людей з обмеженими фізичними можливостями, зокрема створення «безбар'єрного» середовища, в якому зазначена категорія громадян матиме можливість без ускладнень користуватися усіма елементами інфраструктури, відвідувати будь-які об'єкти житлового та громадського призначення, вільно пересуватися транспортом, користуватися засобами зв'язку та мати доступ до інформації. Рух у напрямку впровадження принципів універсального дизайну в Україні розпочався з прийняття Конвенції про права інвалідів 16 грудня 2009 року і Факультативного протоколу до неї, серед головних принципів якої – повне залучення в суспільство людей з обмеженими можливостями, повага до особливостей людей з інвалідністю, рівність можливостей та доступність, а 6 березня 2010 року ці договори набули чинності на території України [60]. Та незважаючи на це сьогодні гостро постало питання впровадження інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму згідно з Конвенцією ООН про права інвалідів. Науковці визначають інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм як систему заходів спрямованих на відновлення та розвиток фізичного, соціального,

духовного, творчого та інтелектуального рівня життєдіяльності особи з урахуванням фізичних та психічних можливостей для сприяння її інтеграції в суспільство.

Ми підтримуємо думку [96, с. 418] що, не повинно залишатись без уваги і те, що із загальної кількості в українському суспільстві громадських об'єднань, яких налічується близько 18 тис., понад 900 організацій зосереджують свою діяльність на проблемах осіб з обмеженими можливостями. Найбільш тривалий час в Україні діє Українське товариство сліпих та Українське товариство глухих. Нині активно ведуть роботу Всеукраїнська організація інвалідів «Союз організацій інвалідів України», «Національна Асамблея інвалідів України». Активно діють фонд «Крок за кроком», «Всеукраїнська громадська організація наукового товариства інвалідів», Всеукраїнська громадська організація «Коаліція захисту прав інвалідів та осіб з інтелектуальною недостатністю», Всеукраїнський фонд соціальної допомоги інвалідам з вадами слуху, благодійне товариство допомоги особам з інтелектуальною недостатністю «Джерела», міжнародний благодійний фонд, що надає допомогу та опіку дітям-інвалідам Чорнобиля, фонд Віктора Пінчука, благодійна організація для людей з обмеженими можливостями «Життя без обмежень» та ін.

Для України розвиток повноцінного інклюзивного туризму є неможливим без розвитку не лише відповідної інфраструктури, але і волонтерського руху, налагодження системи навчання волонтерів, комунікацій між тими, хто потребує допомоги, і тими, хто може її надати [164, с. 126].

У системі світового туристського розвитку особливе і значне місце на сьогодні відводиться інклюзивному туризму [47], який знаходиться у структурі соціального туризму та в Україні, на жаль, практично не розвинений.

Інклюзивний туризм – це сучасний вид туризму, який дозволяє включити у туристичну діяльність будь-яку людину, незалежно від її фізичних можливостей та за умови забезпечення доступності до об'єктів туристичної інфраструктури.

На жаль, в Україні туристи з інвалідністю практично позбавлені таких послуг. Повіdomляють Комунальний заклад «Черкаський обласний центр медико-соціальної експертизи Черкаської обласної ради» [47].

Сьогодні в державі дуже часто говорять про доступність, маючи на увазі пандуси та транспорт для інвалідів, хоча в Європі

вважають, що доступність, це не тільки можливість безперешкодного пересування, а в першу чергу – це створення середовища, в якому людина з інвалідністю комфортно б себе почувала, могла спілкуватись, навчатись та працювати. Європа та світова спільнота давно вже стали на шлях активного розвитку «інклюзивного туризму для інвалідів», бо розуміє його незрівнянний внесок у процеси соціальної адаптації та соціалізації осіб з особливими потребами у суспільство.

На сьогоднішній день, перспективними напрямками розвитку інклюзивного туризму є: лікувально-оздоровчий, культурно-пізнавальний, сімейно-молодіжний, професійно-трудоий та не олімпійського фізично-спортивного спрямування. Хоча держава піклується інвалідами (реабілітаційні центри, параолімпійський рух, санаторії, курорти, тощо), але значна частина категорії інвалідів все ж знаходиться вдома наодинці зі своїми проблемами. Та і фактично, інваліди в параолімпійському русі приймають участь тільки до 40 років, а далі людина з інвалідністю вимушений підтримувати своє здоров'я самостійно, без належного контролю спортивних тренерів і спеціалістів по проведенню тренувань, без спортивних тренажерів і знарядь.

Враховуючи те, що в державі з'явилась нова категорія інвалідів – учасники та постраждалі внаслідок АТО, інклюзивний туризм може стати для них потужним засобом реабілітації, можливістю оздоровлення, спілкування з людьми, ліквідації наявних психологічних бар'єрів, отримання психологічного задоволення від занять руховою активністю і праці та відчувати себе активним, потрібним, відчувати жагу до життя.

Комунальний заклад «Черкаський обласний центр медико-соціальної експертизи Черкаської обласної ради» спільно з обласними громадськими організаціями інвалідів провів анкетування [47] серед осіб з інвалідністю щодо розвитку інклюзивному туризму, як одного із видів реабілітації. В анкеті було запропоновано десять питань, на які дали відповідь 2883 особи з інвалідністю.

На питання «Чи вважаєте Ви активні види реабілітації корисними?», позитивно відповіли 88,6 % респондентів.

На питання «Чи є у Вас бажання займатися активними видами реабілітації?», позитивно відповіли 89,6 % респондентів.

На питання «Чи хотіли б Ви займатися різними видами туризму, що мають оздоровчо-соціально-реабілітаційний характер?», позитивно відповіли 96,6 % респондентів.

На питання «Чи вважаєте Ви за необхідне включити до індивідуальної програми реабілітації інваліда (ІПР) інклюзивний туризм, як один з видів соціально-психологічної та фізичної реабілітації?», позитивно відповіли 75 % респондентів.

Згідно даного анкетування встановлено, що особи з інвалідністю, в переважній більшості, бажають активно займатися даними видами туризму з урахуванням розвитку та впровадження – інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму, як одного з активних видів реабілітації та бажають включення його до індивідуальної програми реабілітації (ІПР). Висновки щодо доцільності включення Інклюзивного туризму до ІПР інваліда надали директор Інституту спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України доктор пед. наук, професор, член-кореспондент НАПН України В. В. Засенко. та директор Державної установи «Український державний науково-дослідний інститут медико-соціальних проблем інвалідності МОЗ України», доктор мед. наук, професор, заслужений лікар України А. В. Іпатов.

При цьому в Україні гостро постає питання не лише транспортної доступності та адаптації туристичних маршрутів, а й відсутності нормативно-правового забезпечення, системи методичного супроводу, системи підготовки фахівців, державного фінансування тощо.

Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», який діє з 2005 року, давно вимагає внесення сучасних змін та доповнень, адже в країні з'явилася нова категорія громадян – це учасники та постраждалі внаслідок АТО, зазвичай молоді, активні люди, які прагнуть до активного способу життя та спілкування, це і стало рушійною силою для розробки та впровадження нових видів реабілітації, а саме інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму. Адже, туризм – вид реабілітації, який може реально допомогти відновитись, покращити психологічно самопочуття, перестати фіксуватися на своїх соматичних відчуттях, і, залучаючись до ритму розпорядку, вийти з важкої стресової ситуації, пов'язаної з травмами і наслідками лікування [47].

Черкаське представництво ВСГО «Конфедерація ГОІ України», ВСГ «ВНПО Інклюзивного туризму інвалідів і Чорнобильців України», Черкаські осередки ВГОІ «Чорнобиль-Єдність»,

всеукраїнська чорнобильська спілка інвалідів МВС України звернулись до народних депутатів Томенко М. В., Артеменко А. В. та Романової А. А. щодо проекту Закону про внесення змін до деяких Законів України щодо Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму, який був зареєстрований [105] 18.03.2016 р. за № 4271 та розглядається в Головному комітеті ВРУ у справах ветеранів, учасників бойових дій, учасників АТО та людей з інвалідністю та інших комітетах: комітет з питань охорони здоров'я, комітет з питань Європейської інтеграції, комітет з питань науки та освіти, з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму, комітет з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення [47].

Впродовж 2015–2017 років фахівцями КЗ «Черкаський обласний центр медико-соціальної експертизи ЧОР» було зареєстровано 22 авторських права по впровадженню різних видів інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму, який має декілька десятків різновидів. У травні 2016 року була створена та зареєстрована Асоціація «Інклюзивного Реабілітаційно-Соціального Туризму», засновниками якої стали: КЗ «Черкаський обласний центр медико-соціальної експертизи ЧОР» під керівництвом головного лікаря – головного експерта канд. мед. наук, професора, академіка УАН, Заслуженого лікаря України Лепського В. В., Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» – директор, Заслужений працівник культури, Лауреат Державної премії України Полтавець Василь Іванович, Шевченківський національний заповідник м. Канів – генеральний директор Піняк Мар'ян Володимирович, Національний дендрологічний парк «Софіївка» – директор член-кор. НАН України, професор, доктор наук Косенко І. С., Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини – ректор, доктор пед. наук, професор, заслужений працівник освіти України Безлюдний Олександр Іванович, Громадська спілка «Всеукраїнське науково-практичне об'єднання Інклюзивного туризму інвалідів і чорнобильців України» – голова представництва ВСГО «Конфедерація громадських організацій інвалідів України» в Черкаській області Заслужений працівник соціальної сфери, полковник у відставці ЗСУ Каштан С. М., Благодійний фонд «Підтримки програм соціального захисту осіб постраждалих від аварії на ЧАЕС та інвалідів» виконавчий директор О. Ф. Березовська.

Рис. 2.1. Перший міжнародний науково-практичний симпозіум «Актуальні проблеми впровадження Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні»

27-29 жовтня 2016 року в м. Умань Черкаської області був проведений перший міжнародний науково-практичний симпозіум на тему «Актуальні проблеми впровадження Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні», в резолюцію якого було внесено створення науково-дослідного Інституту Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму та

Національного комітету України з Інклюзивного туризму (рис. 2.1).

У Черкаській області були проведені декілька Інклюзивних реабілітаційно-соціальних турів (м. Умань, м. Канів), які ще раз довели актуальність та зацікавленість людей із інвалідністю в розвитку нових видів реабілітації. Також були розроблені 20 різноманітних турів по історичним куточкам Черкащини, в тому числі і для інвалідів-візочників.

Отже, хочеться наголосити, що туризм являється унікальним явищем для реабілітації людей із обмеженими можливостями та включає в себе як пізнавальний процес, так і дає можливість повноцінної соціалізації. Процес цей взаємовигідний – всі люди потребують спілкування, підтримки, а інколи інвалід своїм прагненням до життя, волею, може надихнути здорову людину до кращого сприйняття і осмисленого прожиття кожної хвилини життя.

Сфера туризму та курортів стає однією з основних галузей, що впливає на загальний стан і тенденції світової економіки.

Тому, враховуючи вплив туризму на розвиток держави необхідно сказати, що саме така сила повинна інтегровано відображатись на розвитку інклюзивного туризму.

У сучасному світі українці з інвалідністю не можуть існувати без сторонньої допомоги. Вони обмежені в доступі до об'єктів соціальної інфраструктури, а також через тотальні «архітектурні» перешкоди, більшість з них не може відвідувати громадські місця, установи культури, крамниці, аптеки, користуватись транспортом, працювати, вести повноцінне життя. Завданням цивілізованого громадянського суспільства є інтеграція цієї верстви населення в

соціум. Завдяки цьому, на ринку рекреаційних послуг з'явиться кілька мільйонів нових споживачів, які шукатимуть можливості задоволення власних потреб.

Отож, надзвичайно актуальною є підготовка технічної інфраструктури та працівників туристичних фірм, готелів, ресторанів, турбаз і відпочинково-рекреаційних зон до прийому нової категорії споживачів. Задовольнити туристичні потреби даної категорії населення не просто. Самостійно подолати ці труднощі не в змозі ні туристичні фірми, ні готелі, ні екскурсіводи. Ідею доступності міста та підходи до її реалізації слід пропагувати комплексно. Лише у такому разі туристи з інвалідністю матимуть змогу подорожувати. Розвиток туризму для осіб з інклюзією, розробка туристичних програм з урахуванням доступності створюють рівні можливості для реалізації права на відпочинок кожної людини.

Основні принципи організації турів для осіб з інклюзією: особи з інвалідністю мають продовжувати жити у своєму середовищі і вести, за необхідної підтримки, звичайний спосіб життя; вони мають брати участь в ухваленні рішень на всіх рівнях, що стосуються як загальних справ, так і всіх справ, які мають для них особливе значення; повинні отримувати необхідну допомогу в межах звичайних систем освіти, охорони здоров'я, соціальних служб тощо; мають брати активну участь у загальному соціальному й економічному розвитку суспільства, а їхні потреби повинні враховуватися у національних планах розвитку.

Негативні чинники організації турів для осіб з інклюзією [116]: брак спеціалізованих туристичних бюро; брак пропозицій відповідно до потреб осіб з інвалідністю; недостатня кількість баз, пристосованих до потреб таких туристів; брак віри у продавців послуг щодо можливості створення попиту; брак відповідної підтримки з боку держави і соціальних фондів. Брак пропозицій дає зворотну реакцію – брак інтересу з боку осіб з інвалідністю. Організація подорожі для людей з інклюзією потребує ретельної підготовки. На першому етапі слід зібрати повну інформацію про маршрут чи місце призначення. Саме з цим допомогти повинні туристичні компанії, які є важливою сполучною ланкою між клієнтом і постачальником.

Однією із найважливіших умов розвитку інклюзивного туризму є безпека туризму. Як свідчить аналіз сучасних підходів до трактування категорії безпеки туризму, у вітчизняній та й зарубіжній

науці наразі не розроблено не лише загального підходу у цьому напрямку економічних досліджень, але й не зовсім чітко виділені головні концепції трактування безпеки туризму, її принципів, факторів та структурно-функціональних особливостей; недооцінений також регіональний рівень дослідження. Очевидно, одним із першочергових завдань для вирішення зазначеної проблеми має бути обґрунтування теоретико-методологічних основ дослідження гарантування безпеки туризму в регіоні на основі аналізу та узагальнення наявних підходів у вітчизняній та зарубіжній науці.

Безпека туризму – це стан функціонування туристичної сфери певного регіону (держави) у визначений період часу, що характеризується відсутністю загроз і таким поєднанням туристичних ресурсів та інфраструктури, яке дозволяє забезпечити стабільний розвиток конкретної територіальної рекреаційної системи у майбутньому [116]. Дослідники, що вивчають питання розвитку туризму, базуючись на наявних у вітчизняній та зарубіжній науці підходах, пропонують виділяти три елементи безпеки туризму:

- безпека туристичного бізнесу (економічна безпека туризму);
- безпека туристичних об'єктів (дестинацій);
- безпека в туризмі (безпека туристів).

Перший елемент найчастіше розглядається в економічних дослідженнях на рівні галузі або конкретних туристичних підприємств.

Другий елемент перебуває у центрі уваги екології та географії, причому розглядається переважно деструктивний антропогенний вплив на природні туристичні ресурси і об'єкти.

Третій елемент є центральним у дослідженнях методики організації подорожей різних видів активного туризму і може мати певне значення також для туристичного страхування.

Безпечність подорожей дітей з обмеженими можливостями, найдоцільніше розглядати у рамках соціальної безпеки туризму в регіоні, як стан функціонування регіональної туристичної системи, що характеризується захищеністю усіх її підсистем (туристів, туристичних підприємств та дестинацій) від зовнішніх та внутрішніх загроз соціального характеру, а також здатністю адекватно реагувати на виклики і забезпечувати формування стійкого стратегічного потенціалу розвитку туризму в умовах соціалізації економіки регіону [82, с. 145].

Очевидно, що розвиток адаптивного туризму висуває особливі вимоги до безпеки туристичних груп, адже саме для цього виду туризму характерний максимальний акцент, власне, на безпеку туриста, на відміну від безпеки туристичних організацій, об'єктів (дестинацій).

Сприятливим фактором впровадження є українська ментальність, яка передбачає чуйність до людського горя і, відтак, готовність, апріорі, до формування співдружного середовища.

Створення дружнього середовища збільшить туристичну привабливість України, адже 7% туристів світу – люди з особливими потребами. Формування повноцінного цивілізованого суспільства передбачає залучення і активізацію всіх його верств, включаючи осіб, можливості яких помітно, але відносно обмежені.

Відповідно до рекомендацій з доступного туризму UNWTO 2016 року, де вказані відповідні заходи, що дозволяють забезпечити людям з інвалідністю рівний з іншими громадянами доступ до навколишнього середовища, транспорту, засобів інформації і комунікації, в т. ч. комп'ютерних систем та інформації і комунікаційних технологій, а також інших послуг громадського користування [163].

В організації доступного туризму для всіх як форми туризму, яка включає в себе процес співпраці між різним учасниками сфери туризму, які дозволяють людям з особливими потребами отримати доступ, включаючи мобільну, візуальну, слухову і когнітивну складові доступності, функціонувати незалежно, на рівних умовах з почуттям власної гідності через надання універсальних туристичних продуктів, послуг.

Доступність повинна бути забезпечена всіма складовими системи надання туристичних послуг, зв'язком між туристичними об'єктами, послуги та розваги повинні бути добре перевірені і злагодженими. Система надання туристичних послуг повинна включати: систему управління в сфері туризму; інформація для туристів і реклама.

Система управління в сфері туризму в Україні повинна зосередити свою діяльність на реалізації принципів доступності туризму. Органи управління в сфері туризму і адміністрація з питань туризму повинні розробити стратегію розвитку доступного туризму, в якій вказано ряд принципів і причин, що пояснюють, чому доступність важлива в сфері туризму. В результаті це дасть можливість оцінити існуючі послуги і виявити ті, де необхідні зміни.

Концепція доступної туристичної території (регіону, населеного пункту, району, міста, села та селища) повинна включати в себе необхідні зручності, інфраструктуру і транспорт, щоб створити різноманітну, доступну і сприятливу обстановку. Необхідно стежити, щоб туристичні об'єкти або заклади розміщення, розташовані в регіонах, де відсутній доступний транспорт, відповідне довкілля та зв'язок з іншими туристичними об'єктами, не рекламувалися як доступні.

Інформація для туристів і реклама повинні містити чітку інформацію про доступність послуг і зручностей, бажано з використанням міжнародних символів, які легко зрозуміти.

У місцях, де приймають туристів (місцях призначення), повинен бути доступний список всіх допоміжних сервісів для туристів з інвалідністю. Список таких сервісів, як правило, повинен включати послуги з ремонту та заміни протезів і устаткування, ветеринарні клініки для собак-поводирів, а також пункти надання спеціалізованої медичної допомоги.

Системи бронювання повинні володіти всією необхідною інформацією про ступінь доступності зручностей та послуг, які пропонуються людям з інвалідністю для того щоб покращити процес вибору та бронювання. Системи бронювання повинні бути доступними, для того щоб будь-який турист міг користуватися ним самостійно.

Міське середовище і архітектура повинні відповідати відповідним рекомендаціям щодо організації доступності туристичних об'єктів. Паркувальні місця повинні бути розташовані як можна ближче до входу / виходу в туристичний об'єкт. Мають бути обладнані спеціальні парковки для людей з обмеженою мобільністю, позначені відповідним чином.

Комунікація – використання мови жестів, шрифту Брайля, збільшувальних форматів і інших альтернативних методів, засобів і підходів до комунікації, обраних людиною з інвалідністю для спілкування, має бути прихильно прийнято обслуговуючим персоналом. Телефони та інші засоби зв'язку загального користування (інтернет, факс) повинні бути встановлені так, щоб ними могли скористатися всі клієнти, незалежно від їх зросту, мобільності або сенсорних проблем. З цієї точки зору необхідно враховувати висоту розміщення, простір для підходу, посилення звуку і формати подачі інформації.

Інформаційні показники – Інфокіоск, стійки реєстрації, місця продажу квитків повинні бути чітко позначені та розташовані якомога ближче до входу в будівлю. Пожежна сигналізація повинна випускати і візуальні, і звукові сигнали. Необхідно вжити всіх можливих заходів, щоб люди з інвалідністю могли вільно переміщатися по території туристичного об'єкта.

У багатоповерховому будинку повинно бути достатня кількість ліфтів з широкими дверними отворами, які дозволили б людині на інвалідному візку заїхати всередину і легко рухатися. Скрізь, де це необхідно, повинні бути встановлені пандуси, ліфти або підйомники. Скрізь, де це можливо, постачальники туристичних послуг повинні забезпечувати людям з інвалідністю відповідну інфраструктуру і сервіс. Додаткові витрати, необхідні для забезпечення доступності послуг та споруд, не мають на увазі підвищення цін для людей з інвалідністю.

Пасажирський транспорт, в т. ч. приватні автомобілі, які здаються в оренду, автобуси, таксі, трамваї, фунікулери (канатні дороги), поїзди, пороми і круїзні кораблі, повинні бути створенні так, щоб бути безпечним, комфортним і рівно доступними для людей з інвалідністю або обмеженою рухливістю.

Засоби розміщення повинні мати у своєму розпорядженні достатню кількість номерів для людей з інвалідністю, якими вони зможуть користуватися без сторонньої допомоги. Поблизу від місць проживання має бути достатня кількість ресторанів, кафе і барів з доступними умовами, які включають доступність входу в приміщення, дизайн меблів з урахуванням потреб людей, що рухаються на візках, стійки різної висоти, меню з легко читаним текстом, на абетці Брайля або в альтернативному форматі (через сайт або мобільних додаток), доступні туалети і т. д.

У меню необхідно включити додаткові страви для людей з харчовою непереносимістю різного роду (діабетиків, які страждають непереносимістю глютену і ін). Всі зручності повинні бути чітко позначені, щоб їх було легко знайти.

Організації, відповідальні за проведення і просування культурних подій, повинні вжити необхідних заходів, для того щоб люди з інвалідністю мали доступ до матеріалів і культурних подій у відповідних форматах; могли брати участь, розкривати і використовувати свій творчий, художній та інтелектуальний потенціал не тільки для своєї користі, а й для збагачення суспільства.

Власники або адміністратори музеїв та інших об'єктів, що становлять історичну, культурну або релігійну цінність, які відкриті для відвідування, повинні забезпечити доступність об'єкта для відвідувачів з інвалідністю, в тому числі за допомогою підйомників і пандусів, де це необхідно.

Організації, відповідальні за спортивні, розважальні та оздоровчі заходи, повинні забезпечити доступ до них людей з інвалідністю та переконатися, що люди з інвалідністю можуть брати участь в заходах нарівні з іншими. Екскурсійні автобуси повинні бути обладнані всім необхідним для обслуговування людей з інвалідністю, також під час екскурсій інформація повинна надаватися в аудіо і відео форматах, а також в інших формах, що підходять людям з порушенням зору і слуху. По можливості, організатори туру повинні наймати перекладача жестової мови для людей з проблемами слуху та / або надавати друковані матеріали з інформацією про відвідані об'єкти.

На туристичних об'єктах персонал відіграє ключову роль у вирішенні можливих недоліків у доступності або усуненні непередбачених труднощів. Навчання розумінню інвалідності і турбота про відвідувачів може звести до мінімуму кількість перешкод, з якими стикаються люди з інвалідністю.

Персонал туристичних і супутніх об'єктів повинен бути готовий знати, розуміти і задовольняти потреби клієнтів з інвалідністю. Відповідно до Конвенції про права інвалідів від 2006 року персонал повинен проходити відповідне навчання на тему прав людей з інвалідністю, щоб краще надавати допомогу і надавати послуги. Серед працівників повинні бути співробітники, які вміють спілкуватися з людьми з сенсорними проблемами. Персонал повинен бути навчений ввічливо спілкуватися з людьми з інвалідністю, надаючи їм повну інформацію про доступні послуги та зручності, а також спрощуючи доступ до тих послуг, які на даний момент недоступні.

Персонал повинен надавати клієнтам з інвалідністю всю можливу інформацію про наявні засоби, що спрощують рух, технічні пристрої і допоміжних технологіях, включаючи нові технології і форми допомоги, додаткові сервіси підтримки і зручності, доступні на їхніх об'єктах.

Необхідно пропонувати персональну допомогу і допомогу спеціальних тварин, а також відповідну інформацію про послуги доступні в готелі, і зовнішніх сервісах, включаючи послуги гідів,

спеціальні пристрої для читання і послуги професійних сурдоперекладачів, для того, щоб спростити доступ до сполучення з іншим об'єктами відкритими для відвідування.

Працівники, що відповідають за безпеку, в засобах розміщення та транспортних засобах, які використовуються для проживання і проїзду людей з інвалідністю, повинні завжди і неодмінно мати список кімнат або приміщень, які зайняті людьми з інвалідністю, в якості запобіжного заходу у випадку виникнення надзвичайної ситуації.

Персонал повинен вміти евакуювати людей з інвалідністю в разі надзвичайної ситуації. Навчання щодо дій в надзвичайних ситуацій повинні проводитися регулярно відповідно до законодавства і правил.

У сучасних інтеграційних умовах розвитку інклюзивний туризм формується та розвивається в правовому, соціальному, педагогічному, філософському, економічному просторі. Досліджуючи сучасний стан розвитку інклюзивного туризму в Україні та у Черкаській області і визначаючи основні перспективи, на даному етапі дослідження ми дійшли до наступних висновків.

Отже, інклюзивний туризм – форма туризму, яка включає в себе процес співпраці між різним учасниками сфери туризму, які дозволяють людям з особливими потребами отримати доступ, включаючи мобільну, візуальну, слухову і когнітивну складові доступності, функціонувати незалежно, на рівних умовах з почуттям власної гідності через надання універсальних туристичних продуктів, послуг.

Безбар'єрний (інклюзивний) туризм – це процес розвитку туризму, що передбачає доступність туризму для широкого кола туристів, не тільки виключно для туристів з інвалідністю, а й для людей із тимчасовими фізичними обмеженнями, їхніх опікунів, членів їхніх сімей, літніх людей. Головною особливістю організації безбар'єрного туризму є урахування всіх потреб та поєднання потреб усіх категорій споживачів, що беруть участь у подорожі.

Розглянувши умови розвитку інклюзивного туризму в Черкаській області, встановлено, що на рівні державного регулювання в правовому полі, організація інклюзивного туризму має тенденцію до покращення, розробляються проекти законів, проводяться міжнародні науково-методичні семінари з участю провідних фахівців. Слабкою стороною організації є реалізація

міжнародних рекомендацій щодо розвитку інфраструктури інклюзивного туризму.

Характеризуючи особливості розвитку інклюзивного туризму на Черкащині в процесі дослідження виявлено, що активну участь у розвитку інклюзивного туризму приймають спеціалізовані та громадські організації, заклади освіти.

Проаналізувавши діяльність у сфері інклюзивного туризму, відмічаємо, що міжнародна спільнота йде на зустріч тим верствам населення, які потребують особливої підтримки.

Відповідно до завдань наукового дослідження, визначено основні проблеми: недосконале законодавче регулювання; низький рівень впровадження міжнародних стандартів; низька економічна безпека туризму, туристичних дестинацій, безпека туристів.

Враховуючи, що туристична сфера пов'язана з діяльністю більш як 50 галузей, її розвиток сприяє підвищенню рівня зайнятості, диверсифікації національної економіки, визначено напрями ефективної організації розвитку інклюзивного туризму, які є складовою системи управління в сфері туризму на всіх ієрархічних рівнях. Обґрунтовані вище напрями удосконалення системи розвитку туризму Черкащини пропонуються до реалізації з урахуванням вимог суттєвої активізації впровадження інноваційних стандартів інформаційного суспільства як мотиватора розвитку інклюзивного туризму.

2.2. Основні складові механізму регулювання розвитку туризму в Черкаському регіоні

Перехід України до сталого розвитку визначається активною участю в цьому процесі регіонів. У системі регіонального управління особливо важливого значення набуває розробка відповідного, адекватного реаліям сьогодення, механізму регулювання розвитку кожного окремого регіону із врахуванням усіх його специфічних особливостей. Цей механізм має бути спрямований на усунення структурної кризи в економіці, формування моделі економічного та соціального розвитку регіонів, а також на нівелювання несприятливих змін зовнішньоекономічної кон'юнктури. На економічний розвиток кожного регіону великий вплив має всебічне і повноцінне функціонування всіх галузей господарства [138, с. 46-47]. Важлива роль при цьому приділяється

сектору туристичних послуг, адже сьогодні туризм стає ресурсом економічного зростання в регіонах, які акумулюють значні туристичні потоки, позитивно впливає на макроекономічну ситуацію.

З темпом розвитку сучасного туристичного бізнесу, все гостріше постає питання впливу його на суспільно-політичне, культурне та економічне життя держави і конкретного регіону, зокрема [101, с. 254-255]. Туризм з часом набуває значення повноцінної галузі економіки, а тому і функціонування його набувають все більшого поширення серед наукових досліджень.

Туристичний бізнес – це галузь господарства, спрямована на отримання прибутку через задоволення туристичних потреб населення, надання йому різноманітних туристичних послуг у вигляді житла, харчування, транспортного й екскурсійного обслуговування та іншого сервісу. У багатьох країнах туризм став однією з провідних галузей економіки і надійним джерелом поповнення бюджету. Нерівномірність розвитку регіонів України, диференціація розподілу природних чинників визначають пріоритетні напрями сфер державного регулювання і відмінності у формуванні стратегій інноваційно-інвестиційного характеру, направлених на стабілізацію економічного зростання, збалансованості соціального розвитку і зростання добробуту населення [22, с. 104]. Необхідність модернізації регіональних соціо-економічних та економіко-екологічних систем зумовлена формуванням у регіонах особливих умов економічного зростання.

У туристичній галузі створюються різноманітні робочі місця – це, насамперед, туристичні підприємства, котрі продають послуги туристам як в генеруючих, так і приймаючих країнах [76, с. 294-295]; транспортні компанії, наприклад, авіаперевізники, також потребують великий штат працівників для обслуговування туристів тощо. Проте найбільша кількість робочих місць створюється на самому місці призначення (наприклад, курорті) – від адміністраторів закладів розміщення до офіціантів, від екскурсіводів до технічного персоналу.

Роль туризму у боротьбі з безробіттям важко переоцінити – достатньо лише підрахувати, що кожне дванадцяте робоче місце у світі існує виключно завдяки туристичному бізнесу. У районах, де зосереджені туристичні ресурси, активно розвиваються продуктивні сили, використовуючи специфічні ресурси, не задіяні в жодних інших сферах господарської діяльності. Прикладання праці значно

розширюється, а це забезпечує підвищення зайнятості населення, раціональне і доцільне використання трудових ресурсів [113, с. 348-349].

Дослідження теоретичних і практичних напрацювань у сфері послуг загалом та в туристичній сфері зокрема, дозволяють виявити наявність методичних рекомендацій щодо обґрунтування стратегії розвитку туристичної сфери Черкаської області на основі окремих функціональних стратегій (виробничої, маркетингової, кадрової тощо).

У Черкаській області зосереджені традиційні і перспективні об'єкти туристичної інфраструктури, багаті ефективними унікальними ресурсами для відпочинку і лікування міжнародного, державного та місцевого значення. Черкаська область має сприятливий клімат і вигідне розміщення транспортних шляхів. Вона багата на рослинний і тваринний світ, цілющі мінеральні джерела, має велику історико-культурну спадщину, людські та матеріальні ресурси.

Прогнозуючи розвиток туристичної сфери Черкаської області необхідно визначити нові точки економічного зростання, враховуючи те, що туризм сприяє розвитку місцевої інфраструктури, притоку валюти у країну, забезпечує надходження у державний та місцевий бюджети, стимулює сферу обслуговування.

На нашу думку, для перспективного державного регулювання інвестиційно-інноваційного розвитку Черкаського регіону мають бути наступні напрямки:

1. Розробка і впровадження заходів щодо збереження рекреаційних зон відпочинку, ефективного і раціонального використання усіх унікальних лікувальних природних, соціально-культурних ресурсів і забезпечення безпеки природнього різноманіття.

2. Розробка і впровадження заходів, направлених на охорону історико-культурної спадщини.

3. Забезпечення державної підтримки в просуванні якісних конкурентоздатних перспективних видів санаторно-курортних і туристських продуктів, відповідних європейським стандартам.

4. Розробка методів контролю і вдосконалення нормативно-правового регулювання надання санаторно-курортних і туристських послуг.

5. Розширення рамок сезонності і просторової рівномірності у функціонуванні підприємств туристичної сфери Черкащини.

Завдяки багатому ресурсному потенціалу, Черкащина має дуже сприятливі умови для розвитку сільського зеленого туризму, що може стати одним із напрямів подолання безробіття в області [98, с. 288-289].

Варто відзначити, що організація зеленого туризму – це реальне вирішення питання зайнятості сільських жителів. Але, дане питання, в свою чергу, тісно пов'язане із питанням інвестування. Місцева зелена політика часто добре адаптується в політику створення робочих місць, розвиток інфраструктури та поліпшення здоров'я міського населення. Ефективні канали зв'язку з місцевим співтовариством і бізнесом, як правило мобілізують громадську підтримку екологічних програм на прикладі зелених та стійких будівельних норм, які добре описані в таких інструментах, як LEED, BREEAM і CASBEE [166, с. 418].

Досвід держав, в яких знайшов своє поширення сільський «зелений» туризм, свідчить про те, що досягається ефект по вирішенню цілого ряду проблем, зокрема:

- зайнятості населення, у першу чергу, жінок та ліквідації сімейного безробіття;
- реалізації на місці частини продукції власного виробництва;
- стимулювання мешканців щодо благоустрою сіл та садиб;
- надходження «живих» грошей за власну продукцію та надані послуги;
- розвитку сфери побуту та сфери обслуговування, відродження та розвитку народних промислів.

Черкащина має усі можливості для подальшого розвитку санаторно-курортного і туристичного комплексу, створення нових привабливих видів туризму, сприятливих умов для інвестиційної діяльності.

Отже, з'являється необхідність у залученні інвесторів та реалізації інвестиційних проектів, які будуть сприяти розвитку розважальної, лікувально-оздоровчої, спортивної бази, зокрема побудови новітніх комфортабельних готелів, оздоровчих центрів, басейнів, стадіонів, ресторанів, нічних клубів, розважальних комплексів.

Впровадження механізму стратегії розвитку Черкаського регіону полягає в забезпеченні збалансованого розвитку всіх сфер

його економіки на основі виваженого використання ресурсів для вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем.

Головним цілями державного регулювання розвитку туристичної сфери Черкаської області є:

- збереження історичних пам'яток, ефективного і раціонального використання природного, соціально-культурного і виробничо-економічного потенціалу регіону;
- створення належних умов для організації санаторно-курортного лікування, реабілітації, оздоровлення і відпочинку громадян України;
- розвиток санаторно-курортної і туристичної інфраструктури і індустрії, створення робочих місць, збільшення державних прибутків;

Першим етапом обґрунтування стратегічних засад забезпечення дієвості економічного механізму розвитку туристичної сфери Черкаської області є визначення основної мети, яка повинна відображати стратегічну цілеорієнтацію господарської діяльності туристичного підприємства загалом. Для кожного підприємства мета стратегії розвитку повинна конкретизуватися в показниках, їх величинах та завданнях, що формалізують ціль в майбутньому та відображати інтереси як власників, так і найманих працівників підприємств сфери туризму.

Забезпечення дієвості економічного механізму регулювання туристичної сфери регіону включає окремі аспекти кожної функціональної складової господарської діяльності підприємств, в тому числі і в довготривалій перспективі. Реалізація стратегічних заходів повинна здійснюватися комплексно, деталізувати всі аспекти господарської діяльності туристичних підприємств, визначених системою цільових показників за належного організаційного та фінансового забезпечення шляхом проведення відповідної економічної роботи.

Реалізація стратегічних аспектів підвищення дієвості економічного механізму туристичного підприємства здійснюється шляхом проведення тактичних заходів, економічної роботи працівниками відповідних служб, направлених на досягнення конкретних короткострокових цільових орієнтирів. При цьому важливим критерієм оцінки ефективності стратегії є досягнення цілей, досягнення яких ставилося на меті. Тому, процес оцінки стратегічних заходів підвищення дієвості економічного механізму

туристичного підприємства повинен здійснюватися систематично, відповідно до встановлених часових орієнтирів.

При оцінці ефективності стратегії, окрім встановлення її результативності, доцільно враховувати і «позаекономічні результати», досягнуті в процесі реалізації цієї стратегії (зростання репутації туристичного підприємства, підвищення рівня керованості структурними підрозділами та одиницями, зростання рівня обслуговування клієнтів та загального іміджу підприємства, покращення психологічного клімату у туристичній фірмі та умов праці персоналу).

Важливо відмітити, що процес формування стратегії розвитку господарської діяльності туристичного підприємства, і в тому числі стратегічних аспектів удосконалення його економічного механізму, є безперервним, оскільки передбачає постійний моніторинг факторів зовнішнього середовища, діагностику дієвості економічного механізму та, за необхідності, внесення корективів в показники розвитку, зміну цільових орієнтирів [113, с. 419].

Контроль за реалізацією стратегічних заходів є особливим етапом на шляху до стратегічного підвищення дієвості економічного механізму розвитку туристичного підприємства регіону. Як зазначають фахівці в сфері стратегічного управління, для здійснення контролю повинні бути встановлені стандарти чи розроблена система індивідуальної оцінки досягнутих результатів. Контроль ходу стратегічних заходів повинен здійснюватися в формі моніторингу і бути націлений на встановлення відхилення чи відповідності за такими об'єктами як результативність виконання стратегічних заходів, базові параметри зовнішнього середовища тощо.

Результативність виконання стратегічних заходів підвищення дієвості економічного механізму функціонування туристичного підприємства повинна визначатись шляхом порівняння певних тактичних орієнтирів (конкретних рівнів еталонного показника дієвості економічного механізму туристичного підприємства) з встановленими в процесі розробки тактичних планів. Результатом моніторингу зовнішнього середовища є порівняння базових параметрів, врахованих у процесі розробки стратегічних заходів, з їх поточним станом. Наслідком повинна бути розробка рекомендацій щодо можливості подальшої реалізації стратегічних заходів підвищення дієвості економічного механізму підприємства.

Прибуток є тим показником, який обумовлюється в основній меті діяльності туристичного підприємства під час формування стратегії його розвитку. Прибутковість діяльності підприємства є джерелом розширеного відтворення, досягнення цілей всіх учасників підприємства можливе саме за рахунок прибутку. Якщо власниками (керівниками) підприємства його розвиток вбачається в укріпленні ринкових позицій, збільшенні частки ринку, то досягнення цієї мети вимагає розробки тактичних цілей і завдань, які головним чином стосуються зростання туристичних послуг за рахунок вдосконалення їх якості, цінової політики підприємства та підвищення стандартів обслуговування споживачів.

Щодо інтересів найманих працівників підприємства, то їх задоволення за рахунок зростання прибутку реалізується через зростання оплати їх праці. Таким чином, підвищення дієвості економічного механізму туристичних підприємств регіону, як відображення стратегічної мети його вдосконалення, є невід'ємною складовою мети стратегії розвитку туристичного підприємства, яка полягає в досягненні цільового прибутку (його збільшенні до встановленого рівня). Важливим є і імідж туристичної фірми, який впливає на відношення працівників до підприємства, як робочого місця. При цьому оцінюється, наскільки робоче місце вважається привабливим як місце роботи; визначаються можливі перспективи побудови кар'єри.

Можливості туристичних підприємств регіону, які зумовлюються досягненням спільності матеріальних інтересів окремих працівників з економічними інтересами колективів та фінансовими можливостями підприємств, також відіграють важливу роль при формуванні кадрового потенціалу підприємств туристичної сфери Черкащини. Кількісний і якісний склад наявного персоналу і можливості його зміни в перспективі, професійно-кваліфікаційні фактори – рівень освіти, кваліфікація, зміни професійно-кваліфікаційної структури підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу є одними з основних чинників формування механізму розвитку туристичної сфери Черкащини. Чим вищий рівень професіоналізму працівників, тим краща задоволеність споживачів. Але брак коштів іноді не дозволяє підприємствам фінансувати програми щодо підвищення кваліфікації персоналу підприємств туристичної сфери Черкаської області.

Важливим фактором впровадження механізму розвитку туристичної сфери Черкаської області є джерела покриття кадрової

потреби – аналіз, різноманітність професійних програм, планування трудової кар'єри, підготовка резерву керівників. Створення резерву кадрів на підприємствах є основою підготовки для тих хто не має досвіду практичної діяльності.

Психологічні фактори та моральні цінності займають одне з провідних чинників для формування якісних трудових взаємовідносин колективів підприємств сфери туризму Черкащини, а відповідно його потенціалу. Організаційна культура – відповідальність працівників, яка ґрунтуються на свідомому добровільному виконанню правил поведінки у відповідності з їх трудовими функціями та обов'язками.

На організаційну культуру підприємства впливає організація праці, рівень матеріального та морального стимулювання, рівень виховної роботи та рівень самосвідомості членів колективу. Для сфери туризму в значній мірі властивий творчий елемент в роботі, без якого результат буде не якісним. Таким чином психологічний клімат на підприємстві створює підґрунтя для якісного виконання роботи.

Характерною для вітчизняних туристичних підприємств України загалом та Черкаської сфери зокрема є необхідність постійної адаптації до нестабільних умов функціонування фірми [115, с. 302-303]. У зв'язку з цим об'єктивно необхідною стає зміна системи поглядів на застосування стратегічних методів управління збалансованим розвитком персоналу підприємства сфери туризму, що функціонує в умовах нестабільного та непередбаченого зовнішнього середовища. Адже ефективне функціонування туристичної фірми в сучасних умовах господарювання багато в чому визначається адекватною стратегією ефективного використання та збалансованого розвитку персоналу, який є одним з найважливіших інструментів реалізації основних функцій системного управління.

Сучасні умови господарювання передбачають ставлення до найманого робітника як до одного з найважливіших джерел забезпечення добробуту підприємства, сприймаючи працівника головним у всіх процесах, що відбуваються в соціально-економічній системі господарюючого суб'єкта. Тому, на нашу думку, доцільним є вибір відповідного інструментарію, який для конкретної організації, в її даній конкретній ситуації буде забезпечувати ефективну реалізацію обраної стратегії.

Другою вимогою до такого інструментарію має бути відносна простота та економічність.

Персонал підприємств сфери туризму, будучи невичерпним резервом підвищення ефективності його діяльності, є основою стратегічного управління розвитком турфірми, впливає на її конкурентоспроможність, як один з найважливіших ресурсів туристичного підприємства, що забезпечує напрями подальшого розвитку. Стратегічне управління збалансованим розвитком персоналу підприємств сфери туризму Черкащини є системою реалізації концепції використання й розвитку персоналу організації з метою забезпечення її стратегічної конкурентної переваги.

У більшості ситуацій розпочати будь-які стратегічні зміни можна тільки за допомогою людського фактору. Розуміння значення фактору персоналу визначає його роль і статус у сучасній організації, тобто реальну поточну й перспективну значущість як усієї системи управління персоналом, так і її стратегічної складової. Специфіка стратегічного управління збалансованим розвитком персоналу підприємств сфери туризму Черкаської області зумовлена якістю людських ресурсів.

Розміщення та просування кадрів як елемент стратегічного управління збалансованим розвитком персоналу туристичної фірми дає змогу формувати персонал, виходячи з можливостей наявного в ній процесу залучення, просування, розміщення й розвитку кадрів.

Оцінка персоналу як елемент стратегічного управління збалансованим розвитком туристичної фірми пов'язана з вибором системи, орієнтованої на процес отримання найвищого результату. У системі оцінки, орієнтованій на результат, важливим вважається тільки те, щоб кандидат на посаду відповідав заздалегідь установленому набору показників відповідної діяльності. При цьому умови та фактори, які поліпшують чи погіршують його діяльність, реального значення не мають. Система оцінки, орієнтована на процес, намагається проникнути саме в обставини, що і є частиною процесу досягнення бажаних результатів. Система винагород як стратегічний вибір: «компенсаційна система, орієнтована на становище» чи «компенсаційна система, спрямована на індивідуальний результат і ефективну діяльність у рамках усієї організації». Роботи можуть бути специфічно ранжовані залежно від того, яке місце вони займають в ієрархії туристичної організації, що і спричиняє відповідну величину винагороди. З іншого боку, існують туристичні підприємства, у яких ієрархічній структурі великої уваги не приділяють. У них системи винагороди побудовані на диференційованій або навіть персоніфікованій оцінці діяльності кожного працівника. Управління

збалансованим розвитком персоналу туристичного підприємства як стратегічний вибір: «неформальні (інтенсивні)» чи «формальні (екстенсивні)» програми розвитку менеджменту у сфері туризму шляхом «створення необхідного професійного рівня» або його «визначення та придбання». Ці дві типові форми єдиного стратегічного вибору визначають рівень прихильності організації до розвитку свого менеджменту. Стратегічні вибори за всіма зазначеними видами рішень мають бути сумісними один з одним. В іншому разі стратегічне управління збалансованим розвитком персоналу туристичної фірми може втратити внутрішню цілісність. Стратегічне управління збалансованим розвитком персоналу туристичного підприємства, звичайно, має ретельно узгоджуватися з усіма іншими спеціалізованими стратегічними напрямками діяльності туристичної фірми.

Для формування організаційно-економічних механізмів збалансованого розвитку туристичного підприємства Черкаського регіону в системі управління персоналом використовують різноманітні методи. Дані методи, також, можуть розглядатись як способи та прийоми, за допомогою яких забезпечується вирішення проблем у різних функціональних сферах діяльності підприємства. Сучасний підхід до збалансованого розвитку персоналу туристичної фірми передбачає використання наступних методів:

- розвиток на робочому місці – виконання конкретний завдань, безпосередньо пов'язаних з роботою, які сприяють розвитку необхідної компетенції;
- спеціальні завдання – участь у проекті або тимчасове надання більших повноважень, коли необхідний більш високий рівень розвитку навичок, вмінь;
- навчання на основі вивчення досвіду інших – спостереження за працівником, у якого значно більший досвід;
- саморозвиток – аналіз своєї роботи та самостійний пошук більш ефективних форм діяльності, використання спеціальної літератури;
- тренінги та семінари – участь у навчальних програмах у відриві від основної роботи.

Стратегічні методи управління збалансованим розвитком персоналу туристичної фірми узгоджуються не лише з місією підприємства, його загальними і функціональними стратегічними цілями, але й відповідають конкурентній позиції підприємства, оскільки саме персонал є основним джерелом підвищення

конкурентоспроможності туристичного підприємства. Ключову роль у підтримці збалансованого розвитку персоналу туристичного підприємства відіграє управління за слабкими сигналами, оскільки будь-які несприятливі явища або перспективи росту можливостей виникають не раптово, а зумовлюються появою «слабких сигналів», які попереджають потенційні загрози.

Метод вибору стратегічних позицій може бути використаний при плануванні розвитку персоналу туристичного підприємства Черкаської області, аналізі інформації про ринок робочої сили, плануванні потреб у персоналі, розробці стратегії управління персоналом для досягнення цілей туристичного підприємства та забезпеченні керівництва інформацією про персонал. Його сутність полягає у тому, що відбувається аналіз відхилень від цілей і обирається та стратегія, яка найкраще відповідає цілям підприємства.

Метод управління механізмом розвитку туристичного підприємства в умовах стратегічних несподіванок, пов'язаний з наявністю нових проблем, які слабо передбачені і розвиваються дуже швидко, виникають практично раптово, не маючи під собою очікуваного прогнозу. Даний метод доцільно застосовувати при вивченні соціальної напруженості в туристичній фірмі. Сценарій майбутнього розвитку, як метод стратегічного управління, полягає у встановленні логічної послідовності подій з метою визначення, як, виходячи з існуючої ситуації, може крок за кроком розгортатись майбутній стан об'єкта дослідження. Так, при плануванні оптимального складу персоналу, змін стилю управління та прогнозуванні потреб у кількості і якості персоналу, застосування методу сценаріїв забезпечує підвищення здатності до передбачення, розвиває гнучкість і адаптивність.

Метод імітаційного моделювання ситуацій невизначеності у роботі туристичного підприємства заснований на тому, що система, яка вивчається, замінюється імітатором і з ним проводяться експерименти з метою отримання інформації про цю систему, застосовується для оптимізації структури персоналу туристичної фірми і передбачає моделювання прямого та зворотного процесів, оцінку необхідних змін параметрів ресурсів. Адекватна імітація процесів формування образів ситуацій, їхнє узагальнення й екстраполяція узагальнюють структуру потенційно можливих ситуацій.

Наступним методом, що здатен забезпечити збалансований розвиток персоналу туристичних фірм Черкаського регіону є ранжування стратегічних задач, яке полягає у постійному спостереженні за всіма тенденціями в зовнішньому середовищі, наданні вищому керівництву інформації про результати аналізу цих тенденцій й оцінці ступеня терміновості рішень, розподілі всіх завдань по категоріям терміновості вирішення.

Метод «мета – потреба – база спостереження – джерело» використовується на етапах стратегічного моніторингу діяльності туристичної фірми, аналізі зовнішнього середовища та стратегічному аналізі зовнішнього середовища для вирішення стратегічних задач. Зазначений метод відіграє значну роль в аналізі трудових процесів, плануванні витрат на персонал, вивченні мотивації праці, встановленні системи стимулів і компенсацій, розробці системи оплати праці.

Названі стратегічні рішення удосконалення економічного механізму туристичного підприємства можна вважати базовими, типовими. Прийняття певного стратегічного рішення відображає не час досягнення еталонного значення дієвості, а визнання пріоритетності засобів досягнення стратегічної мети, які на практиці повинні конкретизуватись з урахуванням індивідуальних характеристик та особливостей його функціонування.

Зовнішнє середовище туристичної фірми регіону – це чинники й умови, що перебувають поза фірмою та існують незалежно від неї, але впливають або можуть впливати на її функціонування. Загальною рисою факторів зовнішнього середовища є не контрольованість їх з боку фірми, оскільки вони не залежать від неї. Залежно від характеру впливу – прямого або непрямого – елементи зовнішнього середовища фірми можна поділити на дві групи.

Перша група – макросередовище фірми – елементи зовнішнього середовища, що не контролюються фірмою і здійснюють непрямий, опосередкований вплив на її ефективність: економічні, соціальні, політичні, правові, науково-технічні, культурні, демографічні, природні, міжнародні чинники та умови підприємницької діяльності в країні.

Друга група чинників зовнішнього середовища туристичної фірми – це її мікросередовище, тобто чинники, що не контролюються фірмою і безпосередньо впливають на її функціонування: постачальники, клієнти, конкуренти, посередники, так звані контактні аудиторії – заклади ринкової, суспільної,

державної інфраструктури, з якими контактує фірма (банки, біржі, засоби масової інформації, суспільні організації, державні органи та ін.). Саме чинники мікросередовища є своєрідним провідником впливу на фірму факторів макросередовища.

Складові механізму розвитку туристичної сфери Черкаської області характеризуються активністю (оскільки спрямовані на зміну своїх існуючих параметрів); еволюційність (характер ініційованих змін поступовий); синергетичність (передбачає взаємодію та взаємозамінність економічних інститутів, передбачає наявність компенсаційних механізмів розвитку); збалансованість (високий рівень взаємодії із зовнішнім середовищем).

Важливим елементом механізму розвитку туристичної сфери регіону є інновації. У всьому світі інновації сьогодні – це необхідність виживання, збереження конкурентоспроможності і подальшого процвітання. Зарубіжні компанії приділяють велике значення вкладенню коштів в інноваційну діяльність, яка дає високий економічний ефект, особливо через підвищення конкурентоспроможності їх продукції.

Досвід інших країн світу показує, що ефективна діяльність підприємств досягається використанням нововведень, нових технологій, інновацій. Досягнення більш високих результатів розвитку інноваційної сфери туристичних підприємств на сучасному етапі стикається із низкою проблем, головними з яких є:

- орієнтація підприємства туристичного бізнесу здебільшого на короткострокові результати діяльності. Про це говорить відсутність на підприємствах науково обґрунтованих планів середнього і довгострокового характеру;

- не достатня підготовленість підприємств до змін ринкового попиту, внаслідок відсутності чіткого зв'язку між результатами маркетингових досліджень і роботами з оновлення переліку послуг, що пропонуються;

- неефективність використання наявних ресурсів, незбалансованість інвестиційної політики туристичних підприємства, що призводить до «розпилення» ресурсів.

Інновації в туризмі – це системні заходи, цілеспрямовані зміни на різних рівнях індустрії туризму: правовому забезпеченні, способах управління, створенні туристичного продукту, інформаційно-рекламному забезпеченні іміджу країни, що мають якісну новизну і призводять до позитивних рішень, які забезпечують стаке функціонування та розвиток галузі.

З огляду на результати інноваційної діяльності та враховуючи наявність низки чинників негативного впливу на розвиток інноваційної політики туристичних підприємств, остання має формуватися з дотриманням усталених методологічних засад інноваційного процесу та конкурентоспроможності. Зокрема туристичне підприємство, яке обрало шлях інноваційного розвитку, працює на принципах:

- динамічності – відповідне динамічне формулювання цілей та стимулів діяльності підприємства;
- самоорганізації – функціональне забезпечення обміну ресурсами між підприємством і зовнішнім середовищем;
- адаптивності – утримання балансу між зовнішніми та внутрішніми можливостями;
- саморегуляції – відповідно до змін функціонування підприємства коригування системи економічної політики;
- саморозвитку – відповідно до цілей підприємства забезпечення умов для тривалого утримання та розвитку його на ринку.

Основними ж функціями управління інноваційним розвитком на підприємстві туристичної сфери є:

- аналіз зовнішнього середовища і прогнозування його розвитку;
- аналіз внутрішнього середовища підприємства;
- виділення і вибір напрямків, а також варіантів інноваційного розвитку;
- формування та вибір цільового ринку для реалізації варіантів інноваційного розвитку;
- аналіз і кількісна оцінка ризику;
- виділення пріоритетних напрямків та цілей діяльності;
- формування організаційної структури управління інноваційним розвитком;
- планування фінансової діяльності за обраними пріоритетними напрямками;
- контроль за виконанням заходів;
- підготовка рішень про зміну пріоритетів і пошук нових напрямів інноваційної діяльності.

Основними перевагами підприємств, що використовують інновації у діяльності є:

- підвищення інтересу з боку споживачів;
- зменшення основних витрат на виробництво продукції;

- можливість створення високоякісного турпродукту;
- раціональне використання ресурсів;
- пошук невикористаних резервів;
- підвищення конкурентних позицій на ринку;
- можливість приваблення інвесторів;
- використання нових стратегій щодо розвитку підприємства;
- отримання більшого прибутку;
- пошук нових сегментів та ринків для реалізації туристичних

послуг;

- можливість виходу на міжнародний ринок.

У туристичній сфері Черкаської області найважливіше місце посідають наступні види інновацій:

1. Продуктові інновації.

- створення нових туристичних продуктів;
- освоєння нових сегментів туристичного ринку;
- освоєння нових туристично-рекреаційних територій;
- залучення до туристичного сегменту нових видів ресурсів.

2. Управлінські інновації.

- нові методи реалізації маркетингового циклу в туризмі;
- обґрунтування нових методів і форм управління суб'єктами туристично-рекреаційної діяльності;
- забезпечення державного та регіонального управління туристичною індустрією.

3. Сервісні інновації.

- впровадження передових методів навчання, підготовки та перепідготовки працівників туристичного бізнесу;
- розробка інноваційних моделей розміщення трудових ресурсів у туризмі;
- впровадження національної моделі сервісного обслуговування, враховуючи культуру та звичаї туристично-рекреаційних зон.

4. Технологічні інновації.

- впровадження комп'ютерних технологій в систему бронювання і резервування готелів, авіаквитків;
- розробка нових видів матеріально-технічного забезпечення туристичного обслуговування, покращення якості послуг;

- нововведення в системі транспортного обслуговування, що будуть спрямовані на підвищення комфортності та скорочення часу трансферу туристів до курортної зони;
- екологізація технологій обслуговування.

Інноваційна інфраструктура включає комплекс інноваційних, інформаційних, консультаційних, навчальних та інших центрів. Вона складається з туристичних технопарків, центрів маркетингових досліджень; промислово-фінансових груп, венчурних фондів, інноваційних центрів, консалтингових фірм, лізингових та страхових компаній, центрів підготовки й підвищення кваліфікації кадрів.

Продуктивні інновації є визначальними для сфери туризму Черкащини. Вони спрямовані на зміну споживчих властивостей туристичного продукту, його позиціонування і надання конкурентних переваг та виконують наступні функції: модифікація існуючих або створення принципово нових туристичних продуктів; освоєння нових сегментів туристичного ринку, туристично-рекреаційних територій; залучення до туристичного сегменту додаткових ресурсів. Інноваційними можуть називатися нові продукти, напрями, маршрути, послуги, які пропонуються та реалізуються на ринку.

Технологічні інновації спрямовані на використання нових інформаційних та комунікаційних технологій, нової техніки при наданні традиційних туристичних послуг (автоматизація діяльності туристичних організацій, використанні електронних комунікацій, системи Інтернет, глобальних систем бронювання, електронної комерції тощо).

Організаційні інновації збільшують ефективність функціонування туристичних підприємств, обґрунтовують нові форми і методи управління суб'єктами туристичної діяльності, забезпечують управління туристичною індустрією (удосконалення організаційної структури управління, перегляд ролі та функцій управління, створення системи управління інноваціями та ін.).

Маркетингові інновації в сфері туризму Черкаської області передбачають нові методи та способи маркетингу, реклами й реалізації туристичних продуктів, проведення заходів, спрямованих на формування позитивного образу та іміджу регіону як туристично-привабливого.

На нашу думку, можна виокремити наступні фактори, що сприятимуть впровадженню інновацій у туристичну галузь Черкаської області:

1. Формування глобального інформаційного простору, загострення конкуренції, технологічна революція.
2. Перехід від пропозиції до попиту, врахування демографічних, соціально-економічних особливостей сучасного суспільства.
3. Зацікавленість у вирішенні проблем інноваційного забезпечення розвитку галузі підприємницького та державного сектору.

Серед стримуючих факторів, які заважають ефективному впровадженню інновацій у туристичну галузь можна виділити:

1. Економічні: економічна нестабільність, не сформована інноваційна інфраструктура, відсутність державного фінансування та маркетингового супроводу туристичної галузі, науково-дослідних і практичних розробок, нераціональне використання коштів, відсутність взаємодії між наукою та бізнесом. Туризм не має чіткої системи статистичних показників, залишається непоміченим внесок туризму в економіку регіону.
2. Нормативно-правові: нестабільність і недосконалість законодавства, інертні дії державної влади, відсутність форм мотивації суб'єктів туристичної діяльності.
3. Соціальні: недостатня інформованість про досягнення науковців, відсутність відповідальності та зацікавленості наукових організацій у результатах своєї праці, низька ефективність діяльності наукових організацій, низький рівень інноваційної культури.
4. Технологічні: залежність економіки від інтелектуальної продукції інших країн, запозичення інновацій з-за кордону, слабка інтегрованість у європейську систему сфери послуг.

Стратегії фінансування у туристичній сфері сьогодні тісно пов'язані із поняттями соціальних інвестицій, інновацій, націлені на збагачення людського капіталу, розвиток місцевих громад, підтримання культурних цінностей та очищення довкілля. Зазвичай такі інновації можуть бути пов'язані із ризиковими ситуаціями. До таких ситуацій можна віднести:

- зміну законодавчої бази та прийняття поправок до деяких нормативних актів, що можуть ускладнювати прийняття

управлінських рішень, унеможливлювати отримання ефективного результату від підприємницької діяльності;

- вплив політичних тенденцій, нестабільності;
- високу чутливість до світових коливань у фінансово-економічній сфері через інтегрованість економіки країни до світового господарства;
- невідповідність екологічним стандартам, прийнятим у найбільш розвинених країнах.

Проте на прийняття та розробку інвестиційних проектів мають значний вплив і фактори на мікрорівні (на рівні підприємства):

- несвоєчасність або недостовірність інформації, яка несе важливі знання про уподобання клієнтів, зміну їх смаків, сучасні тенденції у культурі споживання;
- короткостроковий характер маркетингових заходів, що може вплинути на непоінформованість потенційних клієнтів про появу нового продукту або на встановлення нетривалих стосунків споживача-виробника;
- роль акціонерів/власників підприємства, які можуть не усвідомлювати важливості соціальних факторів при прийнятті інвестиційних рішень, як наслідок виникає напруженість у межах місцевої громади і можливість відмови від реалізації проекту.

Одним із найбільш ризикованих факторів, який має на меті здійснити оцінку невизначеності ринкового середовища залишається фінансовий аналіз. Достовірність фінансової оцінки соціально привабливих проектів є одним із найбільш проблемних питань, оскільки соціальні інвестиції, як правило, не відображають економічної ефективності у короткостроковому періоді, що за поверховості аналізу може призвести до відхилення такого проекту.

Ключовими інноваційними пріоритетами стратегії розвитку туристичної сфери Черкаської області мають бути:

- впровадження ІТ-технологій та інноваційних PR – технологій просування туристичного продукту;
- підприємств, розробка інноваційних форми сільського зеленого туризму;
- провадження інноваційний технології підбору, адаптації, навчання, мотивації персоналу туристичних підприємств;
- впровадження коучінгу як інноваційного методу управління персоналом туристичних підприємств;

- впровадження інноваційних форматів діяльності та технологій управління якістю на підприємствах сфери туризму;
- розвиток інноваційних форм пригодницького та екстремального туризму.

Врахування усіх вищезазначених складових зробить туристичну галузь Черкаської області більш сприйнятливою до інновацій, сприятиме поліпшенню іміджу України на міжнародній арені. Окрім того, практичне впровадження складових механізму розвитку туристичної сфери Черкаської області сприятиме реалізації принципів європейської моделі державного регулювання інвестиційно-інноваційного розвитку туризму, що набуло успіху у Франції, Італії, Великобританії і Іспанії та вже тривалий час приносить позитивні результати.

Але варто пам'ятати, що як в Україні загалом, так і в Черкаській області зокрема, ефективне функціонування європейської моделі державного регулювання інвестиційно-інноваційного розвитку сфери туризму неможливе без державного фінансування (хай навіть часткового) для участі країни у формуванні і просуванні національного туристичного продукту, здійснення маркетингових досліджень, рекламно-інформаційної діяльності, організації і проведення міжнародних туристичних виставок, конференцій, семінарів, формування базового пакету інвестиційних проектів у галузі розвитку санаторно-курортної і туристичної інфраструктури.

З темпом розвитку сучасного туристичного бізнесу, все гостріше постає питання впливу його на суспільно-політичне, культурне та економічне життя держави і конкретного регіону, зокрема. Туризм з часом набуває значення повноцінної галузі економіки, а тому і функціонування його набувають все більшого поширення серед наукових досліджень.

Очікувана конкурентоспроможність та соціально-економічна результативність використання туристичного потенціалу Черкаського регіону залежить не тільки від обраної тактики і стратегії розвитку, а й від того, який економічний клімат буде встановлено у взаємовідносинах суб'єктів туристичного господарювання як між собою, так і з державою. Механізм формування таких відносин сьогодні знаходиться у стадії становлення. Але очевидним є те, що розвиток туристичної галузі має спиратись на нові методи господарювання, ефективні організаційні структури, економічну свободу виробників

туристичного продукту, що в умовах наростаючої конкуренції забезпечить насичення туристичного ринку високоякісними послугами і сприятиме соціально-економічному прогресу рекреаційно-туристичних територій.

Одним з перспективних напрямків державної туристичної політики має бути підтримка галузей і виробництв, що є постачальниками товарів та послуг для підприємств туристичної індустрії – кафе, ресторанів, кінотеатрів, побутових послуг тощо. Особливу увагу тут слід приділити також відродженню, розвитку та підтримці місцевих ремесл, фольклорних і культурних традицій, народних звичаїв, щоб туристи могли повністю відчувати український колорит.

Як для України, котра страждає від стабільно зростаючого дефіциту торгівельного балансу, так і для Черкаської області досить складно відновити рівновагу у відношенні невидимих статей експорту. До того ж туризм не приносить Україні чистого доходу і дана обставина не може не турбувати. Влада повинна спробувати привабити в країну якомога більше гостей з-за кордону і тим самим вирішити проблему негативного сальдо. Для цього необхідно підвищити ефективність роботи державних органів, котрі займаються туристичним маркетингом.

Туристичний бізнес Черкаської області потребує значних капіталів та експертного підходу, але за умови грамотного планування та ефективної реалізації проектів. Туристичний бізнес є надзвичайно прибутковим, особливо враховуючи усі сприятливі природні, кліматичні та людські ресурси регіону. Туризм належить до числа найбільш ефективних індустріальних комплексів, якими не можна нехтувати, особливо при вирішенні завдань покращення стану регіональної і державної економіки. Але тим не менш слід також враховувати й негативні його прояви та мінімізувати їх.

Інновації та інноваційна спроможність підприємства є одними з найважливіших чинників, які впливають на конкурентоспроможність підприємства та його продукцію. Інновації дозволяють створювати конкурентний та високоякісний товар з відносно невисокою ціною, адже за функціонально-вартісним аналізом, продукція має бути економічною як з точки зору виробника, так і споживача. Це дозволяє вести конкурентну боротьбу як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках. Для українських підприємств потрібно вести ефективну інноваційну діяльність, адже це дасть можливість використання всього наявного

потенціалу, знайти невикористані ресурси, зайняти стає місце на ринку та отримати більший прибуток. Для цього потрібно створити ефективну інноваційну політику в державі та заохочувати підприємства до використання інноваційної техніки та процесів у виробництві.

Для ефективної реалізації Концепції сталого соціо-економічно-екологічного розвитку регіону є доцільним визначити ряд модельних територій, на яких можуть відпрацьовуватись регіональні схеми сталого розвитку. Це дасть змогу не тільки реально оцінювати результативність і ефективність здійснення запропонованих заходів, а й вносити певні корективи як до самої концепції так і до механізмів та засобів їх упровадження. Для цього необхідно створювати ефективні організаційно-управлінські структури, на які можна було б покласти відповідальність за виконання цього процесу. Основною стратегічною задачею в сучасних умовах господарювання є розробка нормативного документа, який регулюватиме оподаткування фізичних осіб, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та тих хто здає житло в оренду. Для Черкаської області ця проблема з кожним роком стає все більш актуальною.

Сучасні умови господарювання передбачають ставлення до найманого робітника як до одного з найважливіших джерел забезпечення добробуту підприємства, сприймаючи працівника головним у всіх процесах, що відбуваються в соціально-економічній системі господарюючого суб'єкта.

Тому, на нашу думку, доцільним є вибір відповідного інструментарію, який для конкретної організації, в її даній конкретній ситуації буде забезпечувати ефективну реалізацію обраної стратегії. Другою вимогою до такого інструментарію має бути відносна простота та економічність.

З погляду на законодавство, варто звернути увагу на можливість законодавчого введення спеціального режиму інвестиційної діяльності з метою залучення достатнього обсягу внутрішніх та зовнішніх інвестицій у розвиток туристичної індустрії на перспективних територіях. Ще одним важливим інструментом державного впливу повинні стати ліцензування, сертифікація та стандартизація послуг сфери туризму. Це є дуже актуальним питанням, оскільки у більшості випадків виступає єдиною гарантією надійності.

Успіх туристичної діяльності також у великій мірі залежить і від кадрового потенціалу країни, тобто людей, зацікавлених у своїй роботі і належним чином підготовлених. Великі туристичні компанії звертають на це достатню увагу і всіляко намагаються підвищити кваліфікацію своїх працівників. Тоді як в найменших туристичних фірмах, як правило, не надто дбають про професійну підготовку персоналу, оскільки можливості навчання тут обмежені, що знижує привабливість індустрії туризму в очах людей з амбіціями.

Використання інноваційних технологій у туристській сфері є одним із ключових моментів розвитку й здатне значно збільшити її економічні і якісні показники. Необхідний перехід туристично-рекреаційної індустрії України на інноваційну модель економічного розвитку. Саме інноваційні зрушення на сучасному етапі розвитку галузі здатні забезпечити її конкурентоспроможність, підвищити якість послуг, забезпечити високі показники економічного росту.

Вплив механізмів державного регулювання на рівень інноваційно-інвестиційної привабливості Черкащини, створення умов для розвитку санаторно-курортного і туристичного комплексу, пошуку резервів для упровадження нових інвестиційних проектів в рамках програм соціально-економічного розвитку обумовлюють актуальність дослідження проблем інвестиційно-інноваційного розвитку санаторно-курортного і туристичного комплексу Черкащини в сучасних умовах господарювання.

Стратегічною метою розвитку туризму в Черкаському регіоні є створення конкурентоспроможного на внутрішньому та світовому ринках національного туристичного продукту, розширення внутрішнього та збільшення обсягів в'їзного туризму, забезпечення на цій основі комплексного розвитку курортних територій та туристичних центрів з урахуванням соціально-економічних інтересів їх населення, збереження та відновлення природних територій та історико-культурної спадщини.

У системі регіонального управління особливо важливого значення набуває розробка відповідного, адекватного реаліям сьогодення, механізму регулювання розвитку кожного окремого регіону із врахуванням усіх його специфічних особливостей. Цей механізм має бути спрямований на усунення структурної кризи в економіці, формування моделі економічного та соціального розвитку регіонів, а також на нівелювання несприятливих змін зовнішньоекономічної кон'юнктури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про курорти» від 05.10.2000 р. №2026-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2026-14>.
2. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів України» (1991 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.
3. Закон України «Про Туризм» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/324/95->
4. Андреева И. В. Геоэкологические основы природного паратуризма / И. В. Андреева // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – № 2 (39). – С. 304-307.
5. Аникеева О. А. Россия без барьеров: туризм, доступный для всех / О. А. Аникеева, Ю. А. Анисимова // Сервис в России и за рубежом. – 2011. – Т. 25. – № 6. – С. 17-21.
6. Аніщенко А. П. Розвиток інфраструктури інклюзивного туризму як результат трансформацій менталітету суспільства (XX-XXI ст. // Соціальний всесвіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socsvit.org/node/61>
7. Арсененко І. Інвалідний туризм: поняття, класифікація / І. Арсененко, О. Топалова // Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії: матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Переяслав-Хмельницький, 30-31 липня 2014 року). – Переяслав-Хмельницький, 2014. – С. 9-11.
8. Ахметшин А. Спортивно-оздоровительный туризм как новый вид адаптивного спорта / А. Ахметшин // Адаптивная физическая культура. – 2003. – № 4. – С. 36-37.
9. Бавельский А. Д. Безбарьерный туризм в Москве : учеб.-метод. пособ. / А. Д. Бавельский, Г. И. Зорина, А. А. Ручин ; под науч. ред. И. В. Зорина ; Ком-т по туризму и гостин. хозяйству г. Москвы. – М. : Логос, 2011. – 168 с.
10. Бавельский А. Д. Доступная среда как фактор развития и безопасности безбарьерного туризма / А. Д. Бавельский, И. В. Зорин, А. И. Сеселкин // Туризм: право и экономика. – 2012. – № 1. – С. 2-5.

11. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. – К., 2001. – 42 с.
12. Биркович В. І. Удосконалення державного регулювання розвитку на регіональному рівні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/St_pr5/21_Birkovich.pdf
13. Благодійний Фонд «АІК». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.aik.ua/ru/about/.
14. Богдан Н. М. Дослідження ризиків у туризмі / Н. М. Богдан, О. П. Сухорукова // Бізнес Інформ. – 2016. – № 10. – С. 206-211.
15. Божко В. П. Кількісна оцінка ділової репутації підприємства / В. П. Божко, Г. С. Сінько // Економіка. Фінанси. Право. – 2009. – №5. – С. 15-17.
16. Божук Т. Індустрія релігійного туризму як перспективний соціально-економічний напрям забезпечення сталого регіонального розвитку / Т. Божук // Вісник Львів. держ. ін.-ту новітніх технологій та управління ім. В. Чорновола. Серія «Економічні науки». – 2009. – Вип. 4. – С. 9-14.
17. Божук Т. Розвиток релігійного туризму: різновиди, функції, пріоритети / Т. Божук // Краєзнавство. Географія. Туризм. Шкільний світ. – 2011. – № 16. – С. 3-6.
18. Бондаренко А. Подорожі Україною і світом. Корсунь-Шевченківський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://andy-travel.com.ua/korsun-shevchenkivskiy>
19. Бондаренко Д. В. Аспекты правового регулирования паломничества и религиозного туризма на современном этапе / Д. В. Бондаренко [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://naukaru.ru/journal/article/view/12525>.
20. Бордун О. Ю. Теоретичні та прикладні засади дослідження релігійних та паломницьких потоків України / О. Ю. Бордун // Географія та туризм. – 2012. – Вип. 23. – С. 73-81.
21. Брацлавські хасиди: В Умані сприятлива атмосфера для молитви, тут ми наповнюємося духовною енергією: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vseprava.com.ua/braclavski-xasidi-v-umani-spriyatлива-atmosfera-dlya-molitvi-tut-mi-napovnyuyemosya->
22. Бухаріна Л. М. Разработка стратегии развития сферы туризма в Украине / Л. М. Бухаріна // Экономика и государство. – 2009. – №1. – С. 103-105.

23. В Умані вже готуються до святкування Рош-га-Шана: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://procherk.info/news/7-cherkassy/53619-v-umani-vzhe-gotujutsja-do-svjatkuvannja-rosh-ga-shan>
24. Василюх Н. В. Особливості та сучасні аспекти функціонування ринку туристичних послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Document/Downloads/Torg_2011_13_31.pdf
25. Відеоролик об інклюзивном туризмі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://youtu.be/zG8CR0jZ4Hg>
26. Відоменко І. О. Дослідження сучасного стану готельного господарства України та його вплив на формування стратегії просування послуг індустрії гостинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journa/2016/21-2016/15.pdf>.
27. Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ck.ukrstat.gov.ua/?p=stat_inform
28. Голодюк Н. В. Особливості нормативно-правової регламентації релігійного туризму та паломництва в Україні / Н. В. Голодюк // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2017. – Випуск 125. – С. 239-240.
29. Гончарство с. Громи / Матеріали лабораторії «Етнологія Черкаського краю». – Ф. 2013. – П. 456. – 15 с.
30. Горбань Г. П. Управління регіональним розвитком туристичної галузі: світовий досвід / Г. П. Горбань // Економіка и управление. – 2011. – №4. – С. 110-113.
31. Горіна Г. О. Компаративний аналіз підходів до територіального районування світу за туристичними регіонами міжнародними інститутами / Г. О. Горіна // Економіка та суспільство [Електрон. наук. фах. вид]. – Мукачеве : Мукачівський держ. ун-т, 2016. – № 3. – С. 311–316. – Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/3_ukr/55.pdf
32. Горіна Г. О. Моделювання аутентичного управління розвитком ринку туристичних послуг / Г. О. Горіна // Економічний простір. – 2017. – № 111. – С. 66-74.
33. Грабовенська С. П. Аналіз і структура ринку туристичних послуг в Україні / С. П. Грабовенська // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2013. – № 1 (56). – С. 226-234.

34. Давидюк В. Уманські готелі : до 400-ліття першої письмової згадки про Умань / В. Давидюк // Уманська зоря. – 2013. – 18 січня. – С. 3.
35. Даниленко О. Польська сторінка в історії Умані : [виставка у заповіднику «Стара Умань», присвячена польському повстанню 1863 року] / О. Даниленко // Черкаський край. – 2013. – 1 травня. – С. 11.
36. Державний історико-культурний заповідник «Трахтемирів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ridna.ua/museums/derzhavnyj-istoryko-kulturnyj-zapovidnyk-traht>
37. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
38. Дмитриевский А. В. Религиеведение для менеджеров туристического бизнеса: практические аспекты: учебное пособие / А. В. Дмитриевский. – Донецк: Донецкий ин-т туристического бизнеса, 2004. – 306 с.
39. Допомога молодим. Молодіжна організація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://helpyoung.org/about.php>.
40. Евсеев С. П. Технологии физкультурно-спортивной деятельности в адаптивной физической культуре / С. П. Евсеев, О. Э. Аксенова. – М. : Советский спорт, 2007. – 296 с.
41. Єдиний в Україні водяний млин на гідротурбінах працює на Уманщині [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ck.ridna.ua/2016/03/01/edynyj-v-ukrajini-vodyanyj-mlyn-na-hidrot>
42. Этикет инвалидности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.disright.org/news/ofis-po-pravam-lyudey-s-invalidnostyu-predstavlyaet-etiket-invalidnosti>
43. Задворный В. Паломничество / В. Задворный // Католическая энциклопедия: В 5 т. – М.: «Научная книга», Издательство: Францисканцев, 2007. – Т. III: МП. – С. 1229-1233.
44. Замятина Д. С. Паломник / Д. С. Замятина // Энциклопедия религий / Под ред. А. П. Забияко, А. Н. Красникова, Е. С. Элбакян. – М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2008. – С. 932-933.
45. Заячківська Г. А. Ринок міжнародних туристичних послуг: конструювання категорії та класифікація / Г. А. Заячківська // Інноваційна економіка. – 2015. – № 1. – С. 153-157.
46. Инструмент мониторинга безбарьерной среды [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.disright.org/ru/news/itogi-proekta-monitoring-bezbarernoydy>

47. Інклюзивний реабілітаційний туризм – розвиток нового виду реабілітації осіб з інвалідністю в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://novadoba.com.ua/45768-inklyuzyvnyu-reabilitaciyno-socialnyu-turyzm-8722-rozvytok-novogo-vydu-reabil>
48. Інформаційно-бібліотечне обслуговування користувачів з особливими потребами: історія та сучасність : монографія / Н. Е. Кунанець. – Львів : Галицька вид. спілка, 2013. – 440 с.
49. Історія. Черкаська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ck-oda.gov.ua/istoriya/>.
50. Кабінет міністрів України. Розпорядження. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Розпорядження кабінету міністрів України Про схвалення Стратегії розвитку туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1>
51. Калитюк В. А. Рекреаційно-туристичний комплекс в умовах ринку / В. А. Калитюк. – Львів, 1999. – 162 с.
52. Кам'янка. на скелястих берегах Тясмину [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://haidamac.org.ua/2011/10/kamyanka/>
53. Канів. 7 чудес України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://7chudes.in.ua/nominasiyi/kaniv-cherkaska-obl/> Канів
54. Канів. Україна Інкогніта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainaincognita.com/cherkaska-oblast/kanivskyi-raion/>
55. Кирилова О. Маркетинг на ринку туристичних послуг / О. Кирилова // Маркетинг в Україні. – 2009. – №3. – С. 57-59.
56. Ковальчук А. С. Конфесійно-географічна характеристика релігійно-паломницьких об'єктів в Україні: монографія / А. С. Ковальчук. – Львів: Фенікс, 2002. – 120 с.
57. Ковальчук А. Формування понятійно-термінологічного апарату релігійного туризму і паломництва / А. Ковальчук // Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 29(2). – С. 86-92.
58. Ковальчук С. В. Поняття туристичного ринку та особливості його функціонування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_6_4/060-0pdf
59. Козицька В. Жадана ластівка живої історії Умані : [про книгу В. Давидюка «Історія Уманських вулиць»] / В. Козицька. – 2012. – 9 листопада. – С. 3.
60. Конвенція ООН про права інвалідів : Резолюція Генеральної асамблеї ООН № 61/106, прийнята на шістдесят першій сесії ГА ООН 2006 р. (Конвенцію ратифіковано законом України

- № 1767-VI від 16.12.2009) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.
61. Конвенція ООН о правах инвалидов – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/
62. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>
63. Котеннева О. Как превратить сельский дом в объект зеленого туризма [Электронный ресурс] / О. Котеннева. – Режим доступа : <http://1k.com.ua/383/details/3/13>.
64. Кочеткова Н. В. Теоретические аспекты социально-экономической дифференциации региона / Н. В. Кочеткова // Экономика и управление. – 2012. – № 3. – С. 127-133.
65. Краєзнавець Черкащини : Матеріали установчої конференції обласного краєзнавчого товариства. [Випуск 1] / упоряд. : В. А. Гончаренко (ред.), М. Ф. Пономаренко, П. П. Соса ; Черкаське обласне відділення українського фонду культури ; Обласне краєзнавче товариство. – Черкаси : Ред.-вид. відділ облполіграфвидаву, 1990. – 55 с.
66. Кривошея І. І. Хасиди в Умані: історія і сучасність / І. І. Кривошея, В. С. Фуркало. – Умань: РВЦ «Софія», 2007. – 18 с.
67. Кузнець Т. В. Християнська Церква в Умані кінця XVIII – початку XX століття : монографія / Т. В. Кузнець, І. І. Кривошея, О. В. Скус – Умань: ВПЦ «Візаві», 2012. – 148 с.
68. Любіцева О. О. Напрямки розвитку релігійного туризму в Україні / О. О. Любіцева, С. П. Романчук // Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (10-11 жовтня 2001 р. КУТЕП). Туризм у XXI столітті: глобальні тенденції і регіональні особливості. – К.: Вид-во «КУТЕП», 2002. – 235 с.
69. Любіцева О. О. Паломництво та релігійний туризм: навчальний посібник / О. О. Любіцева, С. П. Романчук. – К.: Альтерпрес, 2011. – 416 с.
70. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О. О. Любіцева. – К.: Альтпрес, 2002. – 436 с.
71. Мальська М. П. Готельний бізнес: теорія та практика : підручник / М. П. Мальська, І. Г. Пандяк. – [2-ге вид. перероб. та доп.]. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 472 с.
72. Мальська М. П. Просторово-функціональна сегментація ринку послуг / М. П. Мальська // Економіка. Управління. Інновації. – 2016. – № 1 (16). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016

73. Маринин М. Какие нужны меры по защите отечественного туризма / М. Маринин // Туризм: практика, проблемы, перспективы. – 1998. – № 2. – С.12-18.
74. Марченко А. М. Концептуальні та методичні аспекти дослідження кросс-культурної взаємодії під час паломництва хасидів в Україні / А. М. Марченко // Проблеми розвитку соціологічної теорії: сучасна соціологічна теорія і пострадянські трансформації: матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції / Київ: Логос, 2012. – С. 346-349.
75. Марченко А. М. Паломництво хасидів в Україні: соціологічні рефлексії щодо міжкультурного сприйняття спільнот / А. М. Марченко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2014. – Вип. 20. – С. 289-294.
76. Менеджмент туристичної індустрії : навчальний посібник / За ред. І. М. Школи. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2003. – 662 с.
77. Міністерство культури України. Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.batjkivshhyna-tarasa.com.ua/morynci/index.html>
78. Могила цадика Нахмана в м. Умань включена до переліку пам'яток Історії і культури, які знаходяться під охороною держави: Рішення облвиконкому № 2 (реєстраційний номер 3940) від 07.02.95 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ck-oda.gov.ua/>
79. Монастирський В. Організація туризму для осіб з обмеженими можливостями у Львівській області / В. Монастирський // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 29 (2). – С. 164-170.
80. Мониторинг доступности туристической среды (г. Минск) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.disright.org/be/>
81. Мунін Г. Б. Менеджмент готельно-ресторанного бізнесу / Г. Б. Мунін, Ю. О. Карягин / Под ред. М. М. Поплавского. – К. : Изд-во Кондор, 2008. – 650 с.
82. Науменко Л. Ю. Інклюзивний туризм як вид реабілітації: сучасні потреби інвалідів / Л. Ю. Науменко, В. В. Лепський, С. В. Макаренко, І. С. Борисова, О. В. Семененко // Український вісник медико-соціальної експертизи. – 2015. – №2. – С. 23-26. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/uj7>
83. Несмиянова О. В. Паломничество / О. В. Несмиянова, А. М. Семанов // Энциклопедия религий / Под ред. А. П. Забияко,

А. Н. Красникова, Е. С. Элбакян. – М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2008. – 933с.

84. Нещадим Л. Розвиток зеленого туризму як фактора покращення соціальної сфери черкаського регіону / Л. Нещадим // Журнал європейської економіки. – Том 14 (№ 4). – Грудень, 2015. – С. 405

85. Новини Черкас. Кам'янському літературно-меморіальному музею О. С. Пушкіна та П. І. Чайковського виповнилося 80 років Кам'янському літературно-меморіальному музею О. С. Пушкіна та П. І. Чайковського виповнилося 80 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cherkasy24.info/14308-kamyanskomu-literaturno-emoralnomu-muzeyu-os-pushkna-ta-p-chaykovskogo-vipovnilosya-80-rokv.html>

86. Основні тенденції та перспективи розвитку вітчизняного туризму на рубежі ХХ–ХХІ століть [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://buklib.net/books/28702/>.

87. Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>

88. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://www2.unwto.org/>

89. Офіційний сайт Уманської міської ради: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uman-rada.gov.ua/>

90. Офіційний сайт Черкаської обласної адміністрації : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ck-oda.gov.ua/>

91. Охріменко А. Г. Тенденції формування туристичного потоку до України / А. Г. Охріменко // Економічний часопис ХХІ. – 2012. – №9-10. – С. 38-42.

92. Павлов С. В. Географія релігій: навчальний посібник / С. В. Павлов, К. В. Мезенцев, О. О. Любіцева. – К.: АртЕК, 1998. – 504 с.

93. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство [Електронний ресурс] / Є. Панкова. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/pm

94. Папп В. В. Сільський зелений туризм як пріоритетний напрям розвитку сільських територій України / В. В. Папп // Агросвіт. – № 18. – 2015. – С. 17-22.

95. Патийчук В. А. Современные проблемы развития паломнического туризма в Украине / В. А. Патийчук // Туризм и общественная география: вчера, сегодня, завтра : материалы

международ. науч.-практ. конф. (г. Гжель, Р. Ф., 15 ноября 2014 г.). – Гжель : ГГХПИ, 2014. – С. 75-87.

96. Перфільєва М. В. Правове забезпечення розвитку інклюзивного туризму в Україні / М. В. Перфільєва, І. О. Кирпич // Молодий вчений. – 2017. – Вип. 4(44). – С. 418-420.

97. Пестушко В. Ю. Туризм як джерело доходів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.er.nau.edu.ua>

98. Петранівський В. Л. Туристичне краєзнавство: навчальний посібник / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський / за ред. проф. Ф. Д. Заставного. – К.: Знання. – 2006. – 575 с.

99. Писаревский И. М. Предпосылки анализа уровня развития туристической сферы регионов Украины [Электронный ресурс] / И. М. Писаревский, Н. Б. Петрова. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/2008dec/4_pisarev.php.

100. Писклова Л. Земля цаддигов // Штетл: Літературно-публицистический сборник. – № 5. – 2008. – С. 23-62.

101. Побігун С. А. Обґрунтування стратегічних рішень щодо сталого розвитку підприємства / С. А. Побігун // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 3. – Т. 1. – С. 157-253.

102. Поліщук Н. Мандри Україною. Золота підкова Черкащини / Н. Поліщук, О. Самков, М. Степанов, В. Манькута, Л. Шекера. – Черкаси. – 2007. – 232 с.

103. Положення про департамент туризму та курортів: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 22.07.2016 р. №1202 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=f986105f-102a-47f7-b5f0-fefebb9c20a3&tag=PolozhenniaProUpravlinnia.>

104. Попович Я. М. Паломництво та релігійний туризм / Я. М. Попович // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2015. – Випуск 93. – С. 250-254.

105. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/

106. Правове регулювання сільського зеленого туризму в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.palitra-buk.com.ua/show/news/id:77.html>.

107. Приймак Д. Й. Релігійне паломництво як фактор розвитку сучасного туризму у / Д. Й. Приймак // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2015. – Випуск 100. – С. 149-152.

108. Принципи універсального дизайну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ud.org.ua/publikatsiji/11-printsipi-universalnogo-dizajnu>.

109. Про заходи на виконання Указу Президента України про створення історико-культурного центру в м. Умань: Рішення Уманського міськвиконкому №264 від 14.07.1994 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uman-rada.gov.ua/>

110. Про створення Історико-культурного центру в місті Умані Черкаської області : Указ Президента України № 283/94 від 07.06.1994р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/283/94>

111. Про схвалення Стратегії розвитку туризму і курортів на 2016-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.knteu.kiev.ua/file/NjY4NQ==/e1227acdf34bb4a1da39.pdf>.

112. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Черкаській області у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eco.ck.ua/docs/Dop_2016.pdf

113. Решетняк О. Сучасні методи управління підприємством сфери послуг : навч. посіб / О. Решетняк. – Х. : Фактор, 2008. – 544 с.

114. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку: монографія / за заг. ред. професора В. Г. Герасименко. – Одеса: Астропринт, 2013. – 334 с.

115. Роглев Х. Й. Основи готельного менеджменту : навч. посібник / Х. Й. Роглев. – К. : Кондор, 2005. – 408 с.

116. Романенко Т. Проблеми розвитку інклюзивного туризму в Україні / Т. Романенко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 24-25 листопада 2016р. – Київ, 2016. – С. 111-114.

117. Романенко Т. Концепція розвитку інклюзивного туризму / Т. Романенко // Тенденції розвитку туристичної індустрії в умовах глобалізації: Матеріали I-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 27 – 28 квітня 2017 р. – Ужгород: ПП «Інвазор», 2017. – С. 61-63.

118. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / Саблук П. Т. // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матеріали сьомих річних зборів

Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. – К., 2005. – С. 4-18.

119. Сагайдак М. П. Ринок послуг в Україні: становлення, сучасний стан і перспективи розвитку / М. П. Сагайдак // Стратегія економічного розвитку України. – 2015. – № 36. – С. 173–183.

120. Сай Д. Отношение к людям с ограниченными возможностями: Китайская Народная Республика, Япония и Индия / Д. Сай // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2013. – № 1. – С. 117–130

121. Сайт Европейской сети доступного туризма ENAT (European Networkfor Accessible Tourism) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.accessibletourism.org/>

122. Сапелкіна З. П. Релігійний туризм / З. П. Сапелкіна. – К. : Альтерпрес, 2009. – 244 с.

123. Саух І.В. Концептуальні основи формування системи туризму в Україні / І. В. Саух // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. – 2016. – № 1. – С. 113–122.

124. Сборник онлайн-ресурсов об инклюзивном туризме от LonelyPlanet [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://media.lonelyplanet.com/shop/media/accessible-travel-online-resources.pdf>

125. Світова організація туризму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://media.unwto.org/ru/press-release/2017-01-10/2017-god-mezhdunarodnyi-god-ustoichivogo-turizma-v-interesakh-razvitiya>

126. Світова рада з туризму та подорожей / World Travel & Tourism Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impactres2017.pdf>.

127. Сергійко В. Ф. Свобода совісті – правова гарантія розвитку паломницького туризму / В. Ф. Сергійко // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. – 2012. – Вип.11. – С. 208-221.

128. Сільський зелений туризм – один з найперспективніших напрямів туристичної сфери в Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nt.ck.ua/component/content/arti.html>.

129. Скансен і музей млинарства у Стецівці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.derev.org.ua/muzei/skanse.htm>

130. Смирнова Д. Б. Безбарьерный туризм: основные понятия, перспективы развития / Д. Б. Смирнова, Ю. С. Смородина // World

economy, finances and investments : сб. матер. II Междунар. науч.-пр-акт. конфер. – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.asconf.com/view_arhiv.php?konf=World%20economy,%20finance

131. Софіївський парк в Умані: історія, міфи та цікаві факти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://myukraine.org.ua/par>

132. Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.greentour.com

133. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Розпорядження КМУ від 16.03.2017 р. №168-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%>

134. Стратегічний розвиток туристичного бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко, С. В. Мельниченко, М. Г. Бойко й ін. ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К., 2010. – 596 с.

135. Сунки – зелений туризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sunky.com.ua/sadiba-lisova-legenda/>

136. США построят в Умани аэропорт за \$140 миллионов: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vesti-ukr.com/strana/218970-csha-postrojat-v-umani-aeroport-za-140-millioev>

137. Тарасова гора в Каневі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://we.org.ua/malovnychi-kutochky-ukrayiny/cherkaska-obla/>

138. Тибін А. Удосконалення управління підприємством в контексті сталого розвитку / А. Тибін, І. Смачило // Вісник ТНЕУ – № 1. – 2009. – С. 45-52.

139. Титаренко Л.І. Чигиринськими шляхами : фотопутівник / Л. І. Титаренко. – Черкаси: Вертикаль. 2009. – 104 с.

140. Трахтемирів – столиця Гетьманів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Getmanat.Org/Trahtemirov/>

141. Тульчинська Н. Історична доля від давнини до незалежності : Уманщина у 18-19 столітті / Н. Тульчинська // Уманська зоря. – 2009. – 31 грудня. – С. 10.

142. Туризм – мировая и региональная статистика, национальные данные, карты и рейтинги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://knoema.ru>.

143. Туристична асоціація України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tau.org.ua>

144. Туристична діяльність в Україні у 2016 році : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2017. – 76 с.

145. Тясминський каньйон: сьогодення та амбітні туристичні плани [Електронний ресурс]. – Режим доступу : infomist.ck.ua
146. Україна – це ми! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://we.org.ua/malovnychi-kutochky-ukrayiny/cherkaska-oblast/buts/>
147. Умань готується до приїзду паломників-хасидів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://center-news.com.ua/index.php/novyny/umanshchyna/item/322-uman-hotuietsia-do-pryizdu-palomnykivkhasydiv>
148. Умань туристична [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://umantravel.com.ua/2017/03/21/zhytlovyi-budynok-2/>
149. Успенський собор, Канів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Readmoreat: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/686.htm
150. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія. навчальний посібник / Н. В. Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.
151. Фролова В. Ю. Swot-аналіз конкурентоспроможності туристичного ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/10_6.pdf
152. Холостова Є. І. Соціальна реабілітація: навчальний посібник / Є. І. Холостова, Н. Ф. Дементьєва. – М.: Вид.-торг. корп. «Дашков і К.», 2002. – 340 с.
153. Христов Т. Т. Религиозный туризм : учеб. пособие / Т. Т. Христов. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 288 с.
154. Хрущ Ю. М. Туризм для інвалідів : сучасні підходи до визначення поняття / Ю. М. Хрущ, В. М. Іванова, Р. С. Медведський // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки. – Херсон, 2017. – № 6. – С. 206-211.
155. Хто такий цадик Нахман і навіщо євреї їдуть у Умань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://04744.info/istoriya-umani/item/18387-hv-uman>
156. Цибань А. О. Туристичний потенціал Черкащини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conf.htei.org.ua/wp-content/uploads/2016/03/Tsyban.pdf>
157. Цимбал Т. Умань гайдамацька : [краєзнавча конференція, присвячена 245-й річниці Коліївщини, за участю викладачів УДПУ] / Т. Цимбал // Уманська зоря. – 2013. – 8 березня. – С. 7.
158. Чередниченко А. О. Розвиток релігійного туризму як шлях до відновлення туристичної галузі в умовах соціально-економічної кризи / А. О. Чередниченко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2017. – Вип. 58. – С. 226-232.

159. Черкащина туристична Tourismin Cherkasy. – Черкаси: Облдержадміністрація, 2007. – 35 с.
160. Чикурова Т. Ю. Паломничество как тенденция развития внутреннего туризма / Т. Ю. Чикурова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://elibrary.ru/item.asp?id=13019688>.
161. Шевченків світ: науковий щорічник / Вип.1. – Черкаси: Видавець Ю. Чабаненко, 2008. –155 с.
162. Шпарага Т. І. Передумови виникнення і сучасний стан Хасидського паломництва в Україні / Т. І. Шпарага, М. М. Михалюк // Географія та туризм. – 2012. – Вип. 22. – С. 98-105.
163. ЮНВТО: Рекомендації ЮНВТО по доступному туризму для всіх – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.disright.org/be/source>
164. Яріко М. О. Філософія інклюзивного туризму / М. О. Яріко // Культура України. – 2017. – Випуск 58. – С. 119-128.
165. Яроцький П. Л. Паломницький (релігійний) туризм в Україні: перспективи розвитку: навчальний посібник / П. Л. Яроцький. 2-ге вид. – К., 2004. – 308 с.
166. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2011: Beyond the Downturn.—World Economic Forum, Switzerland: Geneva, 2011. – 531 p. ISBN-13: 978-92-95044-96-8